

Etika podnikání a trh

Hardy Bouillon

Z německého originálu *Wirtschaft, Ethik und Gerechtigkeit* (2010).

Liberální institut, 2023

Obsah

Předmluva.....	4
Úvod	6
1. Etické základy.....	9
1.1. Základy – k čemu?	9
1.1.1. ‚Etika‘ a ‚morálka‘ – a další gramatická pravidla.....	9
1.1.2. Referenční morálka a morální rozměr	10
1.1.3. Analytické, empirické a normativní propozice.....	11
1.1.4. Postačující a nutné podmínky.....	22
1.1.5. Negativní výběr	23
1.1.6. Metodologicko-individualistická etika.....	30
1.1.7. Jednání a zdržení se jednání.....	31
1.1.8. 1.1.8 Podstatné znaky morálního jednání	32
1.1.9. Jednání a kauzalita.....	38
1.1.10. Školy morálky a hospodářská etika	41
1.1.11. Hospodářská etika a školy hospodářské morálky	43
2. Ekonomie.....	45
2.1. Ekonomické a morální jednání	45
2.1.1. Podstatné znaky ekonomického jednání	45
2.2. Svoboda, vlastnictví a morální ekonomické jednání	52
2.2.1. Osobní svoboda a vlastnictví.....	52
2.2.2. Zavedení ‚vlastnictví‘	59
2.2.3. Zavedení vlastnictví á la Locke	63
2.2.4. Problém legitimacy a libertariánský anarchismus.....	69
2.2.5. Princip prvotního záboru.....	73
2.2.6. Trhliny v řetězci akumulace.....	80
2.2.7. Duševní vlastnictví	81
2.2.8. Morálně-ekonomická kvalita peněz	91

3.	Spravedlnost.....	95
3.1.	Spravedlnost a původ norem.....	95
3.2.	Smluvní vztahy, práva a povinnosti.....	97
3.2.1.	Ustavení práv a závazků bez smluvních vztahů.....	100
3.2.2.	Normy založené na zvyklostech.....	101
3.2.3.	Normy založené na smlouvě	103
3.3.	Spravedlnost a sociální spravedlnost.....	105
3.4.	Počátek myšlenky sociální spravedlnosti.....	109
3.5.	Sociální spravedlnost jako nevhodné označení	111
3.5.1.	Sociální spravedlnost jako postup vycházející z opatrnosti	113
3.6.	Sociální spravedlnost jako ‚spravedlnost napravující opominutí jednat‘	114
3.7.	Sociální spravedlnost jako komplementární spravedlnost	118
3.8.	Sociální spravedlnost omezující formální spravedlnost	125
3.8.1.	Ne bis in idem – Neplat dvakrát!.....	127
3.9.	Shrnutí.....	130
4.	Hospodářská etika	132
4.1.	Koncepty, otázky a témata hospodářské etiky.....	132
4.1.1.	Hodnota pro akcionáře vs. hodnota pro účastníky	134
4.1.2.	CC, CG a CSR.....	138
4.1.3.	Udržitelnost a ekologická etika	142
4.1.4.	Vykořisťování a diskriminace.....	144
4.1.5.	Obchod s lidskými orgány a interrupce.....	149
4.1.6.	Zneužití informací v obchodním styku a ochrana dat.....	153
4.1.7.	Úplatky a korupce	154
5.	Závěrečné poznámky	156
	Bibliografie	158

Předmluva

Podnětem pro tuto práci je vědecký vývoj, který – ačkoli není nový – autora stále udivuje. Tento vývoj je charakterizován na jedné straně charakteristikami a na druhé straně opomenutími, která lze v oblasti podnikatelské etiky vypořádat. Pokud jde o charakteristiky, přispěly k tomuto úžasu především některé přístupy, které jsou dnes často řazeny pod filozofii spravedlnosti nebo s ní spojovány, zatímco pokud jde o opomenutí, je to především zanedbávání a nedbalé zacházení s pojmovými a filozoficko-analytickými, ale i metodologickými základními otázkami podnikatelské etiky, které – stejně jako dříve – vzbuzují trvalý údiv.

Uvážíme-li například, že etika jako subdisciplína praktické filozofie je podle svého sebepojetí přinejmenším převážně analytickou disciplínou, zatímco ekonomie je považována především za empirickou vědu, pak bychom očekávali, že věda o podnikatelské etice, která tyto dvě disciplíny spojuje, bude ve svých sebereflexích věnovat větší prostor případným napětím, která mohou vzniknout spojením analytické disciplíny s empirickou vědou, než je tomu ve skutečnosti.

K vzácnosti, s níž je pohled zaměřen dovnitř, se v literatuře o podnikatelské etice přidává fixace na určité konsekvencialistické způsoby pohledu na věc, které umožňují, aby jiné, konkurenční morální filozofické perspektivy ustoupily do pozadí. Podle mého názoru oba tyto jevy představují nedostatky. Tato kniha má být příspěvkem ke snaze tyto nedostatky jasně rozpracovat a poukázat na způsoby jejich odstranění.

Na tomto pozadí lze říci, že toto pojednání sleduje do značné míry *metaekonomické* etické záměry. Nicméně vychází i z dalších záměrů. Jak si čtenář snadno všimne, jde – z hlediska obsahu – o vyjasnění pojmů a rozpracování určitých důsledků pro příslušné pojmy v literatuře o podnikatelské etice. Jinými slovy, jde o chápání spravedlnosti a o otázku, jaké důsledky má zde rozpracované chápání spravedlnosti pro výklad klíčových pojmů v podnikatelské etice.

Mezi spouštěče výše uvedených údivů, které daly podnět k této studii, patří zdánlivě paradigmatická metoda, o níž se podrobně hovoří v kapitole 3, kdy se chce koncept spravedlnosti přizpůsobit normám, které jsou podle názoru některých škol a autorů nadřazeny formální spravedlnosti, a jen mírně rozšířený zájem jít opačnou cestou a poměřovat či přizpůsobovat normy formální spravedlnosti. Autor může pouze spekulovat o tom, co mohlo být příčinou této módní metody. Jedním z důvodů může být skutečnost, že spravedlnost není hodnotou, která by umožňovala určitý prostor pro uvážení. Jednání je spravedlivé nebo nespravedlivé podle existujících kritérií spravedlnosti. Pokud jde o otázku, zda je jednání odvážné, velkorysé, umírněné, je posouzení vedle existujících kritérií ponecháno na vlastním uvážení – alespoň v aristotelské tradici. To znamená, že neexistuje „více“ nebo „méně“ spravedlnosti, pouze „spravedlivá“ nebo

„nespravedlivá“, zatímco „odvážná“ je přírůstková, stejně jako „velkorysá“ a „umírněná“. Proto každý, kdo navrhuje normu, která není plně slučitelná se spravedlností, *nolens volens* radí k nespravedlnosti - což je důsledek, jemuž by se člověk mohl raději vyhnout, např. reinterpretací „spravedlnosti“.

Ať tak či onak, to, zda člověk chce žít ve světě, kde se usiluje o dodržování formální spravedlnosti – jak je zde chápána –, je hodnotové rozhodnutí, které je ponecháno na jednotlivci. V této knize jde o vypracování takových kritérií spravedlnosti, která nepodléhají nerozumným požadavkům a svévoli našich úsudků, ale mohou být určena výhradně dostatečnou mírou rozumu, logiky a pojmové analýzy.

Ačkoli za všechny zde uvedené výroky je zodpovědný pouze autor, kmotry autorství bylo mnoho lidí. Rád bych touto cestou poděkoval Gerardu Radnitzkému (1921–2006), svému dlouholetému učiteli a příteli, jemuž přímo či nepřímo vděčím za většinu svých postřehů, a Anthonymu de Jasayovi, který mě osvobodil od mylného předpokladu, že svobody jsou práva, a inspiroval mě k mnoha úvahám, které jsou zde zapsány. Rád bych také poděkoval Hartmutu Kliemtovi, který mě zachránil před výměnou starých omylů za nové, a Enricu Colombattovi, na jehož popud jsem se po dlouhém váhání nakonec do této knihy pustil. Velký dluh mám také vůči *International Center for Economic Research* (ICER) v Turíně, které mi poskytlo možnost napsat tuto studii v rámci stipendia. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat Kurtu Leubemu za jeho laskavou a přátelskou ochotu zařadit předkládané poznatky do řady *Studien zur Wirtschafts- und Gesellschaftsordnung*.

Úvod

Jak již bylo zmíněno v předmluvě, motivem pro napsání této studie byla řada zvláštností a opomenutí v hospodářské etice. Abychom dostáli aspiraci na odstranění těchto nedostatků, zdálo se vhodné zařadit úvodní kapitulu pojednávající o řadě *základních konceptů etiky*. Budeme-li vybaveni těmito základy, mnoho následujících argumentů bude snáze srozumitelných než bez nich. Navíc se čtenář dozví, z jakých předpokladů autor vychází. Znalost těchto předpokladů usnadní čtenáři kriticky ocenit argumenty a návrhy, které jsou zde předloženy.

K základním předpokladům Kapitoly 1 tohoto pojednání náleží rozlišitelnost tříd propozic, jmenovitě analytických, empirických a normativních, stejně jako logická nemožnost dovození od zástupců jedné třídy propozic k zástupcům jakékoli ze dvou zbylých tříd. Tato logická nemožnost se odvozuje z toho, co zde nazýváme *pravidlo souladu implikací*, které říká, že závěr nemůže mít důsledky, které nejsou obsaženy již v množině jeho předpokladů. Jinak řečeno, logický závěr nemůže zároveň vpašovat do argumentu nové informace a být platný. Jak později uvidíme, výše zmíněná rozlišitelnost a logická propast mezi třídami propozic mají zásadní význam pro vztah mezi empirickými a normativními propozicemi v hospodářské etice.

To, co zde navíc navrhuji, nazývám *metodologicko-individualistická etika*, etika, která koresponduje se zásadami *metodologického individualismu*. Ten znamená předpoklad, že všechno jednání, které může být klasifikováno jako morální jednání, je vykonáváno pouze jednotlivci (nebo k nim zpětně vystopovatelné) a žádnými jinými entitami *sui genesis*, ať už jsou to skupiny, národy, kultury nebo podobné kolektivy. Tento předpoklad je důležitý potud, pokud je jako v hospodářské etice kladen důraz na morálnost firem (a mnoha jiných typů ekonomických organizací); kolektivů, které podle *metodologicko-individualistické etiky* aktéry samy nejsou a představují spíš výsledek souhry mezi individuálními ekonomickými činiteli. Než budeme hovořit (nejedná-li se o metaforu) o odpovědnosti podniku (nebo jiné ekonomické entity) a než se budeme ptát, zda je vůbec na určité jednání aplikovatelný pohled jako na morální jednání, je tedy třeba si ujasnit, ke kterému jednotlivci lze jednání či zdržení se jednání vystopovat, pokud je vůbec vystopovatelné.

Dodatečným předpokladem nadcházejících úvah je to, že musejí být vyjmenovány postačující podstatné vlastnosti morálního jednání. Bez dostatečně jasné definice morálního jednání (a morálního jednání v ekonomické oblasti zvláště) by byla každá propozice morálky tak nepřesná, že by testování empirických tvrzení nebo racionální přijetí normativních doporučení v oblasti hospodářské etiky nebylo možné. Také by se (s dostatečnou jistotou) nedalo říct, že morální jednání, které je předmětem empirického testování nebo etického doporučení, je morální, nebo že je vůbec jednáním.

Úzce spojeno s podstatnými vlastnostmi morálního jednání a požadavky metodologicko-individualistické etiky je Hayekovo rozlišení mezi přirozenými, vytvořenými a spontánními řády a na něm založené poznání, že interakce jednotlivců, z nichž každý jedná morálně (například dodržování nebo porušování smluv¹), může vést k výsledku, který morální být nutně nemusí.² Toto poznání nabude na důležitosti ve spojení s tím, co nazývám úplná *triáda morálního jednání*, tedy stálým spojením mezi záměrem, provedením a důsledkem morálního jednání.

Základní koncepty, které jsou zde vyjmenovány a posléze zkoumány v následujících částech Kapitoly 1, nejsou jedinými předpoklady, jež budou v knize použity. Další, specifitější předpoklady (například *argumentum pro libertate*) budou představeny v pozdějších kapitolách, protože jejich význam bude snáze pochopitelný ve spojení s tématy, která jsou tam diskutována.

Kapitola 2 postupuje krok za krokem od definice *ekonomického jednání* k definici *morálního ekonomického jednání*. Jak uvidíme, během tohoto procesu bude nezbytné poskytnout přesné definice ‚svobody‘ a ‚vlastnictví‘ a vysvětlit, které okolnosti musejí být zváženy, abychom se vyhnuli nespravedlivým závazkům. Základními součástmi argumentu, který je zde představen, jsou *presumpce svobody* (*argumentum pro libertate*), *princip prvotního záboru* a předpoklad založený na obou, totiž že ospravedlnění nevyžaduje status quo, ale spíše jeho změna.

Kapitola 3 staví základy pro řádné porozumění morálně spravedlivému podnikání. Východiskem našich úvah jsou nepřekonatelné potíže s ospravedlněním norem. Spíše než se trápit s (vědecky neplodným) *ospravedlňováním norem*, podíváme se na různé způsoby *ustavování norem* a budeme argumentovat ve prospěch modu operandi – totiž negativního výběru –, který podle všeho způsobuje nejméně problémů a to ustavováním norem prostřednictvím smlouvy (jednomyslná shoda mezi smluvními stranami). Na tomto základu zkoumáme, zda (a pokud ano, tak jak) musí být rozumění morálně spravedlivému ekonomickému jednání omezeno nebo doplněno moderními koncepcemi ‚sociální spravedlnosti‘. Kapitola uzavírá definice morálně spravedlivého ekonomického jednání.

Cílem Kapitoly 4 je ilustrovat s pomocí předních koncepcí hospodářské etiky, co bylo míněno zvláštnostmi a opominutími na tomto poli, totiž nedostatečné a nekoherentní zohlednění a někdy úplná ignorace kritéria spravedlnosti v obchodní morálce, když přijde na zkoumání stěžejních

¹ Všimněte si, že ‚jednat morálně‘ zahrnuje obě možnosti, totiž ‚dobrou‘ i ‚špatnou‘; viz část 1.1.1.

² Spontánní šíření zboží na trhu je patrně nejznámější příklad, který Hayek poskytl, tím spíše, že jej sám zmiňuje se zvláštním důrazem ve spojení s tezí, že výstupy volného trhu nejsou ani ‚spravedlivé‘ ani ‚nespravedlivé‘; viz část 3.5.

témat naší disciplíny; a nedbalé a chybné rozlišování analytických, empirických a normativních částí, když dojde na klíčové propozice různých škol hospodářské etiky. Kapitola 5 text uzavírá.

1. Etické základy

1.1. Základy – k čemu?

Pro lepší porozumění myšlenkám o vztahu mezi ekonomikou, etikou a spravedlností, které jsou zde předkládány, je vhodné zaprvé podrobně rozpracovat předpoklady zmíněné v Úvodu a vysvětlit některé platné zvyky a pravidla gramatiky v etice, jež mohou být plodně aplikována i ve všech oblastech hospodářské etiky. Druhý důvod se týká především vztahu etiky a morálky.

1.1.1. *„Etika“ a „morálka“ – a další gramatická pravidla*

Koncepty „etiky“ a „morálky“ jsou v etice (a v hospodářské etice) často používány jako volně zaměnitelné. To se vztahuje na propozice každodenního jazyka stejně jako na ty v profesionálním žargonu. V rámci německy mluvící komunity je nicméně stále běžnou praxí vyhradit pojem „etika“ pro filosofickou disciplínu, nebo k označení určité etické školy,³ a „morálkou“ mínit její předmět (nebo obsah).⁴ Budeme-li v této tradici pokračovat, můžeme se vyhnout některým chybám a nedorozuměním. Proto bude tato tradice napříč knihou respektována, pokud se nevyskytnou vážné důvody, abychom se od ní odchýlili.

Dezinterpretace v etice a hospodářské etice, které padají na vrub lingvistiky, mají také jiné příčiny. Někteří autoři příležitostně hovoří o *nemorálním* chování (jednání),⁵ přičemž však čtenář není seznámen s tím, jaký význam má podle autora tato dvojsmyslnost.⁶ Chování může být označeno jako nemorální, pokud nemá žádnou morální dimenzi. Protože rozlišení mezi morálním chováním (jednáním) a chováním (jednáním), které vůbec nemá morální charakter, má v této studii zásadní

³ Jak později ukážeme, skutečnost, že etika od svého samotného začátku v antickém Řecku značila akademickou disciplínu stejně jako určité školy morálky, aniž by byly tyto dvě funkce jasně rozlišeny, stále vede ke značným zmatkům. Tyto zmatky jsou patrné v mnoha sporech na půdě hospodářské etiky. Zdá se, že někteří autoři mají dojem (nebo alespoň schvalují dojem), že na otázky náležející k etice jako vědě lze odpovědět, sdílíme-li stanovisko určité morální školy, a naopak že otázky morálního rozhodování mohou být zodpovězeny profesionálním etikem. Některé z úvah v tomto pojednání jsou určeny k tomu, abychom předvedli, že ani jeden z těchto dvou závěrů není platný. Některé další vedou k návrhu vyhradit název „hospodářská etika“ pro akademickou disciplínu a zařadit morální školy, které se zabývají ekonomickým jednáním, pod termín „školy hospodářské morálky“; viz část 1.1.11.

⁴ Srov. Harald Delius, „Ethik“, *Fischer Lexikon Philosophie*, Alwin Diemer a Ivo Frenzel (eds.), Frankfurt nad Mohanem: Fischer, 1974, s. 45.

⁵ Nebo „neetickým“ chování, přičemž zde „neetické“ a „nemorální“ znamená totéž. Podobně se v běžné hantýrce hovoří o „neetickém“ jednání a „nemorálním“ jednání.

⁶ Je to ještě těžší, pokud není zřejmé, jestli je výpověď míněna deskriptivně nebo ne, a tudíž zda se můžeme domnívat, že byla míněna empiricky či normativně. K rozdílu mezi analytickými, empirickými a normativními propozicemi v etice viz také část 1.1.3 a násl.

význam, nazýváme chování nebo jednání ‚nemorálním‘ hlavně tehdy, když chceme říct, že dotyčné chování či jednání nemá žádný morální rozměr. To činíme navzdory faktu, že v běžném jazyce stejně jako v profesionálním žargonu je ‚nemorální‘ nebo ‚neetické‘ používáno k odsouzení chování nebo jednání, které – vis-a-vis použitému referenčnímu morálnímu systému – je považováno za neřestné či zlé.

Příležitostně je chování nebo jednání, které autor považuje za zlé, označeno jako ‚amorální‘ nebo ‚protimorální‘, nebo jsou dokonce tyto nálepky používány jako synonyma. To následně vyvolává mnoho zmatku mimo jiné i proto, že tyto dva koncepty jsou často brány jako rozdílné. Koncept ‚amorálnosti‘ se často používá buď k vyjádření tvrzení, že rozlišení mezi dobrým a zlým je v posledku nemožné, nebo že morálka je jen chiméra.

Tak či onak upřednostníme pro označení chování či jednání, které nemá žádnou morální dimenzi, obrat ‚není morální‘, abychom unikli nedorozumění, které plyne z mnohoznačnosti konceptů ‚nemorální‘ a ‚protimorální‘.

Obecně může jako vodítko posloužit to, že budeme mít stále na mysli kategorické vztahy mezi etikou a morálkou, morálkou a morálními soudy a konečně morálními soudy a ctnostmi, respektive neřestmi. Etika zahrnuje výroky o morálce, zatímco morálka představuje kategorii zahrnující morální soudy. V posledku mohou být morální soudy rozděleny na ty, které posuzují morální jednání buď jako morálně dobré, nebo jako zlé, přičemž tyto dvě kategorie zahrnují všechny možné soudy týkající se ctností a neřestí. Jinak řečeno jsou pravidla gramatiky, která zde předpokládáme, založena na kategoriálních vztazích mezi etikou, morálkou a morálním soudem. V důsledku toho nejsou koncepty jako ‚etické‘ a ‚neetické‘ využity k tomu, aby nahradily adjektiva v jedné z příslušných podkategorií. Proto nejsou užity k nahrazení ‚morálního‘ a ‚nemorálního‘, ani jako substitut ‚morálně dobrého‘ nebo ‚morálně špatného‘ a naopak. Nesynonymnost platí i pro páry konceptů ‚morální/nemorální‘ a ‚morálně dobré/morálně zlé‘.

1.1.2. Referenční morálka a morální rozměr

V předchozí části byly opakovaně použity dva pojmy, které si žádají bližšího vysvětlení, totiž *referenční morálka* a *morální rozměr* jako nahodilá kvalita jednání.

Kdo chce morálně soudit jednání, nebo zdržení se jednání, může čerpat z velkého množství různých morálních škol. Může použít ‚etiku ctností‘, ‚kantovskou etiku‘, ‚křesťanskou morálku‘, ‚utilitarismus‘, nebo jakoukoli jinou morálku. Ať už bude jeho volba jakákoli, nezbyvá mu, než se *chtě nechtě* odkázat na nějaké obecné morální stanovisko, nebo směs různých stanovisek, pokud mu záleží na tom, aby jeho soud nebyl brán jako čistě arbitrární. Tím, že sáhneme po morálce, doložíme kritérium (kritéria), na nichž náš soud spočívá. Pokud soud v žádném ohledu nedokládá

použité kritérium (kritéria), zůstane pro vnějšího pozorovatele bez reference. Přinejlepším lze předpokládat, že tento soud je založený na záměru moralizovat, ale nelze rozpoznat na *jakém*.

Proto je věta: ‚Korupce je zlo‘, morálním výrokem, který po formální stránce odpovídá morálnímu soudu, ale zůstává nevyřčeno, z jakého kritéria autor odvozuje svoji pravomoc. Pokud autor raději rozšíří svoji propozici tím, že dodá: ‚Korupce je zlo, protože odporuje křesťanským principům‘, odhalí tím kritérium, na kterém se jeho soud zakládá. Potom může být tato propozice použita pro akademickou debatu o etice.

V případě, jako je tento, kdy autor nazývá věci pravými jmény, je identifikace morálky, tzn. *referenční morálky*, vcelku snadná. V dotyčném případě můžeme usoudit, že jako referenční morálka slouží křesťanská morálka. Věta: ‚Korupce je zlo‘, by samozřejmě mohla mít jakoukoli jinou referenční morálku. Pro etickou diskusi o morálním soudu je důležitá, ne-li nezbytná, skutečnost, že tyto soudy mají referenční morálku. Pro zvýšení srozumitelnosti je žádoucí, aby byla referenční morálka zjiřitelná s dostatečnou přesností a jednoznačností.

Role kritéria, kterou sdílí všechny typy morálky, když dojde na morální souzení, naznačuje úlohu, kterou bude koncept ‚referenční morálky‘ hrát v tomto pojednání. Termín ‚referenční morálka‘ bude především zástupcem, reprezentantem všech možných morálek, k nimž může morální soud odkazovat.

Morální soudy s dobře doloženým kritériem posuzování vyjadřují dvě věci: zaprvé značí, že jednání je morálně hodnoceno; zadruhé sdělují, *jak* je jednání morálně hodnoceno (například jako ‚dobré‘, nebo ‚špatné‘). Druhé předpokládá prvé. Jinak řečeno, každý morální soud o nějakém jednání v sobě již zahrnuje tvrzení, že hodnocená akce vůbec (hypoteticky) má nějakou morální kvalitu. Podle našich úvah nad podstatnými znaky morálního jednání⁷ není každé jednání morálním jednáním per se. Není jím, dokud z něho neučiní morální jednání aplikace morálních norem. Pojem ‚morální rozměr‘ značí – abychom použili lockeovský termín – *druhotnou kvalitu* lidského jednání; kvalitu, kterou může a nemusí naše jednání mít.

1.1.3. Analytické, empirické a normativní propozice

Stejně jako v mnoha jiných vědách hrají i v hospodářské etice analytické, empirické a normativní propozice významnou roli. Jak už bylo zmíněno v Úvodu, teze, že tyto typy propozic jsou jasně rozlišitelné, je našim základním předpokladem. Mnohá tvrzení, která jsou v této knize

⁷ Viz část 1.1.8.

představena, s tímto předpokladem stojí a padají. Následující úvahy jsou věnovány funkci, nejasnosti a rozlišitelnosti analytických, empirických a normativních propozic.

1.1.3.1 *Teorie a praxe – předběžná poznámka*

Každý dobrý manžel ví, že věta: ‚Miláčku, odpadkový koš je plný‘, je něco víc než jen deskriptivní propozice. Rozeznává v ní taktní přání své ženy, aby odpadky vynesl, a zpravidla je připraven tomuto požadavku vyhovět. V každodenním životě jsou případy jako tento, v nichž věta slouží empirické i normativní funkci, běžnou praxí. Součástí kouzla, které každý jazyk má, je totiž to, že s každou funkcí, kterou propozice může plnit, se dají hrát ‚řečové hry‘ a tudíž jsou možná i nedorozumění. Je tomu tak například tehdy, když je věta, která je po formální stránce deskriptivní, použita v kontextu takovým způsobem, že příjemce může (nebo dokonce má) zachytit její preskriptivní význam. Kdyby výše zmíněný manžel reagoval na implicitní pobídku od své ženy, aby vynesl odpadky, jednoduše tím, že by řekl ‚Ano, je plný‘, aniž by projevil sebemenší snahu ho vynést, mohlo by to snadno vyvolat v jinak šťastném manželství mnoho zlé krve, protože manželka by mohla dospět k názoru, že její muž je neochotný splnit její přání a schválně ignoruje ‚skutečný‘ význam jejího prohlášení.

Skutečnost, že podobná nedorozumění jsou možná, se zakládá na možnosti, že propozice mohou plnit zároveň různé funkce – možnosti, kterou využíváme, když chceme poslat skrytá sdělení, například požadavky, kde nahradíme normativní propozice ve formě: ‚Miláčku, vynes, prosím, odpadkový koš‘, deskriptivními (‚Miláčku, odpadkový koš je plný‘). (Skrytá sdělení vyžadují splnění několika podmínek. Jednou z nich je to, že odesílatel stejně jako příjemce znají ‚skutečný‘ význam propozice navzdory jejím formálním rysům.)

Účinným způsobem, jak se takovým nedorozuměním vyhnout, je sladit obsah a formu sdělení. V každodenním životě je však těžké se takové praxi podřídit – ani to není žádoucí. Jiná věc jsou akademické debaty. Zde je porušení pravidla předkládat propozice – přinejmenším propozice, jež jsou jádrem teorie – ve formě, která je dostatečně jednoznačná, nejen překážkou procesu vědeckého pokroku, ale také – jedná-li se o záměrné zanedbání⁸ – hrubým přestupkem proti intelektuální poctivosti. Ti, kterým na zachování intelektuální poctivosti záleží, upřednostňují vyjádření svých sdělení pomocí propozic, jež svůj význam vyjadřují tak přesně, jak to je jen možné.

⁸ Čtenář si může vzpomenout na to, co nazval Hans Albert ‚imunizační strategie‘, tj. strategie, která má teorie ochránit před kritikou tím, že autor užívá matoucí formulace. Viz Hans Albert, *Treatise on Critical Reason*, Princeton: Princeton University Press, 1985, s. 122 a dále.

Vysvětlení, jako je toto, se mohou v každodenním běhu vědy jevit jako truismy. Přesto skutečnost, že – jak uvidíme – ve velké části literatury týkající se hospodářské etiky a přílehlých disciplín lze pozorovat značně nedbalé nakládání s obecnými pravidly gramatiky, vyžaduje, abychom zde šli do detailů. Jednou z nejdůležitějších tezí tohoto pojednání je, že mnoho zavádějících teorií v hospodářské etice lze připsat na vrub matoucímu užití, ne-li zneužití, jazyka.⁹

1.1.3.2 Analytické propozice a definice

Analytické propozice,¹⁰ především definice, hrají důležitou roli nejen ve filosofii, ale také v empirických vědách. Vyjadřují, jaký význam mají určité koncepty a propozice v jazyce *S*. Mohou být pravdivé nebo nepravdivé, ale jedině ve vztahu k *S*. Předpokládáme-li, jak to vyjádřil Gerard Radnitzsky, že v jazykové komunitě, která používá jazyk *S*,

„starý mládenec“ znamená „neženatý muž“, pak propozice, která vyjadřuje identitu významů, konkrétně propozice „Starý mládenec je neženatý muž.“ (*D*), je *analytická v S*. To znamená, že *D* nemá žádný empirický obsah, ani nevděčí za svoji pravdivost své logické formě, nýbrž pouze té okolnosti, že definice, která „starého mládence“ prezentuje jako synonymum pro „neženatého muže“, je přijímaná nebo platná v normální mluvě jazyka *S*.¹¹

Definice tudíž pouze pojmenovává kritéria, která musí být splněna, aby koncept, který byl dotyčnému předmětu nebo faktu přiřazen, byl přiřazen z dobrých důvodů. Zda se o Petrovi říká, že je starý mládenec, právem nebo neprávem, je empirická otázka. Definice starého mládence na tuto otázku nemůže odpovědět. Pouze stanovuje kritéria, která musí být naplněna, aby mohl být Petr v jazyce *S* oprávněně nazýván starým mládcem. Neříká nám, jak rozpoznat, zda Petr kritéria splňuje. Definice, obecně řečeno, nestanovuje, jak dokázat, zda je přiřazení konceptu k předmětu nebo faktu správné nebo nesprávné.

⁹ Viz Anthony de Jasay, *Liberale Vernunft, soziale Verwirrung*, Colombo: Meridiana, 2008, s. XI.

¹⁰ Patří sem také tautologie.

¹¹

„Junggeselle“ das gleiche bedeutet wie „unverheirateter Mann“, dann ist der Satz, der diese Bedeutungsgleichheit behauptet, der Satz: „Ein Junggeselle ist ein unverheirateter Mann“ (*D*), *analytisch in S*. Das heißt: *D* hat keinen empirischen Gehalt, seine Wahrheit verdankt *D* nicht seiner logischen Form, sondern ausschließlich dem Umstand, daß die Definition, die „Junggeselle“ als Abkürzung für „unverheirateter Mann“ einführt, im Sprachgebrauch der Sprache *S* akzeptiert ist, gilt. (Radnitzky, 1989, s. 29)

V tomto smyslu bychom mohli říct, že analytické propozice zakládají svoji pravdivostní hodnotu pouze na definičním a logickém uspořádání.¹² Na rozdíl od empirických propozic neříkají nic o skutečnosti. Je samozřejmé, že pravdivostní hodnota analytické propozice nemůže záviset na vztahu jejího obsahu ke skutečnosti a že z pravdivosti či nepravdivosti analytické věty nemůže být vyvozen žádný závěr ohledně pravdivosti či nepravdivosti propozice empirické.¹³

Navzdory tomu mohou mít definice v empirických vědách mnoho úkolů. Mezi nimi je i úkol poskytnout praktické zkratky, bez nichž by vědecké spisy a práce byly obtížně zvládnutelné.¹⁴ V rámci tohoto úkolu by měla definice poskytnout zkrácené vyjádření (*definiendum*) které nahradí těžkopádné dlouhé sekvence symbolů (*definiens*), jež naopak dávají definiendu jeho přesný význam.

Definice, které tomuto účelu vyhovují, jsou zpravidla výsledkem řady interakcí v dané jazykové komunitě. Jak užitečná definice ve své jazykové komunitě je, závisí převážně na zvoleném definiens. Definiens musí být dostatečně jasné a mělo by se odkazovat na věci, jež jsou zřejmé samy o sobě, jinak může jen málo přispět k osvětlení definienda. Pravidlo úspěšné definice by mohlo být

¹² Viz také lemma ‚analytisch‘ od Friedricha Kambartela v *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie*, Jürgen Mittelstraß (ed.), Mannheim, Vienna and Zurich: B.I.-Wissenschaftsverlag, 1980, vol. 1, s. 105. Viz také Georges Rey, ‚The Analytic/Synthetic Distinction‘. [Online] URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/analytic-synthetic/>> (první publikace 14. srpen 2003; zásadní revize 15. srpen 2008): „Analytické“ věty jako ‚Oftalmologové jsou lékaři.‘ jsou takové, jejichž pravdivost se zdá poznatelná pouze na základě toho, že známe význam slov, jež větu konstituují.‘ (citace: 11. červen 2010)

¹³ Proto by byla snaha falzifikovat analytickou větu například tím, že bychom hledali neženaté muže, kteří nejsou starými mládenci, absurdní. Poukázat na vzájemnou nezávislost analytických propozic a reality je důležité také proto, že někdy jsou takzvané ‚reálné definice‘ interpretovány jako definice, přestože jimi nejsou. To, že hovoříme o ‚reálných definicích‘, vyvolává dojem, že lze sestavit propozici, která by mohla určit *podstatu* entity nebo fenoménu, který je třeba definovat; ta by představovala ‚pravdivou‘ definici entity nebo fenoménu; řekla by *něco* o realitě, a dokonce *něco pravdivého* o realitě. Viz také Gerard Radnitzski, ‚Definition‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzski (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 30.

¹⁴ K tomuto a ke kritériu adekvátnosti, které by zkracující definice měly splňovat, viz Gerard Radnitzski, ‚Definition‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzski (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 27 a násl. Radnitzski analyzuje druhou formu, kterou může definice mít, totiž *analýzu významu*. Jako *analýza významu* pojmenovává definice význam, který je konceptu přičítán v jazykové komunitě, kde je koncept používán. Definiens je přitom prostředkem, který nám pomáhá identifikovat význam definienda. Podle Radnitzského jsou *reálné definice*, *explikace*, *ostentativní definice*, *definice sázející na přesvědčivost*, atd. definicemi, které selhaly a termín ‚definice‘ je pro ně nepatřičný.

následující: ‚Formuluj své definice tak jasně, jak je to možné, a výslovně stanov předpoklady, které jsou pro porozumění tvé definici nezbytné!‘

Definice jsou samozřejmě omezeny možností odvolat se na to, co je samozřejmé. I kdyby někdo chtěl definovat všechny koncepty dostatečně jasně, nešlo by to. Navíc by vědě neprospělo hledět na definice jako na věčný úkol. Ve vědě je třeba omezit formulaci analytických propozic v neposlední řadě proto, že vědec by měl formulovat především propozice empirické. Pokus o definici správné meze by snadno mohl zabrat věčnost strávenou v debatách. Následující dvě pravidla se nicméně jeví jako vhodná pro usnadnění úsilí o definici klíčových vědeckých termínů.

První pravidlo zní takto: ‚Definuj alespoň ty koncepty, jež jsou v centru tvé disciplíny a tvých teorií, a začni je definovat předtím, než přistoupíš k definici ostatních.‘ Druhé pravidlo požaduje: ‚Definuj klíčové koncepty své disciplíny a teorií tak přesně a jednoznačně, jak je nezbytné pro testování těchto teorií při jejich aplikaci.‘

Obě pravidla slouží účelům, které jsou celkem zřejmé. Prvním účelem je poskytnout vědecké disciplíně dostatečnou míru pochopitelnosti a srozumitelnosti. Druhým účelem je vyhnout se tomu, aby výběr vědecké teorie, který se má řídit podle stupně potvrzení (*corroboration*) soupeřících teorií, začal záviset na jazykových problémech. Postupuje-li vědecký proces prostřednictvím kritiky,¹⁵ jak zde předpokládáme, pak bychom měli usilovat o redukci všech překážek, které se pojí s nesrozumitelností a nedorozuměním a stojí kritice v cestě, na minimum.

1.1.3.3 Definice a rozvinutí

V rámci kategorie analytických propozic hrají rozvinutí zvláštní roli podobně jako definice. Jsou používány pro lepší určení konceptu. Od definic se nicméně liší. Jsou vedlejším produktem procesu, kterým postupují vědecké teorie. Rozvinutí je podle Gerarda Radnitzského pokus nahradit existující koncept – ať už je to koncept hovorového jazyka, nebo koncept, který reprezentuje určité stadium vědeckého vývoje – vylepšenou verzí, tj. ‚novým‘ konceptem, který je však se ‚starým‘ konceptem spřízněný (výklad, rozvinutí, *explicatum*), za účelem práce na určitých teoretických problémech.¹⁶

¹⁵ Viz Gunnar Andersson, *Criticism and the History of Science. Kuhn's, Lakatos's and Feyerabend's Criticisms of Critical Rationalism*, Leiden, New York, Kolín nad Rýnem: Brill, 1994.

¹⁶ Einen vorhandenen Begriff – sei es ein Begriff der Umgangssprache oder ein Begriff, der ein bestimmtes Stadium der Wissenschaftsentwicklung repräsentiert – für die Arbeit an bestimmten theoretischen Problemen durch eine verbesserte Version, d.h. durch einen ‚neuen‘ aber dem ‚alten‘ doch verwandten Begriff (das *Explicatum*) zu ersetzen. (Radnitzky, 1989, s. 75)

Explicace je podle Radnitského úspěšná, jsou-li nově vytvořená rozvinutí teorie plodnější než ta stará. Jsou plodnější pokud (a) mají vyšší stupeň přesnosti než staré koncepty v tom smyslu, že se lze vyhnout více nejasnostem; (b) vyhovují metodě identifikace, s jejíž pomocí lze zjistit, zda je určitá skutečnost příkladem dotyčného konceptu; (c) jsou nejjednodušší možná, takže aplikace metody identifikace je proveditelná a (d) jsou formulovaná tak, že rozvinutí (*explicatum*) se podobá rozvíjenému (*explicandu*) dostatečně na to, aby se vyloučilo rozvíjení odlišných, nových konceptů.

Tyto minimální požadavky na úspěšné rozvinutí teorie odhalují úsilí namířené konkrétním směrem. Měly by zaručit, že při přechodu od starého konceptu k novému nezmizí z propozice teorie důležité informace a také že se nevmísí nějaká nová informace, která by propozici teorie změnila. Ztráta stejně jako zvýšení objemu informací v teorii by vyústily ve změnu propozice teorie zavedením rozvinutí. Jednodušeji řečeno: nahrazen by byl nejen koncept, ale i teorie. Přesně k tomuto důsledku by nemělo dojít. Rozvinutí směřuje k výměně konceptů při plném zachování teorie.

V této knize bude čtenář konfrontován s několika významnými rozvinutími, které se s tímto cílem míjí. Špatná rozvíjení teorie mohou při budování a testování teorií vyvolat obrovské náklady. V hospodářské etice (stejně jako v přílehlých disciplínách) nalezneme čtenář rozvinutí konceptů – například ‚sociální spravedlnost‘, ‚udržitelnost‘ – které jsou od starých konceptů tak vzdálené, že zásadním způsobem (ne-li kompletně) mění obsah teorií, na něž jsou aplikovány; nebo tak mlhavé, že obsah teorií je sotva rozpoznatelný.¹⁷

Jinými slovy, úspěšné rozvinutí odstraní zdroje nedorozumění. Vezměme si například teploměr. V průběhu vědeckého vývoje se ukázalo, že je užitečné nahradit nepřesné a subjektivní pojmy normální řeči jako ‚horký‘ a ‚studený‘ objektivním konceptem (totiž ‚teplotou‘). Tak zmizelo mnoho problémů spojených s nepřesností měření. Co k tomu bylo potřeba, byl teploměr a dohoda (konvence) ohledně stupnice. Ve skutečnosti vzniklo těchto konvencí několik (Celsius, Fahrenheit a Kelvin, abychom zmínili ty nejznámější). Pravdivostní hodnota propozic, které se týkají stupně tepla, je snáze testovatelná než pravdivost propozic, které používají pouze pojmy ‚horký‘ a ‚studený‘. Analogicky se k podobným situacím dostáváme, když porovnáváme subjektivní pojmy ‚velký‘ a ‚malý‘, nebo ‚dlouhý‘ a ‚krátký‘ s objektivními ‚výška‘ nebo ‚délka‘. Jakmile máme k dispozici měřítko, stanou se spory o tom, zda jsou Mariiny vlasy ‚krátké‘ nebo ‚dlouhé‘, Petřův

¹⁷ Viz Kapitola 3, *Spravedlnost*. Špatné explicace způsobují náklady nejen u empirických propozic. Normativní propozice, které se na ně spoléhají, rovněž trpí změnami a náklady. Tato skutečnost znamená dodatečné problémy pro hospodářskou morálku, která se zakládá na špatných explicacích.

syn ‚malý‘ nebo ‚velký‘, zbytečnými. Postačí konstatovat délku či výšku objektu, o kterém se spor vede.

Nahrazení nepřesného *explicanda* (toho, co je rozvíjeno) přesným *explicatem* (rozvinutím) závisí nicméně na vývoji teorií. U vývoje teploměrů bylo potřeba použít teorie, které vysvětlily a předpověděly změny objemu vyhovujících látek pod vlivem tepla.¹⁸ Jakmile máte přístup k vědeckému pokroku a k příslušným vylepšeným konceptům, je nerozumné vracet se k paretoovsky podřadné alternativě¹⁹ (tedy ke starým konceptům). Kapitola 3 pojednávající o spravedlnosti lze chápat jako pokus o stanovení měřítka, které poslouží přinejmenším k rozdělení ekonomického jednání s morálním rozměrem na ‚morálně spravedlivé‘ a ‚morálně nespravedlivé‘ ekonomické jednání.

1.1.3.4 Chybějící články a jejich důsledky

Tvrdíme-li jako výše, že špatná rozvíjení představují pro hospodářskou etiku další problém, znamená to, že normativní hospodářská etika čelí většímu množství problémů. Než tuto tezi dále rozpracujeme, zaměříme se zde na jednu z hlavních příčin, která vyvolává problémy, jež se nezakládají na špatném rozvinutí. To, na co zde chci poukázat, je nedostatečné zohlednění *chybějících článků* mezi analytickými, empirickými a normativními propozicemi.

Analytické, empirické a normativní propozice neumožňují vyvození přímých závěrů z jedné kategorie pro druhou. Vztah mezi analytickými a empirickými propozicemi byl již zmíněn v předchozí části. Analytické stejně jako empirické propozice mohou být jak pravdivé, tak nepravdivé, ale mají různá pole uplatnění, která spolu nejsou spojena. Oblastí platnosti analytických propozic je jazykové společenství, v němž jsou propozice užívány, a platnost těchto propozic je zase určena pravidly tohoto společenství. Oblast platnosti empirických propozic je určena tím, zda propozice odpovídají skutečnosti.²⁰

¹⁸ Viz Gerard Radnitzky, ‚Explikation‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 76 a násl. a Anthony de Jasay, ‚Freedoms, „rights“ and rights‘, *Il Politico*, LXVI. 3, s. 370 a násl.

¹⁹ Viz část 1.1.5.2.

²⁰ Viz Gunnar Andersson, ‚Wahr und falsch; Wahrheit‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 369 a násl.

Dobře známé a vypovídající příklady nepřípustnosti přímých závěrů mezi analytickými a empirickými propozicemi jsou přidávání kapek rtuti a králíků. V aritmeticko-analytických pojmech jedna kapka rtuti a jedna kapka rtuti jsou dvě kapky. Analogicky jeden králík plus jeden králík jsou dva králíci. Z aritmetického vztahu nicméně nelze odvodit, že v realitě jsou tyto součty stejné. Když vedle sebe umístíte dvě kapky rtuti,

To, co spojuje analytické a empirické propozice, je odděluje od propozic normativních. Normativní propozice nemohou mít žádnou pravdivostní hodnotu. Jsou preskriptivní spíše než deskriptivní. Dovození z empirických propozic normativní není možné. Dělat něco takového je jasná chyba záměny ‚je‘ za ‚má být‘.²¹ Hlavní příčinou této logické nemožnosti je to, že takový závěr by (v případě normativní propozice) zahrnoval přinejmenším jednu složku (‚má být‘), která nebyla mezi výchozími předpoklady. Logické závěry však dodržují *pravidlo souladu implikací*.

Ilustrujme si tuto skutečnost na jednoduchém příkladu. Norma ‚*pacta sunt servanda*‘ (‚smlouvy se musejí dodržovat‘) nemůže být logicky odvozena z žádné empirické propozice, jako je ‚v minulosti byly smlouvy dodržovány‘. Co schází mezi výchozími předpoklady je normativní prvek, *hodnotové rozhodnutí*, které je přesně tím, co by odráželo normativní požadavek.²²

Abychom předešli možné námitce, že naše poznámky se zdají vylučovat jakoukoli možnost vyvození norem, měli bychom připojit dva úzce spojené komentáře.

1. Je dost dobře možné, že závěr *C* nemůže být odvozen z množiny předpokladů *A*, ale může být odvozen z množiny předpokladů *B*. To je případ, kdy prvky *C* jsou rovněž v *B*, ale nikoli (přinejmenším ne všechny prvky *C*) v *A*. Normy (nebo množiny norem) mohou tedy být odvozeny z množiny jiných norem, pokud tvoří jejich podmnožinu, která zase funguje v této záležitosti jako množina předpokladů.

To však vyvolává otázku, zda by tato deduktivní procedura nepředstavovala jednoduše nekonečný regres. K této otázce a jejímu významu pro naši studii se vrátíme později, až

budou se přitahovat. Podobný fenomén byl pozorován, jsou-li dva králíci (plodní a opačného pohlaví) umístěni v králíkárně, přestože výsledky vzájemné přitažlivosti králíků lze pozorovat pomaleji.

Obecně řečeno ne/pravdivost analytické propozice neznačí ne/pravdivost stejné propozice aplikované na realitu a naopak.

Navzdory tomu všemu mohou být analytické propozice předmětem empirických hypotéz. Propozice ‚v jazykové komunitě *S* znamená „starý mládenec“ „neženatého muže“ je empirická a může dojít k omylu jako u všech ostatních empirických propozic. Zda je pravdivá nebo nepravdivá záleží na tom, zda jazyková komunita *S* definuje ‚starého mládence‘ jako ‚neženatého muže‘.

²¹ Zdvouřile prosím čtenáře, kterého zaujaly detaily této logické nemožnosti, aby si ji vyhledal v dílech Davida Humea a George Edwarda Moorea. Obvykle se nazývá Humeova *distinkce ‚je‘ a ‚má být‘* (nebo Mooreův *naturalistický klam*).

²² To samé platí pro vztah analytických a normativních propozic. Analytické propozice neumožňují dovození na normativní propozice. Příčina této nemožnosti je stejná, totiž že přinejmenším jeden prvek závěru není obsažen v premisách. Tento vzájemný vztah nemůže být žádným překvapením. Zaslouhuje zde však zvláštní zmínku, protože ‚reálné definice‘ (ačkoli samy představují nemístné spojení analytické a empirické oblasti; viz část 1.1.3.2) se příležitostně využívají, aby se dospělo k normativním závěrům. Viz část 2.2.4 o Hoppem.

budeme diskutovat *práva a povinnosti*.³³ V předstihu můžeme říct alespoň tolik, že ospravedlnění norem, které je příkladem regresi ad infinitum, není slučitelné s *pravidlem souladu implikací*.

2. Logická nutnost přijmout závěry, pokud jsme předtím přijali výchozí předpoklady, neznamená, že i tyto předpoklady musejí být přijaty. Připustit, že ulice je mokrá, když prší, neznamená připustit, že prší. V jazyce logiky: $\neg((A \vdash B) \vdash B)$. Přijetí relace *jestliže-pak* mezi A a B, nám neřekne nic o přijetí A. Pouze říká, že závěr bude na základě relace *jestliže-pak* přijat, pokud je přijata sama relace *jestliže-pak*. (B by bylo implikováno, kdyby nebyl dán pouze předpoklad $(A \vdash B)$, ale také předpoklad A. Logicky formulováno, $A, (A \vdash B) \vdash B$.) Pokud je nicméně *jestliže* této relace *jestliže-pak* implicitním důsledkem přijaté premisy C, věci se změní. Přijetí C implikuje přijetí B, to znamená $C, (C \vdash A), (A \vdash B) \vdash B$.

Tato souvislost je důležitá pro normativní závěry z normativních předpokladů. To by mohl ilustrovat následující příklad. Pravidlo R říká: „Jestliže uděláš x, pak musíš udělat y.“ To, že připustíme logický vztah této relace *jestliže-pak* pravidla R, neimplikuje dodržování R. (Jestliže přijmu, že bych udělal y, pokud provedu x, potom mám stále možnost vypustit x a tedy vynechat y.) Jinak řečeno: *Logické připuštění* pravidla neimplikuje *praktické dodržování* pravidla. Důvod, proč to zde zdůrazňujeme, je ten, že normální řeč toto rozlišení spíše zamlžuje, než zdůrazňuje. Pokud mluvíme o připuštění pravidla, obvykle míníme jeho praktické dodržení. Logické připuštění však nic takového neimplikuje.

Pokud však připustím, že se jedná o C, a že pokud C platí, podmínka pro dodržení pravidla také platí, mají se věci jinak. Tyto podmínky implikují praktické dodržení R. Příklad: Pravidlo říká: „Jestliže mám čas, pak chodím běhat.“ Pravidlo neimplikuje, že dnes jdu běhat. (Může se stát, že dnes nemám čas.) Co však logicky vyplývá, přidáme-li premisu, totiž: „Dnes je pondělí. V pondělí mám čas jít běhat.“? Je-li premisa připuštěna a dána, musím jít běhat.

Abychom uzavřeli naše poznámky k logickému vztahu mezi analytickými, empirickými a normativními propozicemi, měli bychom poukázat na to, že výše zmíněné nepřípustné logické závěry jsou nepřípustné rovněž v „opačném“ směru. Potud jsme argumentovali pouze, že (a) analytické propozice neumožňují dovození empirických propozic a (b) ani analytické ani empirické propozice neumožňují logické závěry pro normativní propozice.

³³ Viz část 3.1 a násl.

Kvůli odlišným charakteristikám typů propozic nicméně platí i následující: (c) empirické propozice neumožňují závěry pro analytické propozice a (d) ani analytické ani empirické propozice nemohou být odvozeny z normativních propozic.

1.1.3.5 Obousměrný vliv

Navzdory tomu všemu bychom neměli popírat, že mezi empirickými a normativními propozicemi existuje mnoho úzkých spojitostí. Empirické hypotézy hrají významnou roli nejen při vzniku a změně norem, ale také při vysvětlení vzniku a změny norem. Stejně jako je pro ocenění průmyslových výrobků důležité znát ceny výrobních faktorů dříve, než se rozhodneme stanovit cenu, za kterou statek nakonec nabízíme,²⁴ je důležité znát faktory, které vedou k dodržování nebo porušování norem. V obou případech nicméně platí, že znalost sama (ceny výrobních faktorů v prvním, faktorů způsobujících dodržování či porušování norem v druhém případě) nemá žádné logické implikace ohledně nabízené ceny nebo příslušné normy. Pro obě, pro cenu stejně jako pro normu, je rozhodujícím faktorem rozhodnutí.

Patrně nejznámější spojení mezi empirickou a normativní propozicí je *hypotetický imperativ*, který představil Kant. Pro naše účely by se měl chápat jako pravidlo prozíravosti, které má formu vztahu *jestliže-pak*: „Jestliže budeš sledovat cíl x, pak bys měl následovat normu y.“ S ohledem na obsah a formální strukturu se jedná o empirickou propozici. Tvrdí, že norma y povede k cíli x. Jestli se adresát hypotetického imperativu podle rady zachová, závisí nakonec na jeho rozhodnutí.²⁵

Ať tak či onak není vliv mezi empirickými a normativními propozicemi jednosměrný. Funguje oboustranně. Normy existující ve společnosti jsou klíčové pro výběr oblastí, na které se zaměří empirické propozice. Pomyslete například na výzkum lidských embryí. Co výzkumníci v kulturní komunitě, v níž žijí, dělají, hodně záleží na tom, co může nebo nemůže být předmětem výzkumu.

Příklady silného vzájemného vlivu nejsou pouze mezi empirickými a normativními propozicemi. Najdeme je také mezi empirickými a analytickými propozicemi a mezi normativními a analytickými propozicemi. Výše zmíněná rozvinutí můžou ilustrovat, jaký vliv mohou mít

²⁴ K obvyklým klamům běžné řeči patří předpoklad, že nabídnutá cena je identická s ‚cenou‘ statku., ačkoli to první nám pouze říká, za jakou ‚cenu‘ se statek nabízí, zatímco druhé indikuje, při jaké ceně statek změnil majitele.

²⁵ Svému bohatství zkušenosti vděčíme za vhled, že racionální důvody (Vernunftsgründe) mohou představovat motivy (Bewegsgründe). Chceme-li x a přesvědčí-li nás důvody, které předkládá hypotéza, že norma y vede k cíli x, potom se obvykle zachováme podle normy y. Máme takřikajíc ‚dobré důvody‘. Mnoho autorů včetně tohoto otevřeně či implicitně doufá, že hypotetické imperativy, které navrhují, povedou k tomuto účinku, tj. že přimějí rozhodovat se podle navrženého hypotetického imperativu nejen sebe, ale i druhé.

empirické propozice na analytické. Jazyk ‚sleduje‘ směr, kterým postupuje věda. Pojmy se mění, aby udržely krok s vědou. Na druhé straně mohou analytické propozice dát podnět k empirickým propozicím. Pomyslete na historii pojmů nebo disciplíny zkoumající historii jazyka.

Máme nakonec málo důvodů pochybovat o obousměrném vlivu mezi normativními a analytickými propozicemi. Normy ovlivňují postup vědy. Stejně tak ovlivňují jazyk. Omezení svobody slova a svobody myšlení končí ‚newspeakem‘, reinterpetací existujících konceptů a vytvořením nových. Pomyslete na změny jazyka v důsledku ‚politické korektnosti‘. Analytické propozice mají také někdy vliv na normativní propozice. Pomyslete na platonskou maieutiku nebo pedagogiku obecně. Velká část pedagogiky je věnována prosazování změny s pomocí analytických propozic.

Navzdory množství oboustranných vlivů, které jsme zde zmínili, je třeba zdůraznit, že žádný z nich není takový, že by vliv jedné oblasti na druhou dostačoval k zapříčinění její změny. ‚Dostačováním‘ míníme, *per impossibile*, to, že jeden typ propozic představuje množinu výchozích předpokladů, která má logické implikace pro jiný typ propozic.

Přestože nelze z jednoho typu propozic vyvozovat *pozitivní* závěry pro jiný typ, není neobvyklé přemýšlet o negativních závěrech, které se mohou na pozadí vlivů zmíněných výše jevit jako vhodné. Jako příklad vezměme pravidlo ‚*má znamená, že může*‘ (*ought implies can*). Toto pravidlo je běžně spatřováno jako neproblematické a praktické.²⁶ Bylo již součástí římského práva a znamená omezit se na takové požadavky, které jsou v principu splnitelné. *Nepředstavuje* logickou nutnost, ale je značně přesvědčivé, protože změnu statu quo lze očekávat pouze od splnitelných norem. To může ilustrovat následující příklad. Předpokládejme, že B dluží peníze A. A je ochotný dluh smazat, pokud ho B přepraví s pomocí stroje času na konec 18. století. Požadavek A nemůže být splněn, protože stroje času představují logickou i praktickou nemožnost. Přetrvává tedy status quo: B stále dluží peníze A, a A necestuje na konec 18. století. Požadavek A je navzdory pravidlu ‚*má znamená, že může*‘ marný. Zkusme příklad pozměnit: B dluží peníze A. A je ochotný dluh smazat, pokud mu B umožní strávit nějakou dobu ve své vile a užívat všech jejích vymožeností. V principu je možné, aby B naplnil požadavek A. V tomto případě je změna statutu quo možná, tzn. požadavek A, který vyhovuje pravidlu ‚*má znamená, že může*‘, marný není.

²⁶ Hans Albert nazývá toto pravidlo ‚přemostující princip – maxima k přemostění propasti mezi etikou a vědou – který má umožnit vědeckou kritiku normativních výpovědí.‘ Viz Hans Albert, *Treatise on Critical Reason*, Princeton: Princeton University Press, 1985, s. 98.

1.1.4. **Postačující a nutné podmínky**

Vzájemné vztahy zmíněné v předchozí části se odvozují ze základních kamenů výrokové logiky. *Postačující podmínky* implikují to, čemu slouží jako podmínky. V logických termínech: Jestliže A, pak B. Nezáleží na tom, zda implikace vyjadřuje kauzální, materiální, časový nebo jakýkoli jiný vztah mezi A a B. *Nutná podmínka* neimplikuje to, čemu slouží jako podmínka. To znamená, že nutná podmínka není postačující. Rozdíl mezi postačující a nutnou podmínkou se obvykle ilustruje na příkladu s deštěm, který jsme už použili. „Jestliže prší, pak je ulice mokrá“ je příklad významu postačující podmínky. Propozice: „Jestliže prší, pak je ulice mokrá“ však nicméně není zároveň nutnou podmínkou. Ulice může být mokrá i z jiných důvodů, například jako následek prasknutí vodovodního potrubí.²⁷

Všechny vztahy vzájemného vlivu diskutované v části 1.1.3.5 představují *nutné podmínky*. Nutnou je podmínka tehdy, když ji to, čemu slouží za podmínku, předpokládá, ale nemůže se obejít bez dalších podmínek. Nutná podmínka, pro připomenutí, nemusí být zároveň podmínkou postačující. Pro naše úvahy je nicméně důležitější něco jiného, totiž to, že postačující podmínka nemusí být zároveň podmínkou nutnou. Víme, že ulice je mokrá vždycky, když prší, ale může být mokrá i za jiných podmínek. Tento aspekt nutné podmínky představuje velkou pomoc při drobných strastech všedního dne. Když máme rýmu a zároveň nechceme přijmout pozvání na večírek, postačuje pozvání odmítnout kvůli našemu nachlazení. Není nutné urazit našeho potenciálního hostitele tím, že za „skutečný“ důvod naší nepřítomnosti označíme jeho.²⁸

Výše zmíněný fakt (tedy že postačující podmínka nemusí být zároveň nutná) je významný pro naše úvahy o hospodářské etice. Tento význam se ukáže, jakmile začneme diskutovat (v části 3.6), do jaké míry je možné připsat morální rozměr jednání a zdržení se jednání, které je postačující, ale nikoli nutné pro následek, který způsobí. Následující příklad by však měl ve stručnosti naznačit,

²⁷ Přestože se to v našem příkladu zdá na první pohled protiintuitivní, je mokrá ulice nutnou podmínkou pro ten případ, že pršelo (ve smyslu temporální souslednosti). Mokrá ulice je, jednoduše řečeno, temporálně nutným důsledkem deště.

²⁸ Aby byl náš výčet kompletní, měli bychom poznamenat, že podmínky mohou být postačující a zároveň nutné. Příklad „právě tehdy když student odpoví všechny otázky správně, dostane „A+““ ilustruje takovou podmínku, která je zároveň nutná a postačující. Student dostane „A+“ vždycky, když odpoví na všechny otázky správně, a neexistuje žádný jiný způsob, jak tuto známku získat. To je to, co tato výpověď znamená. Také ilustruje to, co mnoho logiků nazývá „logická ekvivalence“, která značí, že *klauzule jestliže* a *klauzule pak* mají stejnou pravdivostní hodnotu navzdory rozdílu v jejich (materiálním) obsahu. Vždy jsou zároveň pravdivé, nebo zároveň nepravdivé. K tomuto viz Hans-Georg Lichtenberg, „Logik“, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 192.

o čem bude řeč později ve vztahu k myšlence sociální spravedlnosti. Uvažujme o případě, v němž by dobrovolný transfer od A k B představoval postačující (ale nikoli nutnou) podmínku pro zvýšení materiálního blahobytu B, přičemž A transfer neprovede. Důležitost takového případu bude, jak bylo řečeno, rozpracována velmi detailně později.

1.1.5. Negativní výběr

Rozdíl mezi nutnými a postačujícími podmínkami nemá jen bezprostřední ale i zprostředkovaný vliv na otázky týkající se hospodářské etiky. Zprostředkovaný vliv, který zde máme na mysli, se vztahuje k myšlence *negativního výběru*. Význam negativního výběru se vyjasní v kontrastu s *pozitivním výběrem*. Zkusme ilustrovat rozdíl mezi oběma typy výběru tím, že se vrátíme k příkladu s pozváním na večírek, který jsme zmínili dříve. Abychom přijali pozvání na večírek, muselo by být splněno několik podmínek. Mezi těmito podmínkami je zdraví, dobrá nálada atp. Musí být samozřejmě dáno i několik dalších podmínek, jako že máme čas, máme volno a mnoho dalších. Pro praktické přijetí pozvání (pozitivní výběr) je nutné splnit všechny tyto podmínky, zatímco k odmítnutí pozvání (negativní výběr) stačí jediná nenaplněná podmínka. Nezáleží na tom, která z podmínek není splněna. K odmítnutí pozvání lze samozřejmě uplatnit i dvě či více nesplněných a vzájemně nezávislých podmínek, tj. být nemocný *a také* nemít volno. Také je možné, že k odmítnutí povedou dvě či více spojených nenaplněných podmínek (jsme nemocní a máme špatnou náladu). To znamená, že bychom pozvání přijali, přestože máme špatnou náladu, kdybychom navíc nebyli nemocní. Co však charakterizuje pozitivní výběr, je splnění *všech* podmínek najednou, zatímco negativní výběr vyžaduje nesplnění *jen jediné* podmínky. Rozdíl mezi pozitivním a negativním výběrem stojí tedy na dvoustupňovém základu: Pro pozitivní výběr jsou klíčové nutné podmínky a maximální požadavek (naplnění všech nutných podmínek), zatímco negativní výběr je charakterizován postačujícími podmínkami a minimálním požadavkem (nesplnění alespoň jedné podmínky). Zkrátka: Rozdíl mezi pozitivním a negativním výběrem závisí na asymetrických poptávkových profilech tváří v tvář různým typům podmínek.

Celou závažnost, kterou bude tento rozdíl v rámci našeho tématu mít, lze v této fázi stěží tušit. To proto, že budeme nejdříve potřebovat dlouhou okliku. Tato oklika nás zavede ke dvěma dodatečným vztahům, které jsou samy charakterizovány asymetrií negativního a pozitivního výběru. Co zde máme na mysli, je vztah mezi slabým a silným Paretovým principem a vztah mezi justifikační a falzifikacionistickou metodologií.

1.1.5.1 Ostrý a slabý Paretův princip²⁹

Ekonomové hovoří o ostré dominanci (*strict dominance*) A_2 nad A_1 , pokud je A_2 lepší než A_1 v každém ohledu, nebo v každé dimenzi hodnocení. Z této dominance přecházejí ke slabému Paretovu principu (*weak Pareto principle*). Slabý Paretův princip platí pro porovnání dvou alternativ z množiny G , která zahrnuje všechny alternativy. Říká: Alternativa $A_1 \in G$, která je ostře podřadná (*strictly inferior*) alternativě $A_2 \in G$, by neměla být zvolena (vybrána). Tento princip, který koresponduje s ostrou dominancí je „slabý“, protože nevyžaduje mnoho. Strukturální paralela s negativním výběrem zmíněným výše je zjevná. Všechny postačující důvody pro negativní výběr jsou splněny. (Pokud všechny podmínky hovoří ve prospěch odmítnutí, mělo by být pozvání odmítnuto.) Jinak řečeno v případě, jako je tento, máme všechny dobré důvody přát si, aby ostře podřadná varianta nebyla zvolena. Návrh vyhnout se ostře podřadné alternativě tedy vyjadřuje pouze slabý požadavek, který se odráží v adjektivu „slabý“ Paretův princip.

Dojde-li na *ostrý Paretův princip*, věci se mají jinak. Ostrý Paretův princip koreluje se *slabou dominancí*. Slabá dominance A_2 nad A_1 je dána, pokud je A_2 lepší než A_1 alespoň v jednom ohledu nebo v jedné dimenzi hodnocení, přičemž je přinejmenším rovnocenná ve všech ostatních. Ostrý Paretův princip vyžaduje mnohem víc než slabý Paretův princip, totiž: Alternativa $A_1 \in G$ by neměla být zvolena, jestliže je dána alternativa $A_2 \in G$, která je nadřazená A_1 alespoň v jednom ohledu nebo v jedné dimenzi hodnocení, přičemž je přinejmenším rovnocenná ve všech ostatních. (Pokud máme alespoň jeden důvod, aby nám pozvání vadilo, přičemž všechny ostatní důvody pro odmítnutí jsou přinejmenším rovnocenné důvodům pro přijetí, měli bychom pozvání odmítnout.)

Stojí za pozornost, že ani ostrý, ani slabý Paretův princip neumožňuje závěry pro pozitivní výběr. Žádný z principů nezahrnuje kritérium, podle kterého bychom mohli pozitivně zvolit A_2 . Intuitivně bychom měli sklon říct, že je zjevné, proč jsme zvolili A_2 spíše než A_1 . Tento sklon však ignoruje to, že oba Paretovy principy nejsou vytvořeny pro binární rozhodování, ale spíše pro volbu mezi více než dvěma alternativami. (Přijetí nebo odmítnutí pozvání obvykle závisí na mnoha jiných alternativách, které jsou po ruce, tzn. sledování filmu, čtení knihy, běhání atd.)

Jak později uvidíme, mnoho morálního ekonomického jednání není předmětem binárního rozhodování, ale spíše výsledkem výběrových procesů, které jsou založeny na mnoha (více než dvou) alternativách. Potud jsou vztahy dominance, které existují mezi alternativami, jež jsou předmětem výběru, a příslušné Paretovy principy užitečnými nástroji pro analýzu ne-binárního rozhodování.

²⁹ Viz Hartmut Kliemt a Bernd Lahno, *Modelle der Moralwissenschaften*, nepublikovaný rukopis.

1.1.5.2 Paretovská podřadnost

V určitém smyslu jsou stmelujícími prvky výše zmíněných principů dvě různá *Paretova optima*, která lze spolu konfrontovat. Jednoduše řečeno volba může být taková, že všichni jsou na tom lépe, nebo že alespoň jeden je na tom lépe, přičemž nikdo jiný na tom není hůře. Podobně lze uvažovat ohledně dvou možných *paretovsky podřadných* výsledků. To znamená, že volba může být taková, že všichni jsou na tom hůře, nebo že alespoň jeden je na tom hůře, přičemž všichni ostatní nejsou. Obě paretovsky podřadné možnosti odrážejí situace společenské volby. Jsou nicméně jen zřídka zvažovány (přinejmenším vzácněji než paretovsky nadřazené možnosti). Příčiny jsou celkem zřejmé. Předpokládáme-li, že lidé preferují větší dobro před menším dobrem a menší zlo před větším zlem, existuje v podobě horších alternativ jen malé, pokud vůbec jaké, pokušení. To, že paretovsky podřadné možnosti zahrneme do našich úvah (především poslední zmíněný typ), nám umožní některé pozoruhodné vhledy ohledně *principu prvotního záboru*, který je rozpracován v části 2.2.5.

Příklad, který ilustruje výše zmíněné *paretovsky podřadné* možnosti, lze spatřovat v rozhodnutí pustit se do lesních jahod, které jsou uskladněné v ledničce. Luther a Martin, jejich majitelé, si jahody rozdělí napolovic a snědí je. Po jídle už žádné jahody nemají. Ponecháme-li stranou oboustranné zlepšení vyvolané spotřebou a budeme se soustředit pouze na snědené jahody, můžeme říct, že Luther a Martin na tom jsou nyní hůř. V průběhu spotřeby jsou taková zhoršení nevyhnutelná. Navíc je možné říct, že oboustranné paretové zhoršení není nespravedlivé, protože dělení a spotřeba jahod proběhlo za oboustranného souhlasu majitelů, totiž Luthera i Martina.

S ohledem na spravedlnost, která souvisí s oboustranným paretové zhoršením, nezáleží na tom, zda byly lesní jahody v ledničce nebo v lese, pokud je les bez vlastníka. Řekněme, že zatímco Luther nasbírá nějaké jahody na okraji lesa, Martin je nasbírá hluboko v lese. Celkový objem lesních jahod se sníží, protože oba snědí, co sesbírali. Tudíž jsou na tom oba po spotřebě hůře. A toto oboustranné paretové zhoršení je opět přirozeným a nevyhnutelným důsledkem spotřeby, tentokrát spotřeby volných statků. Opět máme také důvod říct, že paretové zhoršení *není* nespravedlivé. Důvod, proč to můžeme říct, je nicméně jiný. Netvrdíme, že dělení bylo oboustranně odsouhlaseno a aplikováno výlučně na soukromé statky; místo toho argumentujeme, že Luther ani Martin neporušili žádnou existující prioritu konkurenčních užitekových preferencí.³⁰

³⁰ Možná bychom neargumentovali v tomto zhuštěném výrazivě, ale se stejným cílem. Věci se vyjasní, až se dostaneme k části 2.2.5. Zde se podíváme na prvotní přivlastnění volných statků, které vyplývá z myšlenky ne-priority konkurenčních užitekových preferencí.

Co jsme však mysleli možnostmi, která zhorší status quo přinejmenším pro jednoho, přičemž ostatní jsou na tom stejně? Taková možnost se objeví, je-li dána alternativa $A_2 \in G$, která je *podřadná* vůči $A_1 \in G$ přinejmenším v jednom ohledu (nebo přinejmenším v jedné dimenzi hodnocení) a *není* podřadná v žádném dalším ohledu. Poslední podmínka (*nebýt* podřadná v žádném dalším ohledu) je splněna ve *třech* případech: (a) pokud je A_1 rovná A_2 v každém dalším ohledu; (b) je-li A_1 rovná *nebo* nadřazená A_2 v každém dalším ohledu a (c) je-li A_1 nadřazená A_2 v každém dalším ohledu. Rozlišení těchto tří možností je pro společenskou volbu důležité. Poslední a předposlední případ je důležitý pro klasický utilitarismus, kde platí, že zhoršení přinejmenším pro jednu osobu (ale ne pro všechny jedince) je legitimní, pokud polepší ostatním, nebo všem ostatním. V rámci našich úvah na těchto případech nezáleží. Svoji pozornost obracíme ke společenským volbám, v nichž jde zhoršení status quo pro jednu osobu zároveň s nezměněným statem quo pro zbytek. Svoji pozornost k tomuto případu obracíme proto, že společenská volba alternativy A_2 , která přinejmenším jednomu pohorší, přičemž postavení všech ostatních zůstane nedotčeno, s sebou nese *nespravedlivou podřadnost* mezi konkurenčními preferencemi užítka.³

Pro ilustraci předpokládejme následující. Tři přátelé hrají kanastu. Tři jejich vrstevníci, kteří hrají poker, vtrhnou dovnitř a žádají přátele, aby přestali hrát kanastu a místo toho si všichni zahráli poker. Přátelé naopak trvají na tom, že budou pokračovat ve své hře. Předpokládejme, že opuštění kanasty by zhoršilo status quo přátel, ale nezhoršilo by status quo jejich vrstevníků. Pod touto podmínkou se požadavek přestat s kanastou jeví jako nespravedlivý, zatímco požadavek přátel (aby se nic nezměnilo) se tak nejeví – důvodem je to, že první žádost žádá zhoršení pro některé dotyčné, zatímco druhá ne. Tyto dvě žádosti jsou *asymetrické*. Stejně to dopadne, kdyby přátelé hrající kanastu požádali své vrstevníky, aby přestali s pokerem a místo toho si všichni zahráli kanastu, přičemž hráči pokeru si přejí zachování status quo. Tak jako v předchozím případě vypadá první požadavek nespravedlivý, zatímco požadavek hráčů pokeru tak nevypadá, protože první s sebou nese zhoršení pro některé dotyčné, zatímco druhý žádné takové důsledky neznamená.

1.1.5.3 Výběr teorie

Součástí každodenního života je ve vědě volba mezi soupeřícími teoriemi. V tomto ohledu čelí hospodářská etika stejným výzvám jako všechny ostatní vědy. Který výběrový postup bude zvolen, nelze říct hned na začátku. K dispozici jsou nicméně dvě metodologické alternativy, které jsou

³ Je zjevné, že utilitarismus rovněž vytváří asymetrii, protože vyžaduje zhoršení pro některé ve prospěch ostatních. Je také zřejmé, že utilitaristický požadavek je nespravedlivý.

zásadně odlišné a umožňují dva protichůdné způsoby, jak dospět k volbě. Hovoříme o *justifikační* a *falzifikační* metodologii.³²

Justifikační metodologové se domnívají, že pravdivost teorie, a odtud její převaha nad jejími neplatnými konkurenty, může být ukázána. Falsifikační metodologové tuto možnost popírají. Místo toho vidí upřednostnění určité teorie jako proceduru, která je vedena stupněm potvrzení (*corroboration*) konkurenční teorie. Jinými slovy doporučují dát přednost teorii, která má, *ceteris paribus*, mezi všemi konkurenčními alternativami nejméně problémů. Jak je dobře známo, falzifikacionistická metodologie, která se odvíjí od prací Karla Poppera a byla vylepšena ostatními reprezentanty *kritického racionalismu*, je založená na myšlence, že všechny teorie jsou omylné. Podle Poppera by měly být všechny teorie, které si dělají nárok na to být ‚vědecké‘, formulovány takovým způsobem, který umožňuje jejich testování a vyvrácení. Teorie by zkrátka měly být *falzifikovatelné*. Co je míněno tímto ‚falzifikovatelné‘? Jak to vyjádřil Popper:

Podle Poppera je propozice (nebo teorie) falzifikovatelná tehdy a pouze tehdy, když existuje alespoň jedna pozorovací věta (*test statement*), která jí logicky odporuje. ... Tím, co charakterizuje třídu pozorovacích vět, je to, že pozorovací věta popisuje událost, která je logicky možná (možný fakt), přičemž je zase logicky možné tento fakt pozorovat.³³

Falzifikovatelnost je tedy požadavek, totiž takový, že teorie a pozorovací věta jsou příklady určitého logického vztahu.³⁴ ‚Nemá nic společného s otázkou, zda je navržena falzifikace jako

³² Někteří metodologové by namítali, že rozdělení mezi tyto dvě alternativy by zcela opominulo, že v rámci justifikační filosofie koexistuje mnoho metodologií, mezi nimiž jsou důležité rozdíly. To zde nebudeme popírat. Pro naše úvahy nicméně nemají tyto rozdíly význam. Potud se můžeme zříct jejich bližšího rozboru. Pro kritické zhodnocení justifikační filosofie viz Gerard Radnitzsky, ‚In Defense of Self-Applicable Critical Rationalism‘, *Evolutionary Epistemology, Theory of Rationality, and the Sociology of Knowledge*, Gerard Radnitzky a William Warren Bartley (eds.), LaSalle, IL: Open Court, 1987, s. 279–312.

³³

Ein Satz (oder eine Theorie) ist nach Popper falsifizierbar dann und nur dann, wenn es wenigstens einen Basissatz gibt, der mit ihr in logischem Widerspruch steht ... die Klasse der Basissätze ist dadurch gekennzeichnet, daß ein Basissatz ein logisch mögliches Ereignis (einen möglichen Sachverhalt) beschreibt, von dem es seinerseits logisch möglich ist, daß es beobachtet werden könnte. (Popper, 1989, s. 83)

³⁴ Aby se vyhnul zmatení ohledně dvou úrovní (logické a metodologické úrovně), navrhl Popper hovořit o falzifikovatelnosti, pokud je míněn logický vztah propozic (tříd propozic), a vyhradit ‚falzifikaci‘ pro označení metodologického vztahu; viz tamtéž, s. 82 a násl.

taková přijata, nebo ne.³⁵ Nemá také nic společného s proveditelností testování (tím, zda je test v daném čase technicky možný, cenově dostupný atd.).

Idea falzifikovatelnosti může být ilustrována celkem snadno, uplatníme-li ji na dobře známý příklad bílých labutí. Teorie, označená jako T , by měla být vyložena následujícím způsobem: ‚Všechny labutě jsou bílé.‘ To znamená, že pro každé x , jestliže x má vlastnost S (být labuť), pak má x rovněž vlastnost W (být bílý).³⁶ Předpokládejme, že v daných časoprostorových souřadnicích pozorujeme labuť, která není bílá (například červenou nebo žlutou, přinejmenším jednu odlišné barvy, neboť přesně řečeno není možné pozorovat *ne-bílou* labuť). Z tohoto pozorování můžeme dojít k závěru, že labuť není bílá, což lze zase vyjádřit pozorovací větou B , která zní: ‚V časoprostorovém regionu r existuje ne-bílá labuť.‘ T a B jsou tedy neslučitelné. To je vše, co nám říká logika. Logika nemůže říct, která z obou propozic je neplatná. Může nám nicméně říct, že si obě věty odporují a tedy ne víc než jedna z nich může být pravdivá. Zda je vědec připraven připustit, že B falsifikuje T , záleží na jeho odpovědi na otázku: ‚Která věta je víc problematická?‘ Jeho odpověď zase záleží na objemu relevantních informací, které má k dispozici.

Ve vědě jsou případy, jako je případ nebílých labutí, spíše vzácné. Ve většině případů nejde jenom o teorii, ale o systém výpovědí, který je podroben testu. Podle Karla Poppera a Gunnara Anderssona nazýváme takový systém výpovědí ‚teoretický systém‘.³⁷ Sestává z několika různých komponent, totiž teorií (T), hypotéz (H) a jednotlivých vět, které popisují určité výchozí podmínky (C), zkratka: $RS: (T_1, \dots T_n, H_1, \dots H_n, C_1, \dots C_n)$. Teoretický systém by následně mohl být spatřován jako konjunkce, $TS: (T_1 + T_2 + T_3 + \dots T_n; H_1 + H_2 + H_3 + \dots H_n; C_1 + C_2 + C_3 + \dots C_n)$.³⁸ Z TS , respektive jeho komponentů, může být vyvozeno mnoho předpovědí, je-li jeho empirický obsah velký.

Abychom ilustrovali, co tohle všechno znamená pro falsifikaci, vyberme jednu prognózu P a předpokládejme, že nás pozorování vedle ke stanovisku P^* , které odporuje P . Jestliže tedy P^* , pak $\neg P$ (non- P). Otázka, které čelíme, je tato: ‚Která výpověď je víc problematická?‘ Je to

³⁵ ‚Und sie hat nichts zu tun mit der Frage, ob eine vorgeschlagene experimentelle Falsifikation als solche anerkannt wird oder nicht.‘ (tamtéž, s. 82)

³⁶ Abychom předešli triviální námitce, bílými labutěmi myslíme přirozeně bílé labutě, nikoli labutě nabarvené na bílo.

³⁷ Viz Gunnar Andersson, ‚Kritischer Rationalismus und Wissenschaftsgeschichte‘, *Wissenschaftstheorie und Wissenschaften. Festschrift für Gerard Radnitzky aus Anlaß seines 70. Geburtstages*, Hardy Bouillon a Gunnar Andersson (eds.), Berlín: Duncker & Humblot, 1991, s. 24. Andersson přebral termín od Poppera. Pro obecnější nástin Anderssonovy teorie viz Gunnar Andersson, *Criticism and the History of Science*, Leyden: Brill, 1994.

³⁸ Zkratky slouží jako označení sémantického statutu příslušných komponent konjunkce.

pozorovací věta $\neg P$, nebo teoretický systém TS? Vědec, který musí otázku zodpovědět, čelí stejné situaci jako v jednoduchém modelovém příkladu, se kterým jsme začali. Pokud vědec vidí pozorovací větu $\neg P$ jako problematičtější než TS, pak považuje teoretický systém TS za nefalzifikovaný. Vidí-li pozorovací větu $\neg P$ jako méně problematickou, pak je teoretický systém TS pro něho falzifikovaný. Abychom to vyjádřili logicky:

Potom, co bylo z TS vyvozeno P, přičemž došlo k $\neg P$ (*ex hypothesis*), modus tollens říká, že neplatnost závěru implikuje neplatnost množiny výchozích předpokladů.

$(TS \vdash P, \neg P) \vdash \neg TS$.

$\neg TS$ znamená, že přinejmenším jeden prvek TS musí být neplatný. Je logicky možné, že víc nebo dokonce všechny prvky TS jsou neplatné. To je vše, co logika říká. Neříká nám, kde chyba (chyby) je (jsou). Je na vědci, aby rozhodl, kde chybu (chyby) začít hledat. Logický vztah nám nicméně umožňuje vyvodit následující: Kdo chce pokračovat v práci s TS a zároveň přijme falzifikaci, musí v rámci TS pátrat po chybě (chybách).

Problematičtější, ale zajímavější, než právě zmíněný případ, je to, když spolu soupeří několik teoretických systémů. Vezměme si i zde jednoduchý příklad: Jestliže, *ceteris paribus*, TS_1 předpovídá P, zatímco TS_2 předpovídá $\neg P$, a pokud pozorování vede k $\neg P$, které je spatřováno jako méně problematické než TS_1 , čelíme případu, který, v souladu s ostrým Paretovým principem zmíněným výše, skýtá dobré důvody k následujícímu návrhu: Teoretický systém $TS_1 \in G$ by neměl být vybrán, nebo využíván v dalším výzkumu, pokud existuje alternativa $TS_2 \in G$, která je TS_1 nadřazená přinejmenším v jednom ohledu, přinejmenším v jedné falzifikaci, a přinejmenším srovnatelná ve všech ostatních ohledech.

Tento vztah se již ukázal jako užitečný při výběru z konkurenčních teorií v hospodářské etice. Jedna z hlavních škol hospodářské etiky v německo-jazyčné komunitě (tj. *Homannova škola*, pojmenovaná po svém zakladateli Karlu Homannovi) se cítí být metodologii *kritického racionalismu* zavázána a myslím, že nikoli náhodou.

Ať tak či onak není upřednostnění určité teorie vedeno pouze metodologickými důvody. Negativní výběr teoretických systémů, nebo teorií, mohou způsobit i jiné důvody, například užití jiných rozvinutí dané teorie. Teorie $T_1 \in G$ by neměla být, *ceteris paribus*, podle ostrého Paretova principu zvolena, pokud existuje alternativa $T_2 \in G$, která je T_1 nadřazená přinejmenším v jednom rozvinutí, přičemž je přinejmenším rovnocenná s ohledem na všechna ostatní rozvinutí.

1.1.6. Metodologicko-individualistická etika

Mezi falzifikacionistickou metodologií a metodologií etiky zjevně neexistuje žádné přímé spojení. Podíváme-li se nicméně na části konceptu ‚*metodologicko-individualistická etika*‘, získáme představu, co tímto pojmem míněno. *Metodologicko-individualistická etika* ve zde používaném smyslu značí, že všechny fenomény, jimž lze přiřítat morální rozměr, jsou stopovatelné k jednání, nebo zdržení se jednání, jednotlivců. Je zřejmé, že jsme se při našich úvahách chopili myšlenky, která hraje významnou roli v *metodologickém individualismu*. Oba tyto koncepty (metodologicko-individualistická etika i metodologický individualismus) popírají existenci jakýchkoli jednajících entit mimo lidské jedince.

Metodologicko-individualistická etika, jak jí zde rozumíme, se soustředí na jedince, jeho jednání a zdržení se jednání. Předpokládá, že jedinec může jednat a jedná, ať už sám, nebo ve spojení s ostatními, a že přinejmenším některému jeho jednání a zdržení se jednání lze přiřknout adjektivum ‚morální‘. Řeč o jednání a zdržení se jednání s sebou nese předpoklad, že člověk může jednat ve vlastním slova smyslu, což znamená, že může jednat také jinak.

Navíc předpokládáme – což pravděpodobně předpokládá také většina ne-individualistických morálních škol – že morálka je ve hře pouze při interakcích mezi lidmi, neboli že morálka je společenský jev, který je neznámý ve světě Robinsonů Crusoeů. Tento předpoklad není nezbytný, což zde však nemusíme nutně rozebírat, protože témata hospodářské etiky analyzovaná v tomto pojednání odrážejí jevy, jejichž povaha je tak či onak společenská.

Než přistoupíme k základním předpokladům, které je třeba pro lidské jednání na pozadí *metodologicko-individualistické etiky* přijmout, měli bychom poznamenat, že *metodologicko-individualistická etika* nesmí být zaměněna s nějakou individualistickou etikou, lhostejno zda ‚egoistickou‘, ‚altruistickou‘, nebo jakoukoli jinou její variantou. Každá individualistická etika nebo morálka tak či onak vytváří určité morální normy, zatímco metodologicko-individualistická etika obsahuje pouze formální, nebo metodologické, podmínky, jejichž přijetí vede, jak autor věří, k plodným stanoviskům na půdě hospodářské etiky a etiky obecně.

1.1.6.1 Metodologický subjektivismus

Metodologický subjektivismus, jak mu zde rozumíme, tvoří součást *metodologicko-individualistické etiky*. Předpokládáme tudíž v souladu s rakouskou ekonomii, že všechna hodnocení, která jednotlivci provádějí v souvislosti s rozhodnutím, jež je třeba učinit, odrážejí subjektivní preference

a subjektivní znalosti hodnotící osoby. Jak později uvidíme, lze z této perspektivy vyvodit závěry ohledně spravedlivosti smluv.³⁹

1.1.7. Jednání a zdržení se jednání

Jak bylo rozebráno v části 1.1.6, *metodologicko-individualistická etika* se nezaměřuje pouze na lidské jednání, ale také na to, když se lidé jednání zdrží. To znamená, že v ohnisku zájmu je také morální dimenze, kterou lze zdržení se jednání přiřknout. Tyto poznámky se mohou na první pohled zdát triviální, získají nicméně na důležitosti na pozadí etických otázek, které zde budeme diskutovat, zvláště až budeme mluvit o roli smluv při obchodních transakcích a při ekonomickém jednání obecně.

Mnoho tržních transakcí se opírá o psané nebo nepsané dohody. To platí pro práci řemeslníků ve vašem domě, transakce na burze, každodenní nakupování, návštěvu kadeřníka a mnoho dalších. Tržní transakce obvykle znamenají směnu zboží a služeb na straně jedné, a peněz či jiných prostředků směny na straně druhé. Když jsou naplněny všechny dohodnuté části transakce, hovoříme o splnění smlouvy. Pokud alespoň jedna část není naplněna včas, potom hovoříme o porušení smlouvy navzdory tomu, že všechny ostatní části byly splněny.

Když například nezaplatíme kadeřníkovi potom, co dokončil svoji práci, pak nedodržíme uzavřenou smlouvu. To samé platí, pokud bude kadeřník inkasovat platbu předem a neostříhá nás.⁴⁰ Tyto příklady nás upozorňují na skutečnost, která bude důležitá pro pozdější úvahy, jakmile bude rozhodnuto, že morální dimenzi lze přiřknout tržním transakcím obecně, otevře se prostor pro to, abychom se podívali z etické perspektivy na *všechny* možnosti, které účastníci tržních transakcí mají, totiž na ekonomické jednání *a* zdržení se jednání.

Jak uvidíme v pozdější fázi,⁴¹ v hospodářské etice nehraje roli jen zdržení se jednání, které znamená porušení smlouvy, ale také zdržení se jednání, které smlouvu neporušuje. Srovnání s morálním jednáním v normálním životě může ilustrovat, na která zdržení se jednání zde narážíme. Vezměme si například *odepření pomoci*. Většina kulturních společenství vidí *odepření pomoci* jako morální

³⁹ Viz část 3.1 a násl.

⁴⁰ Na tomto místě se záměrně zdržíme jasnějšího rozlišení implicitních a explicitních dohod a nebudeme se po tomto rozdílu dotazovat. Toto rozlišení má především praktický význam. Identifikace explicitních dohod je obvykle mnohem snazší, než jak je tomu u dohod implicitních. V tomto kontextu nicméně budeme diskutovat pouze určité významné logické a analytické stránky vztahu mezi dohodami a kritérii, která jsou nezbytná, aby se dalo rozhodnout, zda s nimi v daném případě máme či nemáme co dočinění. *Metodologická* otázka, totiž kterou *metodou identifikace* rozhodneme o platnosti nebo neplatnosti dohody, nemá na naše úvahy žádný přímý dopad a nebude zde tedy zohledněna.

⁴¹ Viz část 3.6.

případ. To znamená, že jedinec, který neposkytne někomu v nouzi svou pomoc, přestože by měl, se stane předmětem morálního souzení, přestože jeho selhání by bylo také možno vidět jako morálně neutrální zdržení se jednání.

Podobně to platí pro některé ekonomické aktivity, které nejsou vykonány, přestože jsou uskutečnitelné. Pomysleme na finanční krizi, která začala koncem roku 2008. V médiích se toho času mnoho hovořilo o tom, že manažeři *morálně selhali*, protože se nezřekli bonusů vyplácených jejich zaměstnavateli, přestože, jak si snad některé mediální zdroje myslely, nebo chtěly, aby jejich čtenáři věřili, by to pomohlo společnosti a řadovým zaměstnancům.

Na tom, jaký je morální soud, který se vztahuje na zdržení se jednání, jež nebylo předem přislíbeno, nezáleží. Jediná věc, která se v rámci našich etických základů počítá, je zjištění, že v rámci sféry hospodářské etiky může být morální dimenze přiřknuta jak *vykonanému* jednání, tak *opominutí*⁴² jednat.⁴³ Jak jsme nicméně naznačili dříve, je dost důležité, zda je opominuté jednání pouze zdržení se jednání, nebo nesplnění slibu. Pokud se jedná pouze o opominutí, potom při našem postupu čelíme dvěma obtížím, které si žádají další zvážení: (a) jestliže jednání nebylo vykonáno, pak výtka, že bylo opominuto, může být adresována komukoli, kdo byl v principu jeho vykonání schopen;⁴⁴ (b) první obtíž vede k druhé – totiž, že je nemožné se této výtce vyhnout. To, že jednání nebylo vykonáno, znamená, že jednání bylo opominuto.⁴⁵

1.1.8. 1.1.8 Podstatné znaky morálního jednání

Prozkoumání podstatných znaků morálky je obtížně proveditelný úkol. Je těžké podat nekontroverzní definici morálky, v neposlední řadě proto, jak to vyjádřil Kurt Bayertz, že fenomén

⁴² Opominuté jednání není, přesně řečeno, žádné jednání. To přiznáváme. Používání tohoto termínu nicméně slouží ryze didaktickým účelům; tzn. ke zdůraznění rozdílu mezi jednáním a nejednáním.

⁴³ Předběžně můžeme říct, že tato souvislost se prokáže jako vcelku důležitá až prozkoumáme, zda (a pokud ano, tak do jaké míry) je koncept ‚sociální spravedlnosti‘ zavádějící. Co se týče ‚sociální spravedlnosti‘, týkají se morální soudy ekonomického jednání a zdržení se jednání přinejmenším *dvěma* způsoby: (a) debatuje se o tom, zda (a pokud ano, tak do jaké míry) přispívá ekonomické jednání a zdržení se jednání k ‚sociální nespravedlnosti‘, a za (b) zda (a pokud ano, tak do jaké míry) ekonomické jednání a zdržení se jednání brání obnovení ‚sociální spravedlnosti‘. Jednání a zdržení se jednání jsou zkrátka probírány ve vztahu k *vytváření* tržních výstupů a *přerozdělování* těchto výstupů.

⁴⁴ Této obtíži se budeme věnovat v části 3.6.

⁴⁵ Jaký je důsledek? Žádat ty, kdo opominuli jednat, ačkoli jednat mohli, aby vysvětlili, proč k opominutí došlo, nebo, přesněji, aby dokázali, že nebylo opodstatněné, aby jednali, znamená žádat od nich víc, než logicky a prakticky mohou udělat, to znamená, že musejí pro všechny logicky možné případy ukázat, že naplnění žádosti z jejich strany nebylo možné důvodně očekávat. Jak bude ukázáno v části 2.2.5.1, můžeme podle *argumentu pro libertate* identifikovat dobré důvody, proč bychom nikoho neměli žádat o službu, kterou principiálně nemůže vykonat; viz také 1.1.3.-5.

morálky je historicky i kulturně nejednotný, proměnlivý a často diskutabilní.⁴⁶ Při snaze pojmenovat podstatné znaky morálky existuje nicméně i jiná potíž. Je to potíž pojmenovat, co je vlastně myšleno *podstatným prvkem* morálky.⁴⁷ Odpověď na poslední otázku čelí některým omezením, zvláště v rámci *metodologicko-individualistické etiky*. Jak bylo zmíněno v části 1.1.6, metodologicko-individualistická etika předpokládá, že všechny jevy, jimž lze přiřknout morální rozměr, musejí být stopovatelné k jednání či zdržení se jednání jednotlivců. V tomto rámci je tedy otázka týkající se podstatných znaků morálky totožná s otázkou po znacích, které jednání a zdržení se jednání musí mít, aby bylo možné jej označit za morální jednání. Jinak řečeno naše závěrečná otázka zní: Jaké jsou podstatné znaky morálního jednání?⁴⁸

1.1.8.1 Hledání definice

Dalo by se namítat, že tázání po znacích morálního jednání je něco jiného než hledání podstatných znaků morálky. Rychlý pohled do literatury se zdá tuto námitku podporovat. Několik autorů se pokusilo charakterizovat ‚moralitu‘ nebo ‚morálku‘ s pomocí morálních norem, protože to, co je nepochybně jádrem morálky, jsou normy (pravidla, principy).⁴⁹ Někteří autoři se dokonce pokoušejí definovat morálku s pomocí zobecnitelnosti, která je častou vlastností norem.⁵⁰ Lze říct mnoho pro i proti takovým postupům.⁵¹ Co hovoří pro ně, je empirická evidence. Když etikové diskutují o morálce, často debatují nad normami a jejich zobecnitelností. Jejich postup při stanovení definice je však jiný, než navrhuje zde. Výše zmíněné postupy, jak jim rozumím já,

⁴⁶ ‚das Phänomen der Moral historisch und kulturell uneinheitlich, wandelbar und oft auch umstritten ist.‘ (Kurt Bayertz, *Warum überhaupt moralisch sein?*, Mnichov: Beck, 2004, s. 33).

⁴⁷ Viz Dieter Birnbacher, *Analytische Einführung in die Ethik*, Berlín: Walter de Gruyter, 2007, 2. vyd., s. 12 a násl.

⁴⁸ K důležitosti jednání pro moralitu viz také Geoff Sayre-McCord, ‚Metaethics‘, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [Online] URL: <http://plato.stanford.edu/entries/metaethics/> (cit. 14. 6. 2010): ‚Mezi charakteristickými rysy morálky je, jak všichni souhlasí, zjevně její úzké spojení s jednáním.‘

⁴⁹ ‚Denn es sind ohne Zweifel Normen (Regeln, Prinzipien), die im Zentrum der Moral stehen.‘ (viz Norbert Hoerster, *Was ist Moral?*, Stuttgart: Reclam, 2008, s. 8).

⁵⁰ Viz například Kurt Bayertz, *Warum überhaupt moralisch sein?*, Mnichov: Beck, 2004, s. 37 a násl. Normy nicméně nemusejí být nutně univerzální. Některé z nich nejsou univerzální *expresis verbis*, například ‚amnestie‘ – jako protiklad všeobecné amnestie.

⁵¹ Pozorné posouzení tohoto modu operandí a systematické porovnání se zde navrženou definiční metodou musejí zůstat předmětem budoucího studia. Rezignace na bližší rozbor má na tomto místě několik důvodů. Ať tak či onak nebudeme o výčet všech těchto důvodů usilovat, protože nelze ztratit ze zřetele, co je naším tématem v tomto pojednání.

hledí především na předmět morálky a její atributy (například normy, zobecnitelnost). Jedná se u nich spíše o takové určení morálky, které se orientuje na obsah, než o formální určení, chcete-li.

Rozdíl mezi dvěma procedurálními metodami definování morálního jednání se může vyjasnit, nazveme-li, byť s určitými výhradami, jednu metodu induktivní a druhou deduktivní. Kdo chce definovat morální jednání prostřednictvím jeho normativního aspektu (čímž se posouvá od jednotlivého k obecnému), volí cestu, která se podobá induktivní, zatímco kdo začne s obecným (jednáním) a postupuje k jednotlivému (morální jednání), zjevně preferuje spíše deduktivní metodu. Jádro této deduktivní metody tvoří systematický výběrový proces, který z dobrých důvodů vylučuje všechno, co není nahlíženo jako morální. Toto jádro má zjevnou souvislost s myšlenkou negativního výběru, jak byla popsána v části 1.1.5. Navíc odráží záměr snížit riziko, nebo dvojitě riziko, které se pojí s induktivní metodou: (a) přehlédnout některé ze znaků definienda v průběhu jejich sběru, a tedy utrpět ztrátu přesnosti a jednoznačnosti; (b) přestat hledat další znaky, jakmile byl nalezen nějaký slibný. Pro srovnání: deduktivní metoda, tím že vyloučí nepodstatné znaky, cílí na stupeň přesnosti a jednoznačnosti, který definice potřebuje, aby sloužila empirickým a normativním účelům. Místo, aby se práce zastavila při prvním zvolání ‚Heuréka!‘, ponechává tato metoda neodhalené znaky dalšímu zkoumání a vyhýbá se tedy tomu, aby vylila s vaničkou i dítě, což by bylo v případě chybné definice katastrofální.

Někdo by však stále mohl říct, snad s trpkým podtónem, že způsob hledání definice, který je zde navržen a charakterizován negativním výběrem, výborně slouží tomu, kdo neví, co hledá. Autor je připraven tuto karikaturu přijmout, ale chtěl by dodat, že nepodává celý obraz skutečnosti.

Navzdory tomu všemu si je autor vědom faktu, že až do této chvíle poskytl milému čtenáři pouze zběžné rozlišení obsahově orientovaného a formálního určení ‚morálního jednání‘ bez ohledu na konečné cíle skrývající se za vším tímto rozlišením. Doufá ve čtenářovu přetrvávající trpělivost a je si jistý, že až postoupíme dále, čtenář získá k autorovým záměrům lepší přístup.

1.1.8.2 Zpět k podstatným znakům morálního jednání

Přibližnou odpověď na otázku, jaké jsou podstatné znaky morálního jednání ve formálním smyslu, lze vyvodit z názoru přijímaného Aristotelem a později Humem, že zlo způsobuje bolest, zatímco dobro vyvolává slast. To, co hovoří ve prospěch tohoto fenoménu coby podstatného znaku morálního jednání, je skutečnost, že se tyto dvě reakce objevují vždy, když jednání přičítáme morální rozměr. Přičtení morálního rozměru se může vztahovat na naše jednání i na jednání druhých. Na první pohled se zdá, jako by tento fenomén, podrobně popsáný Humem, byl všelidskou konstantou. Psychický fenomén amorálnosti (absence reakce tváří v tvář morálnímu jednání) nás nicméně upozorňuje na fakt, že to tak vždy není. Musíme mít na mysli, že Humova definice morálky zahrnuje empirické stanovisko (a to pravděpodobně má určité nedostatky), totiž

že morální jednání způsobuje psychické reakce slasti nebo bolesti. Tváří v tvář tomuto problému se zdá vhodné dát přednost méně napadnutelnému tvrzení, tj. že morální jednání *může* způsobit slast či bolest.

Následovat navzdory tomu všemu Huma znamená předpokládat, že jednání, které způsobuje slast nebo bolest, je třeba brát jako jednání, jemuž může být přiřazeno označení ‚morální‘.⁵² Jestli může být jednání nazýváno ‚morální‘ výlučně kvůli své schopnosti vzbuzovat slast či bolest, nebo ne, tím dosud není řečeno. Schopnost způsobit určitý pocit, by mohla být nutnou podmínkou, je však podmínkou postačující?

Bližší pohled odhalí, že odpověď je záporná. Podstatný znak konceptu, který má být definován, je postačující, pokud určení defienda, které dává, je dostatečně přesné a jednoznačné.⁵³ Jednoznačné určení toho, co klasifikuje jednání jako morální, však nemůže být dáno pouze jeho schopností vzbuzovat slast či bolest.

Jiná jednání, která nechápeme jako morální, mohou rovněž způsobit bolest či slast. Cítíme slast například při výborném představení v opeře, nebo když vidíme motor se šestnácti válci, nebo jako

⁵² Viz Dieter Birnbacher:

Jádrem morálky jsou soudy, jimiž je lidské jednání hodnoceno pozitivně či negativně, je schváleno či odmítnuto [Im Mittelpunkt der Moral stehen Urteile, durch die menschliches Handeln positiv oder negativ bewertet wird, gebilligt oder misbilligt wird]. (Birnbacher, 2007, s. 13)

⁵³ Měli bychom zde zdůraznit, že nepoužíváme adjektiva ‚přesný‘ a ‚jednoznačný‘ synonymně. ‚Přesný‘ zde prostě znamená formální kvalitu interpretace termínu, popis faktu, nebo jakoukoli jinou komunikativní činnost, která má usnadnit identifikaci toho, co je třeba interpretovat nebo popsat. ‚Jednoznačný‘ znamená také takovou kvalitu. Týká se však hlavně obsahu termínu nebo faktu, který je třeba interpretovat nebo popsat. Ilustrujme tento rozdíl na příkladu. Popis viníka podaný v průběhu kriminálního vyšetřování je jednoznačný, pokud vede k identifikaci pachatele. Abychom k tomuto výsledku dospěli, nemusí být popis příliš přesný. Za jistých okolností postačí stručný komentář ‚byl docela vysoký‘ – například když jsou ostatní podezřelí docela malí. Naopak může být popis velice přesný, a stejně bez přínosu pro identifikaci dotyčného předmětu. Vezměme si například rybáře. Naneštěstí ryba, kterou zrovna chytil, přistála nechtěně v podběráku jiného rybáře, odkud ji chce dostat. Poskytne svému kolegovi velmi detailní popis ryby. ‚Ryba je stopu dlouhá, má oblou hlavu, širokou tlamu, její tělo je protáhlé, černé, pokryté červenými tečkami světle modře ohraničenými a má sedm ploutví.‘ Přestože je tento popis velice přesný, pozitivní identifikaci příliš nepomáhá, protože pstruh obecný spadl v kolegově podběráku mezi podobné pstruhy.

Budeme-li abstrahovat od výše zmíněného příkladu, nazýváme verbální stejně jako neverbální způsoby komunikace (koncepty, interpretace, popisy, gesta atd.), které slouží identifikaci předmětu komunikace, ‚přesné‘, pokud určují znaky kategorie, do níž předmět komunikace náleží, a ‚jednoznačné‘, pokud určí zástupce (příslušné kategorie), kterého hledáme (pstruh, který spadl do kolegově podběráku).

diváci dech beroucího zápasu. V těchto případech vyvolává naše pocity umění, technologie, nebo sport.

Držíme-li se při snaze o získání dostatečně přesné a jednoznačné definice morálního jednání Humeova kritéria, je třeba hledat dodatečné znaky morálky. Je zjevně potřeba pokračovat tam, kde nás Humeovo kritérium zanechalo na pochybách, a pátrat po znaku, který pomůže rozlišit mezi pocity slasti a bolesti, jež vzbuzuje umělecké představení, mistrovská díla techniky, sportovní události atp., a těmi, které způsobuje morální jednání. Takový znak skutečně existuje – dva znaky, abychom byli přesní. Druhý z nich je, jak uvidíme, zatížen ‚intelektuální hypotékou‘. Zahrnuje empirické předpoklady, samozřejmě omylné, které nemohou hrát roli v definici, jež naplňuje pravý smysl definice.⁵⁴

Tak či onak začneme s prvním dodatečným znakem. Týká se vedlejších důsledků morálního jednání. Na rozdíl od uměleckého, technologického, sportovního, nebo jakéhokoli jiného nemorálního jednání, morální jednání způsobuje přinejmenším jednomu člověku dobro nebo zlo. Když bezdůvodně udeříme člověka, když jsme svědky toho, jak byl někdo zbit, nebo když pomáháme chudákům, či posloucháme hádku sousedů: vždy je výsledkem jednání, kterému přiřítáme morální rozměr, dobro nebo zlo přinejmenším pro jednu osobu. Výborné operní představení, šestnáctiválcový motor, dech beroucí zápas: žádné ze zde zahrnutých jednání nezpůsobuje žádnému člověku dobro ani zlo mimo dobro nebo zlo spočívající v pocitech.

Abychom ilustrovali, že řečené se týká výše zmíněných příkladů: Jsme-li svědky loupeže, vyvolá to zděšení (bolest či zlo). Navíc loupež vytváří dodatečné zlo, totiž materiální ztrátu pro oběť. Jestliže bezdůvodně udeříme člověka, stejně tak to vyvolá zděšení (hrůzu při pohledu na náš čin, zlo). Provedené násilí ale způsobí dodatečné zlo, totiž bolest pro oběť. Také když pomáháme chudým, máme ze své činnosti potěšení (slast). Navíc se tím zlepší úděl chudáků (dobro). Nakonec, když posloucháme hádající se sousedy, víme, že trpí. Navíc nám spor, kterou vedou, způsobuje bolest kvůli hluku (zlo).

⁵⁴ Viz rovněž část 1.1.3.2. Taková ‚intelektuální hypotéka‘ zatěžuje Humovo pozorování, že morální jednání způsobuje slast nebo bolest, jež jsme zmínili dříve. Dokonce ani první dodatečný znak, který představíme, není tohoto břemene zbaven. Zatížení druhého dodatečného znaku nicméně převažuje nad zatížením toho prvního. Kdo tvrdí, že morální jednání způsobuje slast či bolest, je méně zranitelný než ten, kdo navíc tvrdí, že nebude způsoben jen tak *nějaký*, ale *konkrétní* pocit.

Tyto čtyři příklady, přestože nepokrývají všechny možnosti, by měly stačit na to, aby vyjasnily námi provedené rozlišení.⁵⁵ Nemohou nicméně zakrýt, že s právě nastíněným dodatečným znakem nebylo ještě provedeno určení morálního jednání. Milý čtenář patrně chce vědět podrobněji, jak se slast a bolest vztahuje k dobru nebo zlu způsobenému morálním jednáním. Jak je možné, že můžeme cítit slast *stejně jako* bolest, když nějaká strana získá díky morálnímu jednání nějaké dobro? A jak je možné, že můžeme pociťovat slast *stejně jako* bolest, když nějaká strana utrpí kvůli morálnímu jednání nějaké *zlo*? Na tuto otázku může opět vrhnout nějaké světlo příklad.

Předpokládejme, že A zakoupí od B nějaký statek, což znamená, že A získá z této koupě určité dobro. Tento výsledek se setká s naším schválením (způsobí slast). Pro kontrast předpokládejme, že A uloupí nějaký statek B, což znamená, že A získá dobro jako následek loupeže. To se naopak setká s naším nesouhlasem (způsobí bolest). Co však způsobuje slast v prvním případě a bolest v druhém? Není těžké vidět, že v prvním případě se odehraje transakce, s níž podle všeho obě strany dobrovolně souhlasily.⁵⁶ V druhém případě se rovněž odehraje transakce, ta však patrně není založena na dobrovolném souhlasu obou zúčastněných stran.

Zkusme upravit naše příklady. Předpokládáme, že A koupil komodu od B a tudíž musí nyní zaplatit. V tomto případě čelí A kvůli své koupi, která se setkává s naším schválením, zlu (vydat peníze). Předpokládejme dále, že A zaplatil B při přijetí komody, ale zjistí, že B statek záměrně poškodil. V tomto případě A zakouší zlo kvůli poškození od B, které se setkává s naším nesouhlasem (vyvolává bolest). Můžeme se opět ptát, co způsobuje v prvním případě slast a ve druhém bolest? Po jisté úvaze bude jasné, že transakce v prvním případě podle všeho spočívá na dobrovolném souhlasu všech zúčastněných stran, přičemž je to tak zpočátku patrně i ve druhém příkladu, ale souhlas A bude s největší pravděpodobností ztracen, až si povšimne záměrné škody způsobené B.⁵⁷ V druhém případě zkrátka nakonec dobrovolný souhlas dán není.

Příklady ukazují, že odpověď na otázku, který pocit je způsoben morálním jednáním, nelze dát bez znalosti dalších okolností. Závisí na tom, zda se dodatečné dobro či zlo způsobené jednáním setká

⁵⁵ Ponechávám na čtenáři, aby uvážil možné kombinace různých daných dualit, totiž (a) morální jednání může být vykonáno námi nebo druhými; (b) morální jednání může způsobit slast nebo bolest; (c) bolest stejně jako slast může ovlivnit nás nebo druhé; (d) dodatečné dobro nebo zlo může ovlivnit nás nebo druhé.

⁵⁶ Předpokládáme tento univerzální dobrovolný souhlas. Kdybychom ho nepředpokládali, byla by naše reakce spíše pobouřená než souhlasná.

⁵⁷ I v tomto případě předpokládáme univerzální dobrovolný souhlas. Kdyby to tak nebylo, pak by opět naše reakce byla spíše pobouřená než uvolněná.

s dobrovolným souhlasem všech zúčastněných stran. Je-li tomu tak, pocítujeme slast, pokud ne, cítíme bolest.

Druhý dodatečný znak morálního jednání tedy ukazuje, za jakých podmínek způsobuje morální jednání slast a za jakých bolest. Má nicméně vážnou nevýhodu, kterou nelze zakrývat. Tvrzení, že jsme potěšeni, když je dobro nebo zlo způsobené morálním jednáním svobodně přijato všemi zúčastněnými stranami, a trpíme, když není, se jistě může setkat spíše se souhlasem než s nesouhlasem.⁵⁸ Takový výrok však představuje empirické tvrzení, omylnou hypotézu. Je-li naším cílem uspokojivá definice morálního jednání, neměli bychom se zbytnými empirickými hypotézami zatěžovat. V tomto stádiu se odvážíme tvrdit, že se bez této hypotézy obejdeme. V souladu s deduktivní metodou definování konceptů zmíněnou v předchozí části ji nicméně nezhodíme. Když bez této hypotézy neuspějeme, můžeme se k ní časem docela dobře zase vrátit.

Když se vrátíme k tomu, co bylo řečeno s ohledem na znaky morálního jednání, zavede nás nahrazení ‚slastí‘ a ‚bolestí‘, které by mohly s sebou nést nějaké zavádějící konotace,⁵⁹ méně zastaralými termíny, jako je ‚schválení‘ a ‚odmítnutí‘ a to, že podržíme na mysli dosud dané specifikace, k první předběžné definici morálního jednání. Zní takto: *Jednání je morální, jestliže způsobuje nějaké straně dobro nebo zlo a žádá si naše schválení nebo odmítnutí.*⁶⁰

1.1.9. Jednání a kauzalita

Ve výše zmíněné definici hovoříme o dobru a zlu ‚způsobeném‘ nějaké straně. Autor si je vědom faktu, že výraz ‚způsobit‘ potřebuje určité upřesnění. Bez něho by naše definice trpěla nedostatkem přesnosti a jednoznačnosti. V tomto ohledu vzniká největší problém na základě té skutečnosti, že není jasné, zda iniciátor dobra či zla je či není zároveň postačující příčinou dobra či zla. Pokud je postačující příčinou, nebude definice čelit žádným negativním důsledkům, pokud *není*, mají se věci jinak.

Zkusme výše řečené ilustrovat s pomocí myšlenky ‚spontánního řádu‘, jak ji nalezneme v díle Friedricha Augusta von Hayeka. Hayek klasifikuje uspořádané struktury jako přirozené, vytvořené

⁵⁸ Autor zastává stejné stanovisko.

⁵⁹ Zavádějící jsou pojmy ‚slast‘ a ‚bolest‘, přinejmenším jejich německé ekvivalenty ‚Lust‘ a ‚Leid‘, a to proto, že v tomto jazyce označují nejen konkrétní pocity, ale konotují i vysokou míru intenzity těchto citů. Když tedy hovoříme o ‚lustvoll [slastném]‘ konotuje toto slovo, že je pocítována vysoká míra slasti. Podobná konotace by mohla být citelná, když ‚slastný‘ nahradíme ‚vzrušujícím‘. Ať tak či onak, ponechávám tento problém rodilým mluvčím mezi čtenáři této knihy.

⁶⁰ Měli bychom poznamenat, zvláště pro rychločtenáře, že chápat první předběžnou definici jako přihlášení se k utilitarismu by bylo hrubou dezinterpretací.

a spontánní řády, přičemž druhé dva považuje za nejvýznamnější společenské řády.⁶¹ Vytvořené řády jsou podle Hayeka výsledkem plánů a dohody mezi lidmi. Spontánní jsou rovněž výsledkem lidského jednání, ale nikoli lidského záměru, nikoli plánů a záměrné dohody, která má řád nastolit. Prvořadými příklady spontánních řádů, které Hayek jmenuje, jsou tržní řád a jazyk. Obojí jsou uspořádané struktury, nikoli však výsledek lidského záměru. Vznikají namísto toho postupně, během času podléhají drobným změnám v důsledku toho, co se nazývá ‚kulturní evoluce‘.

Výstupy volného trhu představují tedy podle Hayeka také spontánní řád a nikoli výsledek lidského záměru. V důsledku toho vidí snahu kvalifikovat tyto výstupy jako spravedlivé nebo nespravedlivé jako nevhodnou. Jeho argument je následující:⁶² Jestliže člověk může, v přesném slova smyslu, jednat, můžeme jeho jednání včetně morálního jednání soudit. Předpokladem takového soudu je to, že aktér je postačující příčinou výsledku, který je předmětem soudu. Jestliže stoupneme na palec druhého člověka, když stojíme v přeplněném autobuse, bezprostředně potom, co autobus náhle zabrzdil, nikdo nám nevynadá prostě proto, že naše reakce nepostačovala k tomu, aby nezpůsobila našemu bližnímu škodu. Podle Hayeka musíme uvažovat podobně, když dojde na výstupy volného trhu: Nikdo z milionů tržních aktérů sám, ani ve spojení s ostatními, nevytváří tržní výsledek. V důsledku toho je nesmyslné přičítat tržnímu výsledku morální dimenzi a nazývat ho spravedlivým nebo nespravedlivým.

Abychom ji formulovali obecně a pro naše účely vhodným způsobem, můžeme naši první předběžnou definici upravit následujícím způsobem: *Jednání je morální, pokud je postačující příčinou dobra nebo zla pro nějakou stranu a žádá si naše schválení nebo odmítnutí.*

Definice se s pomocí upřesnění nestanou jednoduššími. Naše předběžná definice morálního jednání však navzdory výše provedené specifikaci potřebuje další zdokonalení. K její nynější podobě by se dalo namítat, že definice, ačkoli zahrnuje jednání, jeho příčinu a vztah mezi nimi, ignoruje záměr jednání. Navíc, nebo přesněji, by se dalo protestovat, že jednání sotva může být nazýváno morálním, pokud aktér nezamýšlel ani neovlivnil jeho důsledky. Obě námitky, které jsou spolu úzce spojené, nemohou být jednoduše odmítnuty jako bezpředmětné a zaslouží si tedy další kritickou analýzu.

⁶¹ Pro relevanci těchto forem řádu pro lidský život viz moji *Ordnung, Evolution und Erkenntnis*, Tübingen: Mohr, 1991.

⁶² Viz druhý svazek Hayekovy trilogie *Law, Legislation and Liberty: The Mirage of Social Justice*, Chicago: University Press, 1976. (Česky: F. A. Hayek, *Právo, zákonodárství a svoboda*, 2. vyd., Praha: Academia, 1994, přel. Tomáš Ježek – pozn. překl.).

1.1.9.1 Triáda morálního jednání

Abychom dostali očekáváním vyvolaným v předchozí části, je vhodné podívat se blíže na triádu *záměru, jednání a důsledku*, ve které je zasazeno veškeré jednání včetně morálního jednání, a na vnitřní vztahy prvků této triády. Příčinou výše zmíněných námitek je to, že jednání bez záměru směřujícího k cíli není kvalifikováno jako jednání v přesném slova smyslu. Tento pohled na věc se odráží v našem jazyce. Nehovoříme o vraždě, pokud neexistoval záměr zabít, nemluvě o nízkých pohnutkách.

Záměr jednání, jednání samo a důsledek (důsledky) jednání tvoří triádu. Dokud spojení prvků triády drží, máme málo potíží (pokud vůbec nějaké) přičíst jednání rozměr, který mu přísluší. V relativních pojmech: Dokud je spojení v pořádku, čelíme menším problémům při přičítání morálního rozměru dotyčnému jednání, než jaké bychom měli, kdyby spojení nefungovalo. Jakmile se spojení poruší, nebo dokonce přetrhne, věci se mají jinak. Výše zmíněný případ se týká roztržky mezi záměrem a jednáním.

Využijme pro naše účely příklady, které byly zmíněny dříve. *Není-li* záměrem B předat A poškozený statek, je pro nás těžší hovořit o morálním jednání, než tehdy, když by se jednalo o záměr B. Pokud *není* záměrem A ukrást statek B, čelíme větším obtížím, máme-li hovořit o morálním jednání, než kdyby tomu tak *bylo*.

Podobné potíže nastanou, když se přetrhne spojení mezi jednáním a důsledkem. Jestliže B chce smlouvu splnit a jedná podle toho, ale nedosáhne očekávaného výsledku (předpokládejme, že B umístí statek před bydlíštěm A v dobré víře, že ho A objeví, až se vrátí, ale statek někdo ukradne, než ho A získá), pak opět vidíme, že je těžší hovořit o morálním jednání, než by tomu bylo v případě, kdy by B úspěšně předal statek A. Dále hovoříme jen s výhradami o morálním jednání, když A zamýšlí zaplatit, dá peníze příteli B v dobré víře, že je přítel B předá, ale přítel v tomto ohledu selže (řekněme, že proto, že peníze zatím ztratí). I v tomto případě je pro nás těžší hovořit o morálním jednání, než kdyby A uspěl. Podobně jsme pouze s velkými obtížemi schopni hovořit o morálním jednání, pokud A zamýšlí zaplatit, ne se placení vyhnout, ale B získá své peníze náhodou (řekněme, že od neznámého dobrodince, který zaplatí místo A, jenž si toho není vědom). Poslední ze tří případů porušení spojení uvnitř triády je nejspíš tím, u něhož bychom označení ‚morální jednání‘ použili nejméně pravděpodobně. (Všimněte si, že do svých úvah nezahrnujeme morální otázku nesplněných slibů.) Střední článek řetězu, totiž jednání, máme zjevně za nejvýznamnější prvek triády.

Pokud se nemýlíme, můžeme dospět k závěru, že školy morálky, které doporučují klást větší důraz buď na záměr, nebo na důsledek jednání, spíš než na jednání samotné (pokud je triadický systém mimo rovnováhu), se dostanou do větších problémů než školy, které činí opak. Tím chceme říct,

že každá etika přesvědčení, která klade větší důraz na záměr než na jednání, nebo jakýkoli druh konsekvencialistické etiky (například utilitarismus), která přičítá větší důležitost důsledkům než jednání samotnému, podle našeho očekávání čelí více problémům než všechny ostatní školy morálky, které o morálním rozměru jednání rozhodují především s ohledem na jednání samotné.⁶³

Ještě horší je nakonec to, když trhliny objeví na několika místech spojení. Můžeme přičíst morální rozměr jednání v případě, že dvě komponenty triády scházejí, nebo jsou pochybné? Například, když někdo plánuje jednání, ale podle záměru nejedná, ani nedojde k důsledku jiným způsobem (který by se dal očekávat, kdyby příslušně jednal); nebo když někdo jedná bez záměru i bez výsledku; anebo konečně, když se objeví důsledek, který nikdo nezamýšlel ani nezpůsobil: ve všech těchto příkladech bychom sotva nějakému z jevů přičítali morální rozměr, není-liž pravda? Jedinou výjimku lze vidět ve druhém případě. Pokud vůbec, přičítali bychom morální rozměr tomu jednání, kdy někdo jedná bez příslušného záměru a důsledku, ale ne bez toho, že spontánně zapříčiní výsledek, který způsobí někomu dobro či zlo. Stopy tohoto chápání situace lze spatřit v právním přístupu k podobným případům. Když mladý muž vejde jen tak z vrtochu do banky s kapucí, která zakrývá většinu jeho tváře, může vyděsit některé klienty a zaměstnance. Přestože neplánuje ani neprovede bankovní loupež, způsobí spontánní účinek. A ačkoliv není postačující příčinou tohoto účinku (zbytek udělá fantazie a schopnost dát si dvě a dvě dohromady na straně klientů a zaměstnanců), máme sklon říct, že mladíkovo jednání není prosté morálního rozměru z toho důvodu, že je nutnou podmínkou utrpeného šoku (bez jeho jednání by nikdo šokován nebyl).

1.1.10. Školy morálky a hospodářská etika

Na základě příkladů, které jsme zatím poskytli, mohl čtenář získat dojem, že hospodářská etika se týká hlavně bankovních loupeží (o které se někdo pokusil, fingoval je, neuspěl), každodenního nakupování a drobných případů podvodu. Nebude však opravdu věřit, že autor chce takový dojem vyvolat – ve skutečnosti to tak není. Příklady, které jsme zde použili, slouží pouze pro ilustraci toho, co bylo řečeno. Podobně jako při přípravě na chirurgickou operaci, kdy jsou rozloženy nástroje, pomáhají nám příklady vyložit sadu intelektuálních nástrojů, které nám později umožní obrátit se k relevantním tématům hospodářské etiky a vstoupit do vlastní diskuse, jsouce vybaveni nezbytným náčiním pro menší i větší operace.

Než se vrhneme na další kapitoly, musíme uvést poslední předběžné poznámky k souvislosti toho, co bylo řečeno o školách morálky, a, s tímto na mysli, o školách morálky a hospodářské etice. Tyto poznámky nacházejí četnou inspiraci v literatuře k hospodářské etice. V ní jsme totiž často

⁶³ Viz Kapitola 4.

konfrontování s předvýběrem morálních pozic a jiných předpokladů, aniž bychom byli informováni o jeho důvodech.

Podívejme se nicméně nejdříve na souvislost toho, co bylo řečeno v této kapitole, a nejpřednějších škol morálky. Milý čtenář již postřehl, že žádná ze škol morálky se nezdá vyhovovat všem předběžným požadavkům, které jsme dosud vznesli. Tento dojem není náhodný. Hlavní, ale stejně tak i ty malé, školy morálky jsou výslednicemi mnoha různých vlivů, ať už historických, kulturních, ideologických, politických, nebo jiných, a vyjadřují určité morální přesvědčení. Naše pozorování a k nim příslušející úvahy jsou určeny hlavně formálními aspekty etiky a morálky. Bylo by tedy podivuhodné, kdyby mezi existujícími školami morálky jedna, nebo více než jedna, vyhovovala všem možným námitkám, které lze vyvodit ze zmíněných formálních základů.

Navíc nechceme zanechat dojem, že pokus o vyhovění formálním požadavkům by automaticky obnášel zlepšení dotyčných morálních škol. Čeho lze dosáhnout přinejlepším, je získání sady intelektuálních nástrojů pro komparativní analýzu soupeřících škol morálky, s jejíž pomocí lze porovnat, čeho dosahují na poli aplikace. Kdybychom toho dosáhli, mnoho bychom získali.

Mít sadu nástrojů pro komparativní analýzu škol morálky neznamená, že v každém případě musejí být v porovnání zahrnuty všechny školy. Někdy stačí držet se malých počtů, které jsou zvládnutelné, někdy se postará o výběr škol pro srovnání dosažené stadium diskuse na půdě hospodářské etiky. Může však být docela užitečné mít k dispozici přehled všech škol, nebo alespoň nástroj k jejich kategorizaci. Takový nástroj by nám umožnil vrátit se pouze k takovým alternativám, které slibují poskytnout plodná řešení pro problémy diskutované ve vědecké komunitě. Znamenalo by to překonání praxe opakovaného studia všech variant vždy, když má být řešen nějaký problém aplikované etiky.

Takový nástroj, jakkoli neúplný, by měl za výchozí bod rozlišení, za něž vdčíme Charlie Dunbarovi a Elizabeth Ascombeové, kteří rozdělili školy morálky na deontologické a konsekvencialistické.⁶⁴ Jak je široce známo, deontologické školy morálky se zaměřují hlavně na jednání a domnělé principy, které je vedou, přičemž důsledky jednání na ně mají menší vliv. Příkladem, který je zde potřeba jmenovat, by byla kantovská morálka. Naproti tomu se konsekvencialistické školy morálky dívají hlavně na důsledky jednání, aby došly k morálním soudům. Zde můžeme zmínit utilitarismus – Benthamův nebo jiných.

⁶⁴ Viz Dieter Birnbacher, *Analytische Einführung in die Ethik*, Berlin: De Gruyter 2003, s. 122 a násl.

Na pozadí výše zmíněné triády jednání je zjevné, že všechny školy morálky, které se zaměřují převážně na záměr jednání (například etika přesvědčení), se sotva vtěsňají do tohoto rámce a v důsledku toho tvoří komplement deontologických a konsekvencionalistických kategorií. Kategorizační aparát by to měl vzít v úvahu stejně jako všechny ostatní školy morálky, které nemohou být zařazeny do dosud zmíněných kategorií.⁶⁵

1.1.11. Hospodářská etika a školy hospodářské morálky

Jak bylo vysvětleno v části 1.1.1, termín ‚etika‘ je tradičně využíván přinejmenším ve dvou různých významech. Zaprvé je užíván k označení akademické disciplíny, totiž části praktické filosofie,⁶⁶ a zadruhé k pojmenování určitých škol morálky (etika ctnosti, smluvní etika, utilitaristická etika atp.). V podstatě totéž platí pro hospodářskou etiku. Na jednu stranu je název použit k označení vědy, na druhou stranu i jako nálepka pro určité školy morálky, které se věnují hospodářským aktivitám. S tímto rozlišením a jeho užitečností patrně nesouhlasí jen málokdo. Přesto se mu věnuje malá pozornost. Navíc se zdá, jako by mnozí, včetně zástupců vědního oboru ‚hospodářská etika‘, příležitostně překročili dělicí linii, buď záměrně, nebo aniž by věnovali mnoho pozornosti zmatení, které tím vznikne.

Dělicí linie mezi těmito dvěma funkcemi je jasná, pokud je úkolem každé vědy vytvářet analytické a empirické výpovědi nebo propozice, zatímco školy morálky ukládají normy nebo vztahují normy ke konkrétním morálním situacím, nezávisle na tom, zda jednání má či nemá ekonomický význam. Normy škol morálky mohou být samozřejmě předmětem vědeckého výzkumu, ale nejsou cílem vědy.⁶⁷

Jakmile je dělicí linie přijata, vynoří se z vědeckého přístupu k hospodářství, konkrétních škol morálky a ekonomického morálního jednání obecně souvislost, která je významná pro několik problémů hospodářské etiky. Abychom tuto souvislost načrtli a vyhnuli se nedorozuměním vyvolaným nejednoznačností termínu ‚hospodářská etika‘, učiníme jeden terminologický návrh: V budoucnu vyhradíme ‚hospodářskou etiku‘ jako termín pro akademickou disciplínu, přičemž

⁶⁵ Je úkolem pro jinou systematickou studii, aby předložila módy a konsekvence, které se objeví, je-li učiněn pokus kategorizovat existující školy morálky podle nenaznačených linií.

⁶⁶ Další součásti praktické filosofie jsou politická filosofie a ekonomie ve smyslu správy hospodářství, která následuje aristotelskou tradici. Někteří autoři nicméně zastávají názor, že Aristoteles ji nevyhradil pouze pro domácí hospodaření. K tomu viz např. Ricardo Crespo, ‚Freedom and Coordination in Economics‘, *Journal of Markets and Morality* 7.1, 2004, s. 49.

⁶⁷ Viz rovněž část 1.1.3.5. *Hypotetický imperativ*, který hraje rozhodující roli v empirických vědách, není, jak už bylo zmíněno v této části, norma, ale spíše *výpověď typu jestliže-pak*.

použijeme termín ‚školy hospodářské morálky‘ k označení škol morálky, které se zabývají morálními hospodářskými aktivitami.

Hospodářská etika se pak zabývá hlavně dvěma úkoly: (a) je na hospodářské etice definovat morální hospodářské jednání, nebo morální ekonomické jednání obecně, aby umožnila jeho empirickou identifikaci, a prozkoumat (analytickými, logickými a metodologickými nástroji), jak školy morálky (samozřejmě včetně škol hospodářské morálky) tato jednání soudí; (b) je také na hospodářské etice, aby vytvořila empirické teorie, které se týkají morálního hospodářského (ekonomického) jednání a testovala je. Na základě tohoto rozdělení můžeme hovořit o *analytické hospodářské etice* a *empirické hospodářské etice*. Při dvou odlišných úkolech lze snadno aplikovat na hospodářskou etiku dělbu práce – někteří budou dělat analytickou práci (filosofové) a ostatní empirickou (ekonomové). Ve skutečnosti se však věci mají jinak. Mnoho příspěvků k hospodářské etice, pokud ne většina, se zabývá analytickými stejně jako empirickými otázkami.⁶⁸ Některé spatřují samy sebe explicitně nebo tacitně přinejmenším zčásti jako normativní vědu.⁶⁹

Na závěr této kapitoly by mělo být řečeno, že účelem tohoto pojednání není podat kritické zhodnocení existujících škol hospodářské morálky. Pokud to však bude užitečné, náš názor na existující školy hospodářské morálky stručně zmíníme. To by mělo usnadnit čtenářův úkol posoudit zda (a pokud ano, tak do jaké míry) má kritika vyjádřená v této studii cenu papíru, na kterém je napsaná. Čtenář by měl snadno a rychle dosáhnout pozice, z níž může rozhodnout, zda argumenty, které zde předkládáme, spočívají na nedorozumění, či představují plané námitky proti zkoumaným myšlenkám.

⁶⁸ Několik studií tohoto typu je k nalezení v řadě *Verein für Socialpolitik*, *Wirtschaftsethische Perspektiven*:

⁶⁹ To může ilustrovat lemma hospodářské etiky, které je k nalezení v přední německé encyklopedii hospodářské etiky. Autor, Wilhelm Vossenkuhl, profesor filosofie na mnichovské univerzitě, je vyjadřuje následovně:

Hospodářská etika určuje cíle a normy ekonomického jednání vlády a jednotlivce a vztah mezi nimi. Tyto cíle a normy jsou nadřazeny formálním a materiálním účelům ekonomického jednání a nemohou z nich být odvozeny [Die Wirtschaftsethik bestimmt die Ziele und Normen des individuellen und staatlichen wirtschaftlichen Handelns und des Verhältnisses zwischen beiden. Diese Ziele und Normen sind den formalen und materialen Zwecken des ökonomischen Handelns übergeordnet und lassen sich nicht aus diesen ableiten.]. (Vossenkuhl, 2002, s. 295)

2. Ekonomie

2.1. Ekonomické a morální jednání

Autor, který vydá pojednání o hospodářské etice, by měl hned na začátku říct, co míní hospodářskou etikou. Navíc by měl vyjasnit, taky hned na začátku, proč jí rozumí zrovna takovým způsobem, zvláště pokud se (v mnoha ohledech) odklání od hlediska středního proudu. Může to udělat tak, že zaprvé představí hlavní rysy existujících perspektiv v hospodářské etice a zadruhé vysvětlí, která kritéria ho přiměla zaujmout odlišný úhel pohledu, co se týče toho či onoho rysu. Tato dvoustupňová metoda je jednou cestou; cesta, kterou jsme se vydali zde, je odlišná, jak již mohl čtenář uhodnout. Autor zvolil druhou cestu, tj. začít s nenáročnými předpoklady (nebo nejméně náročnými), odhalit jejich důsledky pro své téma (nebo na ně přinejmenším nepřímo poukázat), přistoupit krok za krokem k hlavním tématům na svém poli a, doufejme, vyhnout se negativním vedlejším účinkům, které má sklon přičítat první metodě. (S tímto záměrem byla již psána většina první kapitoly.)

Autor této studie věří, že má pro svůj postup dobré důvody, a také věří, že je vhodné čtenáře svých důvodů v této fázi ušetřit, a vydává se druhou cestou také proto, že si myslí, že zmíněné negativní postranní účinky se jasně ukáží v době, kdy se dostaneme ke konci této knihy, a nyní tedy nepotřebují žádnou samostatnou analýzu.

2.1.1. Podstatné znaky ekonomického jednání

K výše zmíněným nenáročným nebo nejméně náročným předpokladům patří domněnka, že hospodářská etika se, obecně řečeno, zaobírá ekonomickým jednáním, kterému lze přičíst (nebo je přičítán) morální rozměr. Je to tak navzdory všemu úzkoprsmému a omezenému soustředění na určitá témata na jedné straně, a všem opominutím a překryvům se sousedícími disciplínami na straně druhé, která si v průběhu tohoto pojednání vyžádají mnoho naší pozornosti. Hospodářská etika se zkrátka zabývá ekonomickým jednáním, které je zároveň morální.⁷⁰

Po obsáhlém rozpracování podstatných znaků *morálního jednání* v poslední kapitole se setkáváme s nutností stejně tak dobře ošetřit podstatné znaky *ekonomického jednání*, než přejdeme k podstatným znakům *morálního ekonomického jednání*. Z toho důvodu, že poslední kapitola se

⁷⁰ Z toho, co bylo řečeno, můžeme vyvodit, že v rámci hospodářské etiky nalezneme mnoho případů, které se zabývají pouze malými částmi z obrovského průsečíku morálního a ekonomického jednání, a při tom používají pouze malou část dostupných metodologických nástrojů. Navíc se dostanou pod palbu hospodářské etiky, podle autorova názoru dostanou nezaslouženě, i témata, která náleží k jiným disciplínám, nebo dokonce k neakademickým počinům. Tváří in tvář tomuto problému se zdá nevhodné předpokládat, že vyřčené výchozí předpoklady byly neproblematické.

zabývala mnoha problémy morálního jednání, které se vztahují na jednání obecně, je velká část tohoto úkolu již splněna. Není potřeba znova vysvětlovat, co znamená jednání v přesném slova smyslu, ani není nutné opakovat podstatné stránky vzájemného vztahu mezi záměrem, jednáním a důsledkem.

Dodatečnou výhodou našeho postupu je fakt, že ekonomové jsou zpravidla mnohem úspěšnější než filosofové v určování (vymezování) svého pole (polí) studia. Tento úspěch může být částečně zásluhou samotného předmětu zkoumání. Měli bychom nicméně tento fakt uvítat a jeho příčiny můžeme ponechat bez komentáře.

Podle názoru, který je v ekonomii běžný, je ekonomické jednání nakládáním se vzácnými zdroji tváří v tvář soupeřícím zájmům. Ne-ekonomovi a čtenáři, který chce znát předpoklady této studie, bychom měli vysvětlit, co myslíme statky, vzácností a vztahem mezi nimi. K tomu účelu se obrátíme k myšlenkám Carla Mengera. Menger pojednal o tomto tématu velmi dobrým způsobem ve svých *Principles of Economics* [*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*].⁷¹ Začíná jen stěží zpochybnitelným pozorováním, že mnoho věcí sdílí schopnost sloužit lidským potřebám.⁷² Menger říká:

Pokud se má věc stát statkem, nebo jinými slovy, pokud má získat charakter statku, musí být zároveň přítomny všechny čtyři následující předpoklady:

1. Lidská potřeba.
2. Takové vlastnosti, které věc učiní vhodnou k tomu, aby byla přivedena do kauzálního spojení s uspokojením této potřeby.
3. Lidská znalost tohoto kauzálního spojení.

⁷¹ Viz Carl Menger, *Principles of Economics*, Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2007 [1871]. Citujeme podle této online verze. Obsahuje korektury k vydání Newyorské univerzity z roku 1976, rukopis je jinak stejný. (Německý originál: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Viedeň: Braumüller, 1871.) Když přijde na styl, ale i na terminologii, překlad se z dobrých důvodů (viz například poznámku 3 na s. 52 překladu) od originálu částečně liší. Abychom minimalizovali pravděpodobnost nedorozumění plynoucí z těchto odchylek, přidali jsme pro porovnání německé citace z originálu. Z originálu jsou samozřejmě níže vzaty německé citace.

⁷² Užitek je schopnost věci sloužit k uspokojení lidských potřeb a tedy ... je obecným předpokladem charakteru statku.

[Nützlichkeit ist die Tauglichkeit eines Dinges, der Befriedigung menschlicher Bedürfnisse zu dienen, und demnach ... eine allgemeine Voraussetzung der Güterqualität].

(Tamtéž, s. 84)

4. Vláda nad věcí dostačující k tomu, aby ji nasměrovala k uspokojení potřeby.⁷³

Níže budou vysvětleny všechny předpoklady, které Menger přijal, kromě třetího. Třetí předpoklad s sebou nese potíže, které nás teď nemusí zajímat. Dovolíme si ho tedy nyní vypustit a vrátit se k němu později.⁷⁴ K tomu, abychom porozuměli souvislosti, která nás v tomto bodě zajímá, je třetí podmínka postradatelná, zatímco všechny ostatní, které mohou být čteny ryze z analytické perspektivy, nejsou.⁷⁵ Tyto tři podmínky jsou přesvědčivé v analytickém smyslu stejně jako v empirickém. V analytickém smyslu jsou velice přesvědčivé tím, že v sobě zahrnují jednoduché

⁷³ Tamtéž, s. 52.

(Damit ein Ding ein Gut werde, oder mit andern Worten, damit es die Güterqualität erlange, ist demnach das Zusammentreffen folgender vier Voraussetzungen erforderlich: 1. Ein menschliches Bedürfniss. 2. Solche Eigenschaften des Dinges, welche es tauglich machen, in ursächlichen Zusammenhang mit der Befriedigung dieses Bedürfnisses gesetzt zu werden. 3. Die Erkenntniss dieses Causal-Zusammenhanges Seitens der Menschen. 4. Die Verfügung über dies Ding, so zwar, dass es zur Befriedigung jenes Bedürfnisses thatsächlich herangezogen werden kann.)

(Tamtéž, s. 2 a násl.)

⁷⁴ Viz část 2.2.7.2.

⁷⁵ Zde bychom měli poznamenat, že Menger měl na věci odlišný náhled. Věřil, že charakter statku by se u věci ztratil, kdyby porušena byl jediná podmínka. Jak se vyjádřil ve svých *Principes*:

Věc tedy ztratí charakter statku: (1) jestliže v důsledku změny lidských potřeb zmizí ty potřeby, které je věc schopná uspokojovat; (2) kdykoli je ztracena schopnost umístit věc do kauzálního spojení s uspokojením lidských potřeb jako důsledek změny jejich vlastností; (3) ztratí-li se znalost kauzálního spojení mezi věcí a uspokojením lidských potřeb; nebo (4) pokud lidé ztratí vládu nad věcí tak dokonale, že ji nadále nemohou využít přímo pro uspokojení svých potřeb a nemají žádné prostředky, aby obnovili svoji schopnost tak učinit. [Nur wo diese Voraussetzungen zusammentreffen, kann ein Ding zum Gute werden, wo immer aber auch nur eine derselben mangelt, kann kein Ding die Güterqualität erlangen; besässe es aber bereits dieselbe, so müsste sie doch sofort verloren gehen, wenn auch nur eine jener vier Voraussetzungen entfallen würde. Es verliert demnach ein Ding seine Güterqualität, erstens, wenn durch eine Veränderung im Bereiche der menschlichen Bedürfnisse der Erfolg herbeigeführt wird, dass kein Bedürfniss, zu dessen Befriedigung jenes Ding die Tauglichkeit hat, vorhanden ist. Der gleiche Erfolg tritt, zweitens, überall dort ein, wo durch eine Veränderung in den Eigenschaften eines Dinges die Tauglichkeit desselben, in ursächlichen Zusammenhang mit der Befriedigung menschlicher Bedürfnisse gesetzt zu werden, verloren geht. Die Güterqualität eines Dinges geht, drittens, dadurch verloren, dass die Erkenntniss des ursächlichen Zusammenhanges zwischen demselben und der Befriedigung menschlicher Bedürfnisse untergeht. Viertens büsst endlich ein Gut seine Güterqualität ein, wenn die Menschen die Verfügung über dasselbe verlieren, so zwar, dass sie es zur Befriedigung ihrer Bedürfnisse weder unmittelbar heranziehen können, noch auch die Mittel besitzen, um dasselbe wieder in ihre Gewalt zu bringen].

(*Principles*, s. 52 a násl.; *Grundsätze*, s. 3)

logické vztahy. Určit, že věc je statek díky své schopnosti sloužit naplnění lidských potřeb, znamená, že u každé věci, kterou nazýváme statkem, musíme předpokládat, že člověk má odpovídající potřebu stejně jako vládu nad touto věcí, přičemž věc skutečně může uspokojit odpovídající potřebu.⁷⁶ I v empirickém smyslu máme málo důvodů se domnívat, že věc může uspokojit lidské potřeby, aniž by splnila tyto tři podmínky. Ať tak či onak je pro naše úvahy o podstatných znacích ekonomického jednání jeho empirický charakter bezvýznamný.

Menger nicméně připouští, že i věci, které neuspokojují lidské potřeby bezprostředně, se mohou stát statky tím, že slouží k produkci statků, které lidské potřeby bezprostředně uspokojují. Menger tyto věci nazývá komplementární statky.⁷⁷ Komplementární statky však stejně jako statky, které slouží našim potřebám bezprostředně, ještě nejsou ekonomickými statky. Co činí statek ekonomickým statkem, je vzácnost.⁷⁸ Vzácnost je příčinou hodnoty statku. Vzácnost činí statek ekonomickým statkem a tedy obchodovatelným. Statky, které nejsou vzácné (takzvané „volné

⁷⁶ V tomto bodě dochází Menger k závěru, který je velice důležitý pro naše budoucí úvahy, totiž že „hodnota“ statku není přítomna ve statku samém, ale pouze v užitku, který skýtá spotřebiteli:

Z toho je zjevné, že charakter statku není ničím inherentním ve statku a není vlastností statků, ale pouze vztahem mezi určitými věcmi a lidmi, přičemž věci zjevně přestanou být statky se zmizením tohoto vztahu [Aus dem Obigen ist ersichtlich, dass die Güterqualität nichts den Gütern Anhaftendes, das ist keine Eigenschaft derselben ist, sondern sich uns lediglich als eine Beziehung darstellt, in welcher sich gewisse Dinge zu den Menschen befinden, eine Beziehung, mit deren Verschwinden dieselben selbstverständlich auch aufhören, Güter zu sein].

(*Principles*, s. 52 a násl.; *Grundsätze*, s. 3)

⁷⁷ Viz *Principles*, s. 58.

⁷⁸ Jak se vyjádřil Menger:

Neekonomické statky mají rovněž užitek stejně jako ekonomické statky, neboť jsou právě tak schopné uspokojit naše potřeby. I u těchto statků musí být jejich schopnost uspokojovat potřeby rozpoznána lidmi, neboť jinak by nemohly získat charakter statku. Co však odlišuje neekonomický statek od statku, který je předmětem kvantitativního vztahu zodpovědného za ekonomický charakter, je ta okolnost, že uspokojení lidských potřeb nezávisí na dostupnosti konkrétního množství prvního, ale závisí na dostupnosti konkrétního množství druhého. Z tohoto důvodu je prvnímu vlastní užitek, ale pouze druhému, navíc k užitku, je vlastní také ta významnost pro nás, kterou nazýváme hodnota.

[Was aber ein nicht ökonomisches Gut von einem solchen unterscheidet, welches in dem den ökonomischen Charakter begründenden Quantitätenverhältnisse steht, das ist der Umstand, dass nicht von der Verfügung über concrete Quantitäten des erstern, wohl aber von einer solchen über concrete Quantitäten des letztern die Befriedigung menschlicher Bedürfnisse abhängig ist, und somit die ersteren wohl Nützlichkeit, nur die letzteren aber neben ihrer Nützlichkeit auch jene Bedeutung für uns haben, die wir Werth nennen].

(*Principles*, s. 119; *Grundsätze*, s. 84)

statky⁴) nejsou směnitelné. Důvod je zjevný. Proč by někdo kupoval statek, který může mít zadarmo?

V důsledku toho je pro ekonomické jednání podstatná vzácnost (v relativním smyslu slova). Absolutní vzácnost ve smyslu faktické nebo přirozené omezenosti objemu statku, který je k dispozici (slunce podle všeho jednoho dne zajde takřikajíc natrvalo) samozřejmě klade omezení relativní vzácnosti, ale pro porozumění ekonomickému jednání není podstatné. Pro relativní vzácnost je rozhodující existence soupeřících zájmů. Bez konkurenčních zájmů by nebyl statek obchodovatelný. Sloužil by pouze uspokojení potřeb toho, kdo ho spotřebuje. Sendvič, který utiší Petrův hlad, by však mohl utišit také Pavlův hlad. Potřeby lidí si tedy, když jde o užitečné statky, konkurují a tím způsobují jejich obchodovatelnost.

Menger věděl, že mnoho materiálních věcí (například jablko) se může stát statky, přičemž ale ne všechny statky musejí být materiální.⁷⁹ I duševní statky (nebo ty, o kterých věříme, že takové jsou⁸⁰) jsou předmětem užití, poptávky a tudíž jsou obchodovatelné. Existují tedy tři charakteristiky, které jsou podstatné pro ekonomické jednání: užitečnost věcí (materiálních stejně jako nemateriálních) pro uspokojení lidských potřeb, vznik statků (v produktivních společnostech prostřednictvím komplementárních statků), vzácnost těchto statků ve vztahu ke konkurenčním zájmům, a obchodovatelnost statků (zvaných ekonomické statky) založená na všech těchto charakteristikách.

Bylo by samozřejmě možné tento vzájemný vztah důležitý pro ekonomické jednání rekonstruovat na základě toho, že se obrátíme k dalším klasickým ekonomům. Mengera preferujeme kvůli jeho kombinaci teorie statků s myšlenkou subjektivní hodnoty.⁸¹ Myšlenka subjektivní hodnoty nabude

⁷⁹ Ve svých *Principech* se Menger explicitně nezabývá duševními statky, ale službami, které nejsou materiální. K těm Menger napsal:

Vědecky zvláště zajímavé jsou statky, o kterých někteří spisovatelé v naší disciplíně pojednávali jako o zvláštní třídě statků nazývané ‚vztahy‘. V této kategorii jsou firmy, good-will, monopoly, copyright, patenty, obchodní licence, autorská práva a také, podle některých autorů, rodinné vztahy, přátelství, láska, náboženská a vědecká společenství atd.

[Von einem eigenthümlichen wissenschaftlichen Interesse sind noch jene Güter, welche von einigen Bearbeitern unserer Wissenschaft unter der Bezeichnung ‚Verhältnisse‘ als eine besondere Güter-Kategorie zusammengefasst werden. Es werden hiezu Firmen, Kundschaften, Monopole, Verlagsrechte, Patente, Realgewerberechte, Autorrechte, von einigen Schriftstellern auch die Verhältnisse der Familie, der Freundschaft, der Liebe, kirchliche und wissenschaftliche Gemeinschaften u.sf. gerechnet].

(Principles, s. 54; Grundsätze, s. 5)

⁸⁰ Srov. část 2.2.7.

⁸¹ Viz jeho *Principy* (Principles, s. 120): ‚Hodnota statků vzniká z jejich vztahu k našim potřebám a není tak inherentní ve statcích samotných.‘ A dále:

na důležitosti v pozdější fázi. S její pomocí můžeme vyostřit naše rozlišení mezi hospodářskými aktivitami (nebo ekonomickým jednáním), které je spravedlivé, a tím, které je nespravedlivé.⁸²

2.1.2 Podstatné znaky morálního ekonomického jednání

Potom, co jsme určili, které znaky jsou podstatné pro *ekonomické jednání*, tj. čím se vyznačuje jednání, kterému přiřítáme ekonomický rozměr, jsme připraveni k úvaze o *morálním ekonomickém jednání*. Jinými slovy: Ptáme se, co charakterizuje ekonomické jednání, kterému přiřítáme morální rozměr.

Pokud přijmeme vymezení morálního jednání podané v předchozí kapitole, můžeme dojít k závěru, že ekonomické jednání musí být s tímto vymezením slučitelné, aby pro něj bylo možné použít označení *morální ekonomické jednání*. Navážeme-li na to, co bylo řečeno v Kapitole 1 o místu hospodářské etiky jako vědy, můžeme prohlásit, že tím, co tvoří jádro hospodářské etiky, nebo by je tvořit *mělo*, je *morální ekonomické jednání*.⁸³

Tento výsledek je však pouze předběžný a otázka tak ještě není dořešená. Nejen že se hospodářská etika ptá (nebo by měla ptát), jestli údajné morální ekonomické jednání je ‚pravé‘ morální ekonomické jednání nebo ne, a jak mohou být zjištění nalézána a testována; hospodářská etika se zabývá také tím, co dělá ekonomické jednání⁸⁴ dobrým nebo špatným, spravedlivým nebo nespravedlivým atd. a co jsou kritéria pro tyto přívlastky.

Hodnota proto není nic inherentního ve statcích, žádná jejich vlastnost, ale pouze důležitost, kterou nejdřív přiřítáme uspokojení našich potřeb, tj. našim životům a blahobytu, a následně se přenáší na ekonomické statky jako výlučné příčiny uspokojení našich potřeb.

[Der Güterwerth ist in der Beziehung der Güter zu unseren Bedürfnissen begründet, nicht in den Gütern selbst].

(Principles, s. 116; Grundsätze, s. 85)

A dále:

Der Werth ist demnach nichts den Gütern Anhaftendes, keine Eigenschaft derselben, sondern vielmehr lediglich jene Bedeutung, welche wir zunächst der Befriedigung unserer Bedürfnisse, beziehungsweise unserem Leben und unserer Wohlfahrt beilegen und in weiterer Folge auf die ökonomischen Güter, als die ausschliessenden Ursachen derselben, übertragen.

(Grundsätze, s. 81)

⁸² Viz část 3.2 a násl.

⁸³ Dodatek ‚mělo by je tvořit‘ poukazuje k autorovu přesvědčení, že mnoho odborníků na hospodářskou etiku ustupuje od hlavního předmětu hospodářské etiky.

⁸⁴ Milý čtenář si již pravděpodobně povšiml, že používáme pojmy ‚hospodářské jednání‘ a ‚ekonomické jednání‘ synonymně, ačkoli to není nutně standardní a může se to stát předmětem kritiky. Dalo by se

Základnější z obou otázek nemůže být zodpovězena tím, že se vrátíme k pracovní verzi definice poskytnuté v předchozí kapitole. Tím bychom vyloučili otázku soukromého vlastnictví a s ní i otázku legitimního soukromého vlastnictví. Je to však přesně tato druhá otázka, která je opakovaně kladena ve vztahu ke konkurujícím si zájmům o vzácné zdroje. Přirozenost člověka umožňuje, aby byl tento problém řešen buď nenásilně, nebo konfliktem.

Pozorný čtenář se skoro jistě zeptal sám sebe, co by se stalo, kdyby pracovní definice morálního jednání byla prostě použita na ekonomické jednání. Výsledek by zněl následovně: *Ekonomické jednání je morální, jestliže způsobí nějaké straně dobro či zlo a žádá si naše schválení nebo odmítnutí.* Nestačilo by to?

Pokud si zrekapitulujeme některé z příkladů poskytnutých v předchozí kapitole, tak patrně ne. Co by nás také mělo znepokojit, je to, že jsme v předchozích příkladech provizorně přijali určité pojetí vlastnictví. Toto znepokojení se dostavuje z dobrých důvodů, jak uvidíme. Připomeňme si: U všech příkladů daných v části 1.1.8.2 (kupování a kradení statků, placení za statky a podvod) platil implicitní předpoklad, že otázka vlastnictví je již vyřešená. Tento předpoklad však není jen tak. Na druhou stranu to ale neznamená, že v každém z oněch případů potřebujeme řešit, zda došlo ke správné identifikaci vlastnictví. Spíš máme na mysli to, že potřebujeme prozkoumat, na jakých principech samo vlastnictví spočívá. Není-li vlastnictví ospravedlněno (v morálním smyslu), pak nám příklady nedávají to, co předstírají. (Podobně to platí, kdybychom se s přiznáním vlastnictví v našich příkladech mýlili.)

A je to ještě horší! Jak možná již čtenář uhodl, existuje mnoho důvodů předpokládat, že otázky vlastnictví a ospravedlnění vlastnictví jsou úzce spjaty s další otázkou, která se skrývá v pracovní definici morálního jednání, totiž co se míní onou dobrovolností rozsáhle diskutovanou v části 1.1.8.2, lhostejno, zda její přítomnost způsobuje schválení nebo odmítnutí ve sporné morální otázce.

2.1.2.1 Dobrovolnost morálního jednání

Odpověď na poslední otázku je tak náročná, že ji musíme poskytnout ve zvláštní části (2.2). Náš výchozí bod je určený významem ekonomického a morálního jednání. Když předpokládáme, že ekonomické jednání zahrnuje nakládání s obchodovatelnými statky, už to s sebou nese předpoklad jednajících subjektů. Jednoduše řečeno: Ekonomické jednání je sociální jev. V tomto smyslu nebyl Robinson Crusoe ekonomickým aktérem, dokud nepřišel Pátek. Zároveň to, že předpokládáme, že

namítat, že mnohé jednání, které se na půdě hospodářství odehrává, nemá žádné ekonomické charakteristiky. To připouštíme, ale zůstaneme u stávající praxe majíce na mysli, že námitka se týká především vedlejšího rysu hospodářského jednání.

způsobení dobra či zla (jako důsledek jednání) závisí buď na *oboustranné* dobrovolnosti nebo nedobrovolnosti, nebo dokonce na univerzální dobrovolnosti či nedobrovolnosti (jsou-li dány více než dvě strany), znamená připustit, že je dána společnost (sestavující ze dvou či více lidí).

Jednodušeji: Ekonomické stejně jako morální jednání a tudíž také morální ekonomické jednání znamená společnost. Co potom potřebuje vyjasnění, je dobrovolnost jedince ve společnosti, přičemž musíme mít na mysli, že v rámci společnosti může být individuální svoboda poskytnuta nebo odepřena. Definice individuální svobody je bohužel, jak brzy uvidíme, znesnadněna výskytem důkazu kruhem. Zacyklení se musíme vyhnout, protože jinak bude naše definice morálního ekonomického jednání k ničemu. Navazující zkoumání se zabývá odhalením a řešením problému definice kruhem a je vedeno záměrem poskytnout neproblematickou definici osobní svobody, která může být plodně užita pro naše další úvahy.

Pro tento účel významně čerpám ze své předchozí studie, která obsahuje pokus předložit důvody, proč jsou osobní svoboda a stát blahobytu logicky neslučitelné.⁸⁵ Jak brzy uvidíme, definice osobní svobody se neobejde bez předpokladu soukromého vlastnictví.

2.2. Svoboda, vlastnictví a morální ekonomické jednání

2.2.1. Osobní svoboda a vlastnictví

„Osobní svoboda“ je široce diskutovaná v politické filosofii a přílehlých disciplínách jako koncept a jako idea. Obvykle se osobní svobodě rozumí jako absenci donucení ze strany druhého.⁸⁶ Takové vymezení v sobě zahrnuje to, že donucení může mít dopad na množinu našich uskutečnitelných voleb. Ne každý dopad na naši množinu voleb jednání však s sebou nese donucení ze strany druhého. Vliv druhého často dobrovolně akceptujeme, zvláště když celkový objem dosažitelných voleb v důsledku vzroste, ale i tehdy, když zmenší množinu možného jednání (například když se zachováme podle dietních předpisů od našeho lékaře).

⁸⁵ Viz Hardy Bouillon, *Freiheit, Liberalismus und Wohlfahrtsstaat*, Baden-Baden: Nomos, 1997, kapitola 3. V této kapitole zavádíme přesně řečeno rozvinutí teorie (*explication*). (K „rozvinutím teorie“ viz část 1.1.3.3.) Koncept „osobní svobody“ je klíčovým konceptem *klasického liberalismu*. V důsledku toho musí být určení tohoto konceptu, které bylo provedeno ve třetí kapitole citované knihy, spatřováno na pozadí vědeckého pokroku. Právě nyní je v hospodářské etice koncept „ekonomického morálního jednání“ stěžejí příkladem klíčového konceptu. Jinak by bylo vhodné učinit nutné úpravy a zavést ho jako rozvinutí teorie.

⁸⁶ Viz například Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago: University Press, 1960, s. 12: „Starobylá fráze, již byla tato svoboda často popisována, je proto ‚nezávislost na arbitrární vůli druhého‘.

Kdykoli ovšem hovoříme o dopadu donucení na naši množinu uskutečnitelných voleb, máme na mysli omezení alespoň jedné možnosti, se kterým nesouhlasíme, nehledě na eventuální nárůst celkového množství možností. Existují však případy, kdy druhý omezí naše možnosti jednání proti naší vůli, i když bychom neřekli, že restrikce je důsledkem donucení. Podle legendy se Diogenes jednou vyhříval na slunci, když kolem kráčel Alexandr Veliký a během rozhovoru mu slíbil vyplnit jedno přání. Na to Diogenes údajně odpověděl: ‚Ustup mi ze slunce.‘ Řecký vojevůdce vzal Diogenovi jednu z možností, které měl před jeho příchodem. Ekonomové, a koneckonců ani mnozí další, by nehodnotili to, že Alexandr stínil slunce, jako omezení způsobené Diogenovi. Upozornili by na skutečnost, že slunce je volný statek, který nikdo nevlastní, a tedy že Diogenes neměl žádný důvod, proč by jeho užitková funkce měla mít přednost před tou Alexandrovou. Uznali by nicméně, že věci by se měly jinak, jakmile by omezení něčích možností jednat znamenalo omezení soukromého vlastnictví této osoby. Přesně v tomto bodě našich snah definovat individuální svobodu vstupuje do hry vlastnictví.

Poukaz na nezbytnost zahrnutí ‚vlastnictví‘ do našich úvah však neříká nic o morálním rozměru, který by, eventuálně, mohl být vlastnictví přičten. Zda (a pokud ano, tak jak) je toto přičtení možné nás bude zajímat později.⁸⁷ Potud můžeme přiznat, že zahrnutí ‚vlastnictví‘ do procesu definování posouvá náš projekt, který by se jinak pravděpodobně zastavil.

Připomeňme si, že s ohledem na podstatné znaky morálního jednání jsme uvedli, že morální jednání musí způsobit dobro nebo zlo přinejmenším jedné osobě. Kdybychom prozkoumali Alexandrův příchod s ohledem na jeho případný morální rozměr a zjistili, že jeho jednání bylo záměrné a postačující vzhledem ke svým důsledkům, pak bychom mohli sotva obhajovat, že má morální rozměr, a to z toho důvodu, že zlo, které je výsledkem využití volných statků, nesplňuje podmínky naší definice. Na otázku, proč tyto podmínky nesplňuje, bychom odpověděli, že Diogenův požadavek vůči Alexandrovi, aby onen důsledek nezpůsobil, znamená neospravedlněné upřednostnění jedné užitkové preference před jinou.

Upřednostnění užitkových preferencí (upřednostnění preferencí, pro stručnost) je možné se zavedením ‚vlastnictví‘. Jinak řečeno tím, že přiřkneme věci označení ‚vlastnictví‘, označujeme důvod pro požadované *upřednostnění preferencí*. Toto zdůvodnění je třeba dokázat, protože jako všechny výroky i ono může být mylné. Není *kreativní* v tom smyslu, že by požadované upřednostnění preferencí spadlo z nebe a nebylo předmětem kritiky. Naopak upřednostnění preferencí, které není *kreativní* (*ne-kreativní upřednostnění*, pro krátkost) je otevřené kritice. Bez

⁸⁷ Viz část 2.2.2 a násl.

velkého předbírání by zde mělo být řečeno, že postavit *upřednostnění preferenci* na co nejméně problematický základ je klíčovým faktorem pro zavedení konceptu vlastnictví do hry.⁸⁸

2.2.1.1 Osobní svoboda a problém cirkularity

Postupy, které slouží přesnějšímu vymezení definic, se často dostávají do nepředvídaných problémů. Náš počin není výjimkou. Podrobné prozkoumání dosavadních výsledků odhalí, že jsme kousek od hranice, za kterou bychom začali argumentovat kruhem. Překročení této hranice by bylo osudné. Kruhovité definice jsou k ničemu.⁸⁹ Abychom se vyhnuli selhání našich snah, je nezbytné problém cirkularity vyřešit. Budeme postupovat tak, že nejprve načrtneme, čím je problém způsoben.

Jak jsme ukázali v předchozí části, o porušení dobrovolnosti nebo osobní svobody můžeme hovořit, pouze pokud omezení dosažitelných možností jde ruku v ruce s omezením osobního vlastnictví. Výstupem naší předběžné definice morálního ekonomického jednání bylo, že ekonomické jednání lze nazývat morálním pouze tehdy, když postačuje k tomu, aby způsobilo nějaké osobě dobro nebo zlo. (Kdyby Alexandr sebral Diogenovi sud (a byl by postačující příčinou tohoto zcizení), aby ho připravil o dosažitelnou možnost, kterou by jinak měl, tehdy a pouze tehdy by vykonal ekonomické jednání, které by nepochybně mělo morální rozměr. Provedl by prostě a jednoduše krádež.)

Abychom problém cirkularity náležitě označili, budeme jednání, které postačuje k tomu, aby přivodilo omezení dosažitelných možností, jež osoba má díky svému vlastnictví, nazývat *umělé omezení soukromých dosažitelných možností (artificial restrictions on private feasible options)*.⁹⁰ V této souvislosti čelíme problému, že umělá omezení soukromých dosažitelných možností se mohou

⁸⁸ Odmítnout někomu laskavost, kterou by bylo snadné poskytnout (tím, že, v tomto případě, ustoupíme stranou), může být spatřováno jako znamení nepřízně nebo zášti. Někteří by dokonce poukázali na to, že nepřízeň a zášť způsobují duševní utrpení a tedy újmu na vlastnictví sebe sama, když je mysl a tělo osobním vlastnictvím. Je-li to tak, je možné argumentovat, že využití volného statku by mohlo zahrnovat morální rozměr nezávisle na výše zmíněné námitce. Ačkoli je za takovou úvahou jistá logika, vede ke kontradikci a souvisejícím problémům, které jsem analyzoval jinde: viz moji *Freiheit, Liberalismus und Wohlfahrtsstaat*, Baden-Baden: Nomos, 1997, s. 86, poznámka pod čarou 17. Navíc, i kdyby byl argument platný, neovlivnil by naši definici ekonomického morálního jednání, protože tento typ jednání odkazuje výlučně k obchodovatelným statkům, typu statků, ke kterým volné statky nepatří. Morální jednání, které není ekonomické, by však bylo tímto argumentem ovlivněno.

⁸⁹ Ohledně problému cirkularity v definicích viz Gerard Radnitzky, ‚Definition‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 30.

⁹⁰ Přídavné jméno ‚umělý‘ by mělo poukázat na to, že omezení není přirozené ani spontánní. Jinak by Alexandr k omezení nanejvýš přispěl, ale nebyl by jeho postačující příčinou.

setkat se souhlasem osoby, jež je takto omezována. (Mohli bychom si představit, že Diogenes by proti Alexandrovu jednání nic nenamítal.) Někdy dokonce prosíme druhého, aby omezil naše soukromé dosažitelné možnosti, například abychom překonali naši slabou vůli. Pokud Petr požádá svoji ženu Marii, aby mu vzala *jeho* čokoládovou tyčinku, aby ji přestal uždibovat, a pokud Marie vyjde jeho přání vstříc tím, že dá čokoládovou tyčinku pryč, omezí jeho soukromé dosažitelné možnosti a je postačující příčinou tohoto omezení, ale může se odvolat na jeho dobrovolný souhlas. Tomuto jednání bychom v žádném případě neříkali donucení. Petrovo přání (nebo souhlas) by tuto možnost hned vyloučilo.⁹¹

Umělé omezení soukromých dosažitelných možností tedy znamená donucení pouze (a v důsledku toho může mít morální rozměr pouze) tehdy, když se nezakládá na dobrovolném souhlasu omezené osoby. Vezmeme-li to v úvahu, mohli bychom určit osobní svobodu člověka jako absenci umělých omezení soukromých dosažitelných možností, se kterými omezený člověk svobodně nesouhlasil. Toto určení je však už na první pohled k ničemu, protože podmínka „pokud s nimi omezený člověk svobodně nesouhlasil“ vrací osobní svobodu zadními vrátky zpátky do definice. S omezením, které na nás někdo uvalí, „svobodně“ souhlasíme jen tehdy, pokud se těšíme osobní svobodě.

Shrňme náš dosavadní postup. V rámci předběžné definice morálního ekonomického jednání se vynořil problém stanovení dobrovolnosti. Zaujali jsme široce sdílený úhel pohledu a brali dobrovolnost jako absenci donucení, která znamená nebýt podřízen arbitrární vůli druhého. Abychom blíž vymezili donucení, interpretovali jsme je jako umělé omezení soukromých dosažitelných možností při absenci dobrovolného souhlasu⁹² omezené osoby. Jinak řečeno jsme učinili definiendum (to, co má být vysvětleno) součástí definiens (toho, co slouží k vysvětlení). Tím pádem jsme skončili v neplodném kruhu.

Chceme-li tento kruh opustit, musíme předně nahradit kritérium „absence dobrovolného souhlasu“ nějakou plodnější alternativou. To znamená, že musíme vysvětlit, co myslíme „absencí dobrovolného souhlasu“, aniž bychom použili pojem „osobní svoboda“, nebo jeho modifikovanou verzi. Moc by nám nepomohlo, kdybychom prohlásili například: „Osobní svoboda člověka je

⁹¹ Odysseus a Sirény je podobný příklad. Odysseus přikáže posádce, aby ho přivázala ke stožáru, aby mohl naslouchat svůdnému zpěvu Sirén, aniž by se stal jeho obětí. To, co posádka udělá, není donucení. Byl to Odysseus sám, kdo dal pokyn k omezení svých soukromých dosažitelných možností.

⁹² Mělo by být zřejmé, že souhlas z definice nemůže být jiný než dobrovolný. Co by jinak mohl znamenat souhlas, když ne to, že souhlasící strany rozhodnou, aniž by bylo rozhodnutí určeno zvnějšku? Kdybychom vynucený souhlas přijali jako podkategorii souhlasu, minuli bychom tím úplně to, co souhlas znamená.

absence umělých omezení jeho dosažitelným možnostmi, která by mu způsobila náklady.' Taková definice je neplodná, protože, jak ukázal příklad Petra a Marie, někdo může uvítat náklady, které jdou ruku v ruce s omezením jeho dosažitelných možností. Tím, co hledáme, je bližší určení výše zmíněných nákladů, které nám pomůže kruh prolomit. Tyto blíže určené náklady by mohly nahradit kritérium scházejícího souhlasu. Co tedy potřebujeme, je rozlišení dvou typů nákladů, z nichž jedny plynou ze sebeomezení, přímého či nepřímého, a jedny pokládáme za donucení.

KRITÉRIUM SCHÁZEJÍCÍHO SOUHLASU

Při hledání kritéria scházejícího souhlasu využijeme dvou skutečností. Zaprvé se odvoláme na fakt, že člověk, který je postaven před nové informace, je v principu konfrontován s rozhodnutím, totiž buď se držet původního plánu, nebo se od něj tváří v tvář novým informacím odchýlit; zadruhé se budeme zabývat otázkou, co se stane jak v případě svobody, tak i v případě donucení – a co se naopak stane pouze v jednom případě, a nikoli v tom druhém.

Ilustrujme nejprve skutečnost, že nová informace si žádá rozhodnutí. Jak bylo řečeno, jakmile zaregistrujeme informaci, čelíme v principu rozhodnutí, *rozhodnutí typu buď-a nebo*: Budeme se držet plánu, nebo se od něj ve světle nových dat odchýlíme? Každodenní život je takových situací plný, přestože je nutně jako takové nerozpoznáváme. Když přecházíme tržiště a vidíme ovoce a zeleninu, vždycky rozhodujeme, zda zastavíme, nebo půjdeme dál; prohlédneme a případně koupíme nabízené zboží, nebo je necháme netknuté. Když čteme v novinách titulky, u každého se rozhodujeme, zda se začteme do článku, nebo ho přejdeme. Kdykoli potkáme přátele na ulici, rozhodujeme se, jestli říct ‚ahoj‘, nebo ne. Většina těchto rozhodnutí je pravděpodobně rutinních. Jsou to nicméně rozhodnutí, nebo přinejmenším mohou být rekonstruována jako *buď-a nebo rozhodnutí*. Jsou důsledkem vnímání informací. Je to tak i v případě, když informace, která vyjadřuje explicitní nabídku, zahrnuje také volbu, a když předpokládáme, že osoba, která nabídku obdržela, má svobodu ji přijmout nebo odmítnout.

Následující příklad by měl tuto skutečnost a její důsledky pro naše úvahy ilustrovat. Po několika pivech a whisky pozdě v noci sedí Nick unaveně na baru ve své oblíbené hospodě. Barman jménem Joe se Nicka zeptá, jestli by chtěl další pivo nebo whisky. Ignorujeme, že otázka je jasná a mohla by být také jasně zodpovězena. Místo toho se zaměříme na návrhy, které jsou zahrnuty v Joeově otázce. Joe učinil Nickovi jasnou nabídku, totiž rozhodnout se mezi dvěma alternativami, pivem a whisky. Přesto otázka vyžaduje i další rozhodnutí, které je třeba přijmout, totiž: ‚Mám vůbec Joeovi odpovědět, nebo ne?‘ Jakmile Nick zaregistruje Joeovo jednání, získá informaci, na jejímž základě se musí rozhodnout, zda mu bude věnovat pozornost, nebo ne. Nabídka svobodné volby, jako ta, kterou učinil Joe, zahrnuje dvě různé, ale související, volby. Jednu nazýváme *objektové rozhodnutí* a druhou *meta-rozhodnutí*. Objektovým rozhodnutím myslíme volbu mezi dvěma

nebo více alternativami (pivem a whisky například), zatímco *meta-rozhodnutí* znamená rozhodnutí přijmout nebo odmítnout objektové rozhodnutí. Meta-rozhodnutí, jehož výsledkem je odmítnutí, se nazývá *negativní meta-rozhodnutí* a meta-rozhodnutí, jehož výsledkem je přijetí, se jmenuje *pozitivní meta-rozhodnutí*. Příklad, jako je tento, který vytváří dvě související rozhodnutí, se nazývá *příklad dvojího rozhodnutí*.

Je zajímavé, že případ dvojího rozhodnutí se vyskytuje také tehdy, když nám někdo nabídku vnutí. Předpokládejme, že Nick by vůbec neodpověděl a Joe by se kvůli tomu rozzuřil. (Abychom podnítili naši představivost, řekněme, že Nick se opakovaně v minulosti choval vůči Joeovi vzdorovitě, takže ho dnes Nickovo chování snadno vytočí. ‚Bylo toho dost‘, řekne si Joe, ‚ukážu mu, co znamená mě takhle pozdě v noci ignorovat.‘) Popadne láhev a svoji nabídku opakuje, zatímco jí hrozivě mává Nickovi nad hlavou.

Při našem veškerém pochopení pro Joeovu reakci bychom intuitivně prohlásili, že tentokrát nutí Nicka k volbě a že nabídka zahrnuje donucení. Otázkou je, proč. Abychom na ni mohli odpovědět, zopakujeme naši původní otázku: ‚Co se stane jak v případě svobody, tak v případě donucení – a co se naopak stane pouze v jednom případě, a v druhém nikoli?‘ Abychom se vypořádali s první částí otázky – stejná zůstává rovina objektového rozhodnutí. Pro tu totiž není důležité, zda je meta-rozhodnutí přijato dobrovolně, nebo ne. Nezáleží na tom, zda Nick přijme meta-rozhodnutí s lahví, nebo bez, nezmění to množinu alternativ (pivo nebo whisky). Odpověď na druhou část otázky můžeme odvodit za pomoci porovnání příslušných meta-rozhodnutí. V případě svobody (tj. bez hrozby lahví) nezpůsobuje negativní meta-rozhodnutí (implicitní odmítnutí nabídky, tím že bude nadále ignorována) Nickově osobě žádné očekávané náklady, žádné náklady na životě nebo na zdraví. Když však dojde na opačný případ, mají se věci jinak. V případě donucení (Joe mává lahví Nickovi nad hlavou), hrozí Nickovi náklady, pokud přijme negativní meta-rozhodnutí; to, že neodpoví na nabídku, ho bude stát ránu lahví, která ho nejspíš bude bolet, způsobí mu náklady, tzn. omezí jeho množinu soukromých dosažitelných možností. Tyto náklady, které na člověka uvaleny v případě negativního meta-rozhodnutí, nazýváme *následné náklady* donucení, *následné náklady negativního meta-rozhodnutí*. Jsou to implicitně nebo explicitně oznámené náklady, které lze očekávat jako důsledek negativního meta-rozhodnutí.⁹³ Žádné takové náklady nejsou oznámeny, ani neexistuje důvod je očekávat, pokud je meta-rozhodnutí přijato svobodně.

⁹³ Zda jsou náklady nutným důsledkem negativního meta-rozhodnutí, nakonec není podstatné. Naše běžné rozumnění donucení nevyžaduje, aby donucení bylo dáno jedině tehdy, když donutitel jedná na základě svých pohrůžek. Můžeme nazývat Joeovu hrozbu donucením, i když by nepraštil Nicka lahví do hlavy v případě, že by dál nereagoval.

Následné náklady negativního meta-rozhodnutí proto slouží jako kritérium pro rozlišení svobody od donucení. Naše pátrání po kritériu, které může nahradit neplodné, tj. kruhové, kritérium ‚absence souhlasu‘ bylo úspěšné.

Užitečný pro naše hledání byl postřeh, že nabídky, vynucené nebo svobodné, jsou performativní ve smyslu performativního řečového aktu.⁹⁴ Performativní řečové akty jsou promluvy o skutečnostech, které jsou realizovány v okamžiku řečové performance (tj. jejich vyslovení), například ‚Pojmenovávám tuto loď *Bounty*.‘, nebo ‚Ano!‘ vyřčené nevěstou na otázku kněze: ‚Berete si tohoto muže za svého právoplatného manžela?‘ Podobně to platí pro otázky jako ‚Mohu vám položit otázku?‘ Vyřčením těchto slov se totiž mluvčí již ptá. (Rozumná odpověď by byla: ‚A neděláte to už?‘) Předložení nabídky představuje analogickou situaci. Objektové rozhodnutí již v sobě obsahuje meta-rozhodnutí.

Obrátme se nyní ke standardnímu příkladu donucení, který rovněž zahrnuje *případ dvojího rozhodnutí*. To nám pomůže zbavit se dojmu, že výše zmíněný vztah platí jenom pro podivné případy, které se odehrávají v nějakém zapadlém baru pozdě v noci. Chceme posílit opačný dojem, totiž že rozlišení mezi meta-rozhodnutím a objektovým rozhodnutím je takové, které lze univerzálně aplikovat na všechny případy morálního ekonomického jednání.

Lupič přistoupí ke svojí oběti a postaví ji před klasickou volbu ‚peníze nebo život‘. Potvrdí svůj požadavek tím, že dodá: ‚Nebo tě zbiju.‘ Oběť se nyní může rozhodnout, jestli se vzdá svých peněz nebo svého života (objektové rozhodnutí); navrch se rozhoduje, jestli se bude držet původního plánu nebo ne (meta-rozhodnutí). Někteří by mohli namítat, že neexistuje žádný ‚skutečný‘ rozdíl mezi oběma volbami, že meta-rozhodnutí a objektové rozhodnutí jsou jen jediným rozhodnutím a to je všecko. Malá změna nicméně ukáže, že tato námitka neplatí. Předpokládejme, že oběť nemluví jazykem lupiče. V tom případě oběť stále čelí meta-rozhodnutí (držet se původního plánu nebo ne). Stále by se musela rozhodnout: ‚Mám odpovědět na nesrozumitelný projev toho člověka, nebo jít dál?‘ Nemohla by však samozřejmě učinit objektové rozhodnutí, protože nerozumí, o co jde. Objektové rozhodnutí však existuje. Je jí adresováno, ale ne s očekávaným dopadem.

S pomocí získaného kritéria, které osvětluje, co je myšleno ‚absencí souhlasu‘, můžeme nyní definovat osobní svobodu nekruhovým způsobem a tedy udržet naši předběžnou definici morálního ekonomického jednání. Definici můžeme formulovat následovně: ‚Osoba se v případě

⁹⁴ Co se týče performativních řečových aktů, viz John Langshaw Austin, *How to Do Things with Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962. (Česky: Austin, John Langshaw, *Jak udělat něco slovy*, Praha: Filosofia, 2000 – pozn. překl.)

dvojího rozhodnutí těší osobní svobodě, pokud může přijmout negativní meta-rozhodnutí bez následných nákladů, které by dopadly na její soukromé dosažitelné možnosti.⁹⁵

Toto chápání osobní svobody bude nadále implicitní součástí naší předběžné definice a vyjádříme je dodatkem *„co se týče jejich soukromých dosažitelných možností“*. Naše předběžná definice tedy nyní zní následovně: *„Ekonomické jednání je morální, pokud je pro nějakou stranu postačující příčinou dobra nebo zla co se týče jejich soukromých dosažitelných možností a žádá si naše schválení nebo odmítnutí.“*

Musíme přiznat, že vymezení není právě krátké a přesné. Nehledě na to bychom měli mít na paměti, že jedním z primárních úkolů definicí je poskytnout praktické zkratky.⁹⁶ Délka definiens nehraje žádnou roli, může být tak dlouhé, jak je nezbytné. Jeho délka nemá žádný vliv na stručnost definienda.

2.2.2. Zavedení ‚vlastnictví‘

Minulá část odhalila, že koncept morálního ekonomického jednání předpokládá nejen ekonomické statky a jejich disponibilitu, ale také to, že priorita mezi konkurenčními užitkovými preferencemi, které se ke statkům vztahují, je rozhodnuta. Cesta k rozhodnutí priority vede k zavedení ‚vlastnictví‘. Jinými slovy: cestou zavedení ‚vlastnictví‘ se otevře možnost plodného použití konceptu morálního ekonomického jednání v hospodářské etice. Pokud není upřednostnění užitkových preferencí, které si konkurují při poptávce o statky, jasné, nemůžeme rozlišit mezi krádeží a legitimním vlastnictvím prostě proto, že nemáme žádné kritérium, které by nám umožnilo říct, proč by preference A měla převážit nad preferencí B, proč by například původní vlastník statku měl být upřednostněn před tím, kdo si zamýšlí statek vzít pro sebe. Je-li priorita nerozřešená, čelíme typické patové situaci. Nemůžeme dokonce ani říkat, že ten, kdo chce statek vzít, je zloděj, protože koncept krádeže předpokládá, že můžeme rozlišit mezi vlastnictvím a držbou. To platí podobně pro koncepty jako ‚podvodník‘, ‚vlastník‘ a mnoho dalších, které patří ke klíčovým konceptům každodenního hospodaření a stejně tak i hospodářské etiky. Bez vyjasnění otázky, podle jakého kritéria bychom měli rozhodnout o upřednostnění konkurenčních užitkových preferencí, je zkratka smysluplná konverzace v hospodářské etice nemožná.

⁹⁵ Případy dvojího rozhodnutí mohou být ilustrovány na maticích. To jsem provedl jinde: viz Hardy Bouillon, *Freiheit, Liberalismus und Wohlfahrtsstaat*, Baden-Baden: Nomos, 1997, kapitola 3.

⁹⁶ K tomu viz část 1.1.3.3, nebo Gerard Radnitzky, ‚Definition‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 27 a násl.

2.2.2.1 Kritéria pro zavedení vlastnictví

Než zavedeme vlastnictví a zároveň prozkoumáme příslušné teorie vlastnictví, uvedeme několik užitečných předběžných poznámek. První se týká definice osobní svobody. Definovat osobní svobodu neznamena nic jiného než definovat osobní suverenitu ve smyslu absence arbitrární vůle druhého. Suverénní osoba je osoba, která se těší osobní svobodě. Jak jsme ukázali, předpokládá osobní svoboda, nebo individuální suverenita, vlastnictví ve smyslu existence soukromých dosažitelných možností. Vlastnictví zase předpokládá osobní svobodu (osobní suverenitu), protože vlastnictví, nebo soukromé vlastnictví⁹⁷, znamená suverénní užívání určitých statků.

Vzájemná podmíněnost konceptů, které se vyskytují jako konceptuální páry, je dobře známý jev, obvyklé specifikum ve světě definic. Bez ‚manželky‘ je téměř nemožné definovat ‚manžela‘ a naopak. Podobně to platí pro ‚Toma‘ a ‚Jerryho‘, ‚Romea‘ a ‚Julii‘, ‚Starskyho‘ a ‚Hutche‘ atd. Ačkoli není vzájemná podmíněnost zvláštností ‚osobní svobody a vlastnictví‘, je potřeba ji pro úplnost zmínit. Musíme ji zmínit také, abychom předešli obavám z možných problémů, které by ze vzájemné podmíněnosti mohly vzniknout.

Další poznámka, kterou je potřeba zmínit než zavedeme vlastnictví, je otázka, zda existují nějaké (ať už jakékoli) formální podmínky zavedení ‚vlastnictví‘. Jinak řečeno můžeme, nebo dokonce musíme, z našich předběžných úvah v předchozí kapitole vyvodit konkrétní požadavky na *jakoukoli* teorii vlastnictví? Autor věří, že můžeme a musíme takové požadavky vyvodit, abychom argumentovali logicky a konzistentně v rámci svých *základů*. Například jeden ze základních předpokladů, které jsme tam přijali, je *pravidlo souladu implikací*. Uplatnění tohoto pravidla na jakoukoli teorii vlastnictví znamená, že každý způsob zvětšení vlastnictví musí být konzistentní se způsobem vzniku vlastnictví nezávisle na tom, který způsob vzniku vlastnictví je dotýčnou teorií navrhován.

Musíme stručně vysvětlit, jak je potřeba tomuto předpokladu rozumět. Odvoláme se proto na Lockeovu teorii vlastnictví, která bude později diskutována podrobně. Locke zavádí vlastnictví

⁹⁷ V tomto pojednání jsou koncepty ‚majetek‘ a ‚soukromý majetek‘ užity synonymně, pokud se neobjeví významné důvody vyžadující odchýlení se od pravidla. Synonymita je podle nás oprávněná, protože kolektivní vlastnictví a mnoho konceptů vlastnictví, které vlastnictví přiřazují adjektivum, ignoruje fakt, že vlastnictví předpokládá suverenitu. K tomu viz také Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, (Hobart Paperback 30), Londýn: Institute of Economic Affairs, 1991, s. 75: ‚Kolektivní vlastnictví maří skutečný účel vlastnictví, což je propůjčit jednotlivci suverenitu nad využitím vzácných zdrojů. Suverenita v jistých typech rozhodnutí může být delegována odvolatelně, nebo převedena nadobro, ale nemůže být sdílena.‘

s pomocí myšlenky ‚prvotního záboru‘. Podle této myšlenky lze získat vlastnictví statků, které nikomu nenáleží tím, že je smísíme se svojí prací. Tento způsob záboru lze použít u každého statku jednou. Když je statek tímto způsobem privatizován, nemůže být stejným způsobem privatizován znovu. (Pavel nemůže získat vlastnictví půdy tím, že ji smísí se svojí prací, pokud už tento kus půdy získal Petr, který ji předtím smísil se svojí prací.) Jinak by získání zahrnovalo krádež nezávisle na tom, kolik práce by taková krádež dala. Zkrátka: Krádež není způsob zvětšení vlastnictví (*způsob zvětšení* pro krátkost), který by byl konzistentní (logicky kompatibilní) s lockeovským způsobem vzniku vlastnictví (*způsob vzniku* pro krátkost). Petr však může Pavlovi prodat produkt ze svého pole. Obchod nebo směna je způsobem zvětšení, který je s lockeovskou teorií vlastnictví logicky konzistentní.

Jak uvidíme později, zvláště až budeme diskutovat o duševním vlastnictví,⁹⁸ dodržení pravidla, které povoluje pouze takové způsoby zvětšení, které jsou logicky kompatibilní se způsobem vzniku, předpokládá určité podmínky, které jsou pro některé teorie vlastnictví (takřka) zničující.

Dodatečný problém, kterému každá teorie vlastnictví čelí, plyne ze skutečnosti, že se v řetězci akumulace vlastnictví či bohatství (*řetězci akumulace* pro krátkost) mohou vyskytnout zlomy. Pokud v rámci teorie vlastnictví (například lockeovské) došlo ke zvětšení vlastnictví (například s pomocí obchodu), které je logicky konzistentní se způsobem vzniku, ale přímo či nepřímo založené na způsobu zvětšení, který konzistentní není (například krádež nebo podvod), nesmí být doplňkové pravidlo, které (v logickém rámci teorie vlastnictví) pojmenovává kritéria používaná pro rozhodnutí o tom, ‚Kdo je nakonec pravý vlastník? Původní vlastník, nebo ten, kdo věc nyní přechovává?‘, logicky nekompatibilní se způsobem vzniku. Příčinou je princip logicky koherentního zvětšení vlastnictví.

Toto pravidlo je velmi důležité například tehdy, když dojde na historické nebo principiální otázky. (Kdo vlastní Ameriku? Běloši nebo indiáni? Mohu si ponechat statky, které jsem koupil, přestože se jedná o kradené statky?) Aniž bychom předbíhali s odpovědí na takové otázky, můžeme říct k věci alespoň následující: Když dojde ke spornému případu, zdá se, že pravidlo, které vyžaduje obvinění toho prvního, jehož řetězec akumulace se drží výše zmíněné cesty logické konzistence, je problematičtější než opačná alternativa. Důvod pro tento předpoklad, i když asi ne jediný, je ten, že se zdá rozumné začít s řešením problému tak, že se podíváme na toho, kdo problém vyvolal, nebo u koho se zdá, že vznik problému zapříčinil.

⁹⁸ Viz část 2.2.7.

Tento důvod je strukturálně podobný tomu, na němž policie obvykle staví své vyšetřovací principy. Před vyšetřováním někoho, kdo je delikvent jen s malou pravděpodobností, se zdá prozíravé vyšetřovat nejprve hlavní podezřelé.

Než se vrátíme k zavedení ‚vlastnictví‘, další poznámka se týká vztahu mezi společnostmi, které mají odlišná pravidla ohledně upřednostnění užitkových preferencí. Předpokládejme, že společnost A přijala na svém území lockeovská pravidla vlastnictví, zatímco ve společnosti B jsou aplikována odlišná pravidla vlastnictví. V důsledku toho mají různá pravidla, různé způsoby *upřednostnění preferencí*. Jednoduše řečeno mají různá pravidla hry. Přesněji mají nejen odlišné statky, ale také odlišné způsoby, jak upřednostnit užití těchto odlišných statků. Je to možné, aniž bychom byli nuceni říct, že společnost A je oprávněna žádat společnost B, aby přizpůsobila pravidla těm v A? Nebo je naopak samozřejmé, že B je oprávněna žádat A, aby přizpůsobila pravidla těm v B? Jinými slovy: Má kterákoli z nich dobré důvody, proč mají mít její pravidla větší váhu než pravidla té druhé na jejím vlastním hřišti? Odpověď je záporná. Žádná z nich nemá zjevné důvody, proč by všichni měli dát přednost jejím pravidlům, tzn. nemá kritérium pro rozhodnutí o případné prioritě jejích pravidel a výsledků založených na těchto pravidlech.

Ilustrujme si to, co bylo výše řečeno, příkladem velmi podobným tomu, který jsme použili v části 1.1.5.2. Tři přátelé hrají kanastu u modrého stolu, zatímco tři další přátelé hrají poker u červeného stolu. Může červený tým žádat modrý tým, aby změnil hru? A naopak? V části 1.1.5.2 jsme tuto možnost popřeli tím argumentem, že v obou případech jsou požadavky vzhledem ke své asymetrii nespravedlivé. Zde nabízíme dodatečný argument, který se zakládá na myšlence, že žádný z týmů nemá kritérium pro upřednostnění svých užitkových preferencí. Je to typická patová situace. Navíc je nemožnost prezentovat takové kritérium i důsledkem *pravidla souladu implikací*. Ani červený tým ani modrý tým nemůže vyvodit upřednostnění svých preferencí jen na základě své vlastní preference. Patová situace je logický a praktický důsledek této skutečnosti a znamená, že pouze status quo (každý tým se dál drží svých pravidel) je logicky kompatibilní s premisami, přičemž žádná změna, *včetně požadavku odložit rozhodnutí na později*, není.

Tato podmínka, která určuje vztah nespolupracujících stran, včetně *zatím nespolupracujících*, se podle autora hodí k nápravě vážného defektu v lockeovské teorii vlastnictví. Hodí se také k podpoře koncepcí vlastnictví, které jako ta Anthonyho de Jasay spočívají na *principu prvotního záboru*.⁹⁹

⁹⁹ Viz část 2.2.5.

Poslední komentář předcházející zavedení ‚vlastnictví‘ také vyplývá z *pravidla souladu implikací*. Odpovědi na hypotetické otázky („Jak bychom zavedli ‚vlastnictví‘ při splnění podmínek x, y, z ?“) neumožňují přímé logické dovození odpovědí, které mohou být dány na ne-hypotetické otázky („Jak zavedeme ‚vlastnictví‘ za podmínek a, b, c ?“). Tento komentář zde nemusíme dále rozvádět, ale nabude opět zvláštního významu, až budeme diskutovat koncepcce sociální spravedlnosti.¹⁰⁰

2.2.3. Zavedení vlastnictví á la Locke

V jistém smyslu značí tento bod obrat v celém našem pojednání. Dosud naše úvahy a komentáře směřovaly na formální kritéria; kritéria, která by podle autora měla hrát roli v debatě o základech hospodářské etiky. Když se nyní obracíme ke konkrétním teoriím vlastnictví, začínáme tedy tato kritéria používat. Od nyníška mohou a měla by být tato kritéria aplikována na základní otázky hospodářské etiky, ať už, jak to bude v pozdějších částech této knihy, ke kritické analýze současných témat v hospodářské etice, nebo, jak tomu bude v následujících částech, k pečlivému prozkoumání základních principů ekonomického jednání, které se odráží ve všech relevantních otázkách hospodářské etiky. Jedním z těchto fundamentálních principů je respekt k vlastnictví, základní princip, který, jak si čtenář možná vzpomene, má zásadní význam, protože poskytuje kritérium, s jehož pomocí může být rozhodnuto upřednostnění užitkových preferencí.

Pravděpodobně nejvlivnější teorií vlastnictví, která vysvětluje, jak vlastnictví ‚přišlo‘ na náš svět a proč by mělo být respektováno, je ta od Johna Locka. Existuje nepochybně jen málo teorií, které se té jeho, co se týče formování občanské společnosti, vyrovnají. Jeho myšlenky ohledně vlastnictví budou později konfrontovány s výše zmíněnými kritérii. Dalším důvodem pro volbu Locka je jeho vysvětlení role peněz v rozvíjejících se společnostech. Je snad zbytečné říkat, že velká část ekonomického jednání zahrnuje peníze, bezprostředně nebo zprostředkovaně. Protože peníze nejsou poskytovány trhem – nebo nemusejí být, abychom byli přesní – ale spíše vládními autoritami (převážně centrálními bankami), nemůže hospodářská etika ignorovat otázku, jaké důsledky má, nebo může mít, státní monopol na peníze.

John Locke vysvětluje vznik vlastnictví ve druhém ze svých *Dvou pojednání o vládě* z roku 1689.¹⁰¹ V této knize se Locke věnuje tématu legitimní suverenity nad osobami a věcmi. První pojednání je především vyvrácením tezí sira Roberta Filmera, které publikoval ve svém spise *Patriarcha*. Filmer obhajoval názor, že suverenita nad lidmi byla předána Bohem Adamovi a následně prvorozenému

¹⁰⁰ Viz část 3.5 a násl.

¹⁰¹ Viz John Locke, *Two Treatises of Government*, editováno s předmlouvou a poznámkami od Petera Lasletta, Cambridge: Cambridge University Press, 1960. (Česky: John Locke, *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda, 1992 – pozn. překl.)

synovi. Locke odhaluje a ukazuje několik logických rozporů ve Filmerových úvahách a následně podnikne ve svém druhém pojednání vlastní pokus vysvětlit vznik suverenity.

Locke začíná své úvahy s předpokladem přirozeného stavu:

Je to *stav dokonalé svobody* řídit svá jednání a nakládat se svým majetkem a se svými osobami, jak [lidé] považují za vhodné, v mezích přirozeného zákona, aniž žádají povolení nebo závisí na vůli kohokoli jiného.

Je to také *stav rovnosti*, v němž všechna moc a pravomoc je vzájemná, aniž jeden má více než druhý. Není nic zřejmější, než že tvorové téhož druhu a téhož stupně, bez rozdílu zrození ke všem týmž výhodám přírody a užívání týchž schopností, mají být také mezi sebou rovni, bez podřízení nebo podrobení, dokud by pán a velitel jich všech nějakým zjevným prohlášením své vůle neustanovil jednoho nad druhým a nepřenesl na něho zřejmým a jasným ustanovením nepochybné právo na panství a svrchovanost.

(II §4)¹⁰²

Locke nezajímá historická pravdivost v moderním slova smyslu. Nabízí tento scénář jako východisko pro vysvětlení politické moci, kterému může každá racionální lidská bytost snadno rozumět a přijmout ho.¹⁰³ Lockeova teze o „stavu rovnosti“, zdá se, implicitně zahrnuje vůdčí otázku, „Proč bychom měli předpokládat, že ve světě tvorů stejného druhu by někteří měli vládnout nad jinými?“ Kdo požaduje suverenitu nad druhým, musí ukázat, co jeho požadavek ospravedlňuje. Je to on, kdo nese břemeno důkazu, nikoli ten, kdo má námitky proti tomu, stát se jeho poddaným. Abychom znovu použili Lockeova slova:

Není nic zřejmější, než že tvorové téhož druhu a téhož stupně, bez rozdílu zrození ke všem týmž výhodám přírody a užívání týchž schopností, mají být také mezi sebou rovni, bez podřízení nebo podrobení (...).

Ačkoli bylo Lockeovi jasné, že člověk je vlastníkem sebe sama (II §27) (ale omezeným, protože člověk by si neměl brát svůj vlastní život, ani se prodat do otroctví), neviděl prima facie důvod, aby

¹⁰² Symboly v závorce odkazují na knihu a odstavec. (V češtině byl použit překlad Josefa Krále: *Druhé pojednání o vládě*, Praha: Svoboda, 1992; zdůraznění je Bouillonovo, číslování odstavců odpovídá. – pozn. překl.)

¹⁰³ Pro detailní kritické zhodnocení Lockeovy teorie vlastnictví viz moji *John Locke. Denker der Freiheit I*, editoval Liberal Institute of the Friedrich-Naumann-Foundation, Sankt Augustin: Academia Verlag, 1997. (Mnoho argumentů je z ní vzato a zde prezentováno.)

měl člověk vládu nad přírodou. Koneckonců Bůh dal ‚svět všem lidem společně‘, říká Locke (II §26). Jako jednotlivec může člověk užívat přírodní statky pouze, když si je může přivlastnit, když je může převést ze stavu společného vlastnictví do stavu odděleného vlastnictví, který umožňuje exkluzivní využívání. Jak je však takový převod možný? Co ho činí legitimním? Lockův pokus řešit tento problém začíná pozorováním, že člověk může plody přírody smísit se svojí prací.

Práce jeho těla a *dílo* jeho rukou, můžeme říct, jsou ve vlastním smyslu jeho. Cokoli tedy vyjme ze stavu, jež příroda tomu propůjčila a v němž to ponechala, s tím smísil svou *prací* a k tomu připojil něco, co je jeho vlastní, tím to činí svým *vlastnictvím*. To, že to vyňal ze společného stavu, do něhož to příroda postavila, připojil touto *prací* k tomu něco, co vylučuje společné právo jiných lidí. Protože tato *práce* je nesporným vlastnictvím pracovníka, nikdo mimo něho nemůže mít právo na to, k čemu toto bylo jednou připojeno, aspoň tam, kde je dost a stejně tak dobrého ponecháno společného pro jiné.

(II, §27, překlad upraven)¹⁰⁴

Pasáž slouží, více či méně úspěšně, dvěma pánům: (a) *popisuje* prvotní získání vlastnictví ze společné držby; a (b) *ospravedlňuje* legitimitu, kterou pro sebe tento způsob získání žádá. Pro hospodářkou etiku je nejdůležitější nepochybně druhá teze. Locke odmítá z praktických a technických důvodů souhlas druhých jako zdroj legitimního získání vlastnictví. Ze stejných důvodů věří, že jeho návrh je v souladu se selským rozumem.

Učinil-li by se výslovný souhlas každého společníka nezbytným k tomu, aby si kdokoli mohl přivlastnit nějakou část z toho, co je dáno společně, děti nebo sluhové nemohli by si ukrojit z masa, jež jim společně jejich otec nebo pán opatřil, aniž přidělil každému jeho zvláštní díl. Ačkoli voda tekoucí v prameni patří každému, kdo může pochybovat, že voda ve džbánu je toliko toho, kdo ji nabral? Jeho *práce* ji vyňala z rukou přírody, kde byla společná a patřila rovným dílem všem jejím dětem, a tím mu ji *přivlastnila*.

(II §29)

Nemůžeme se ubránit dojmu, že Locke zachází se záležitostmi ospravedlnění poněkud příliš volně. Argument, že jiná řešení problému jsou méně praktická a že návrh je v souladu se selským rozumem, sotva může ubránit legitimitu domněle nejpraktičtějšího řešení. Měli bychom si zde

¹⁰⁴ Poslední věta citace s sebou nese problém, který se týká logické konzistence Lockeovy teorie vlastnictví, jíž se budeme věnovat v části 2.2.4.

připomenout vnitřní logický vztah mezi empirickými a normativními výpověďmi a také *pravidlo souladu implikací*, obojí rozpracované v první kapitole této knihy.¹⁰⁵

Lockeovo selhání při řešení otázky legitimizace bylo předmětem mnoha učených diskusí.¹⁰⁶ Lockeova pozice byla kritizována, mezi jinými, Anthonyem de Jasay. Jeho kritika má pro toto pojednání zásadní význam, protože zahrnuje alternativu k Lockeově teorii vlastnictví, která je s největší pravděpodobností v souladu s tím, co jsme zde dosud prezentovali jako formální požadavky pro plodnou tvorbu teorií v hospodářské etice. Jasayovu alternativu načrtne v pozdější fázi. Abychom příliš nenarušovali náčrt Lockeova vysvětlení vlastnictví a peněz, vrátíme se nyní k jeho druhému pojednání.

Lockeovská teorie nepředstavuje ospravedlnění principu ‚kdo dřív přijde, ten dřív mele‘, i když první dojem může být odlišný. Podmínka nechat ‚dost a stejně tak dobrého‘ pro ty, kdo přijdou později, Lockeovi z potíží také nepomohla. Při bližším pohledu je to přesně tato podmínka, která ruší nutnost vlastnictví. Proč získávat statek do soukromého vlastnictví, když je ho spousta? A pokud je vzácný, pak jeho přivlastnění anulují šance nechat dostatek a stejně tak dobrého ostatním.¹⁰⁷

2.2.3.1 Zavedení ‚peněz‘

Přestože požadavek nechat ‚dost a stejně tak dobrého‘ vede ke kontradikci, má, jak již bylo řečeno, svoji propedeutickou hodnotu při vysvětlování původu peněz. Co se týče původu peněz, Locke napsal:

¹⁰⁵ Viz část 1.1.3 a násl.

¹⁰⁶ Je zajímavé, že již Kant si povšiml Lockeova porušení *pravidla souladu implikací*. Jak napsal ve své *Metafyzice mravů* (*Metaphysik der Sitten*, 1797):

Pracovat na něčem, co ještě není mým vlastnictvím, tedy nevede k vlastnictví na ní (její substanci), ale pouze k vlastnictví jejich akcidentů. Jestliže například ořu pole, které ještě není mým vlastnictvím, nezískám toto pole svojí prací. Prostřednictvím svého jednání jsem pouze vlastníkem své práce, pile a námahy.

[Die Arbeit an einer Sache, die nicht bereits mein Eigentum ist, führt also nicht zum Eigentum an ihr (ihrer Substanz), sondern nur zum Besitz ihrer Accidenzen. Wenn ich z.B. auf einem Acker pflüge und säe, der nicht bereits mein Eigentum ist, erwerbe ich den Acker nicht durch meine Arbeit. Durch meine Tun bin ich lediglich im Besitz der Arbeit, des Fleißes und der Mühe].

(Kant 1797, s. 268 a násl.)

¹⁰⁷ Viz Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, (Hobart Paperback 30) London: Institute of Economic Affairs, 1991, s. 72.

Namítne se snad proti tomuto, že dává-li sbírání žaludů nebo jiných plodů země atd. právo na ně, pak kdokoli může *nahromadit* jich tolik, kolik chce. A na to odpovídám: Nikoli. Týž zákon přirozený, který nám tímto dává *vlastnictví*, toto vlastnictví rovněž omezuje. „Bůh nám dal hojnost všeho k požívání“ (1. *Tim.*, 6, 17). Je hlas rozumu potvrzován vnuknutím? Ale jak dalece nám je dal „k požívání“? Kolik toho může kdo užít k nějakému prospěchu života, dříve než se to zkazí, na tolika věcech může svou prací upevnit vlastnictví. Cokoli je nad toto, je více než jeho podíl a patří druhým. Nic neučinil bůh pro člověka, aby to zkazil nebo zničil.

(II §31)

Zabrat jenom tolik, kolik člověk může využít, ponechat dost a stejně tak dobrého pro druhé – to všechno funguje v zemi dostatku. Locke přiznává svůj předpoklad, že to platí i v jeho době, když říká:

... troufám si směle tvrdit, že totéž *pravidlo vlastnictví*, že totiž každý člověk by měl mít tolik, kolik by mohl sám užívat, by ve světě stále ještě platilo, aniž by kohokoli omezovalo, protože je dosti půdy na světě, aby stačila zdvojnásobit obyvatele, kdyby *vynález peněz* a tichá dohoda lidí přikládali jim cenu nezaváděly (souhlasem) větší majetky a právo na ně. Jak se to stalo, ukážu ihned podrobněji.

(II §36)

Potom Locke pokračuje zdůrazněním toho, že zavedení prostředků směny nepředstavuje žádné porušení legitimního užití majetku (II §46) a načrtává scénář původu peněz. Činí tak ve formě *teoretické historie*, abychom si vypůjčili termín od Dugalda Stewarta, svého druhu vyprávění, které si nečiní nárok na historickou pravdivost, ale je po ruce jako velmi přesvědčivá historická fikce (někdy kombinovaná s historií dokumentovanou biblicky), která je zároveň velmi názorná.¹⁰⁸

Takto na začátku mohl *Kain* zabrat tolik půdy, kolik mohl obdělat a učinit ji svým vlastním pozemkem a ještě nechat dosti *Abelovým* ovcím, aby se na ní pásly. Ale jak se rodiny množily a píle zvětšovala jejich stáda, jejich *majetky se zvětšovaly* s jejich potřebami. Avšak přece to bylo obyčejně *bez jakéhokoli pevného vlastnictví půdy*, již užívali, až se sloučili, usadili pohromadě a stavěli města a pak se dohodou dostali časem k tomu, aby *vytyčili meze svých odlišných území (...)*.

¹⁰⁸ Viz Andrew Skinner, „An Economic Interpretation of History“, *Essays on Adam Smith*, Andrew Skinner a Thomas Wilson (eds.), Oxford: Oxford University Press, 1976, s. 154.

(II §38)

Podle Locka lidé v té době převážně sbírali užitečné věci, které mohli směnit. Ten, kdo vyměnil méně trvanlivé statky, jako švestky, za trvanlivé statky, jako ořechy, mohl je hromadit.

A zase kdyby chtěl dát své ořechy za kus kovu, jehož barva se mu líbila, nebo vyměnit své ovce za lastury nebo vlnu za lesklé obložky nebo za diamant a podržet je u sebe po celý svůj život, neporušil právo jiných, (...) neboť *překročení hranic jeho spravedlivého vlastnictví* nespočívalo v rozsáhlosti jeho majetku, nýbrž v tom, že by se cokoli z něho neužitečně zkazilo. (...)

A takto se *dostavilo užívání peněz*, nějaké trvalé věci, kterou lidé mohli podržet, aniž se kazila, a kterou lidé na základě vzájemného souhlasu přijímali výměnou za opravdu užitečné, ale zkáze podléhající životní potřeby.

(II §46-47)

Podle Locka peníze otevírají dveře akumulaci bohatství za hranice toho, co je potřeba k uspokojení každodenních potřeb, *aniž* by byl porušen přirozený zákon. Navíc vznik peněz umožňuje člověku získat víc než druzí lidé. Umožňuje majetkovou nerovnost, přičemž *způsob zvětšení* je logicky konzistentní se *způsobem vzniku vlastnictví*.

Ale protože zlato a stříbro (...) mají svou hodnotu toliko ze souhlasu lidí, (...) že se lidé dohodli a souhlasili s nepoměrným a nerovným *majetkem půdy*, již měli, tichým a dobrovolným souhlasem.

(II §50, překlad upraven)

Sotva můžeme přehlédnout, že Locke viděl peníze jako prostředky ke zvýšení individuálního stejně jako společného bohatství. Bylo mu jasné, že

(...) ten, kdo si přivlastňuje půdu svou prací, nezmenšuje, nýbrž zvětšuje společné zásoby lidstva. Neboť potravin, jež slouží k udržení lidského života, vyrobených z jednoho jitra ohrazené a vzdělávané půdy (abych se hodně omezil) je desetkrát více, než je výnos z jitra stejně dobré půdy, jež leží jako společný majetek ladem.

(II §37)

2.2.4. **Problém legitimacy a libertariánský anarchismus**

Nemělo by se zdát překvapivé, nebo dokonce pošetilé, když budeme tvrdit, že Lockeovo selhání při řešení otázky legitimacy představuje spíš zisk než ztrátu pro základy hospodářské etiky. Pravý význam tohoto tvrzení vyjde najevo, až nastíníme pozici Anthonyho de Jasay. Než se k němu obrátíme, prodiskutujeme jeden pokus řešit Lockeův problém legitimacy; pokus, který přestože nebyl úspěšný, je Paretovým zlepšením ve smyslu menší problematičnosti.

Pokus, který zde máme na mysli, je k nalezení ve spisech Murrayho Rothbarda a Hanse-Hermannu Hoppeho, hlavních reprezentantů takzvaného anarchismu vlastnických práv, či libertariánského anarchismu.¹⁰⁹ Rothbard a Hoppe stavějí svoji anarcho-libertariánskou teorii na určitých axiomech, které Rothbard přesně a stručně představuje ve své knize *For a New Liberty*.¹¹⁰ Rothbard začíná axiomem neagresivity. Jeho slovy: ‚Klíčový axiom tohoto přesvědčení je: žádný člověk nebo skupina lidí nemá právo agrese proti osobě nebo majetku nikoho jiného. To můžeme nazývat ‚axiom neagresivity‘.¹¹¹ Přestože Rothbard probírá tři důvody pro podporu tohoto axiomu, pevně stojí jen za jedním. Pak hovoří o svobodě jako předpokladu pro to, aby se lidé učili a rozhodli se o tom, co je nezbytné pro přežití. Jeho slovy:

Protože každý jedinec musí myslet, učit se, hodnotit a volit své prostředky a účely, aby přežil a prosperoval, dává právo na vlastnictví sebe sama člověku právo provádět tyto životně důležité aktivity, aniž by mu bylo bráněno, nebo byl omezován a obtěžován donucením.¹¹²

Konceptuální blízkost k Lockeovi je poměrně zjevná. Je také zjevné, že Rothbardův argument, ačkoli je svým způsobem také přirozenoprávním argumentem, se od Lockeova liší. Lockeův argument ve prospěch vlastnictví sebe sama stojí na existenci boha a správné interpretaci jeho vůle. Rothbardův argument nikoli. Vyhýbá se tedy všem obtížím spojeným s tradičním přirozenoprávním přístupem. Na druhé straně jeho opuštění tradiční přirozenoprávní argumentace odhaluje, že jeho argument je funkcionální a instrumentální, spíše než čistě přirozenoprávní. Právo na vlastnictví sebe sama, jak se dozvídáme, pomáhá člověku sledovat jeho životně důležité zájmy. Rothbard pak pokračuje argumentem, že právo na vlastnictví sebe sama může být vykonáváno pouze tehdy, když je člověk svobodný při získávání přírodních statků, které

¹⁰⁹ Pro kritické zhodnocení libertariánského anarchismu viz můj ‚Libertärer Anarchismus – eine kritische Würdigung‘, *Aufklärung und Kritik. Sondernummer*, 1998, s. 28–40.

¹¹⁰ Viz Murray Rothbard, *For a New Liberty, the Libertarian Manifesto*, New York: Collier Macmillan, 1973. V této knize nazývá Rothbard svoji pozici ‚nový libertarianismus‘, přičemž je jeho záměrem přeformulovat libertariánské myšlení a přispět libertariánskému hnutí v dané době.

¹¹¹ Tamtéž, s. 8.

¹¹² Tamtéž, s. 27.

nikdo nevlastní. Toto přivlastnění, které se děje smíšením volného přírodního statku s prací člověka, zase předpokládá právo tak učinit a usadit se na půdě, kde se statek vyskytuje. Jen ten, kdo má ‚právo usedlosti‘ může využít svého práva na vlastnictví sebe sama.

Ve své knize *A Theory of Socialism and Capitalism*¹¹³ poskytuje Hans-Hermann Hoppe, Rothbardův přítel a žák, dodatečné zdůvodnění pro *axiom neagresivity*. Je to pokus ospravedlnit axiom argumentem ‚a contrario‘. Latinské *argumentum e contrario* je platný logický argument, který požaduje přijmout důkaz tvrzení, jestliže je dokázáno, že jeho opak je neplatný. V kapitole 7 své knihy Hoppe nastiňuje svoji představu, jak ospravedlnit normu s pomocí *argumentu e contrario*. Začíná s hypotézou, že každý pokus ospravedlnit normu neagresivity již předpokládá přijetí této normy, protože ‚ospravedlnění znamená ospravedlnění bez spoléhání na donucení‘.¹¹⁴ Hoppe také tvrdí, že neagresivita vyloučením moci ostatních znamená, že každý má právo disponovat se svým tělem, jak si přeje, bez nějakého omezení. Právo na vlastnictví sebe sama tedy zahrnuje právo na prvotní přivlastnění (dosud nevlastněných statků). Hoppeovými slovy:

Jakmile jsou vzácné zdroje viditelně přivlastněny – jakmile s nimi někdo ‚smísí svoji práci‘, jak říká John Locke, a existují objektivní stopy tohoto úkonu – pak může být vlastnictví, tj. právo na výlučnou kontrolu, získáno pouze smluvním převodem vlastnického titulu z předchozího na následného vlastníka.

Právo viditelně si přivlastnit věci tak může být prokázáno *argumentem e contrario*, říká Hoppe.

Kdybychom pokládali Hoppeův přístup za platný, vypořádal by se tento návrh s Lockeovým problémem legitimacy, protože zohledňuje některá omezení vlastnictví sebe sama a prvotního přivlastnění, které Lockeův problém způsobily. Prozkoumejme tedy toto *argumentum e contrario* blíže. Hoppe píše:

Nemá-li člověk právo nabýt taková práva výlučné kontroly nad neužívanými, přírodou poskytnutými věcmi s pomocí vlastní práce, tedy tím, že udělá něco s věcmi, se kterými dosud nikdo nikdy nic neudělal, a kdyby ostatní lidé měli právo nebrat ohled na vlastnický nárok k takovým věcem, na kterých dříve nepracovali nebo je nevyužívali, je to možné jedině tehdy, když by člověk mohl získat vlastnický titul nikoli prací, tj. ustavením nějakého

¹¹³ Viz Hans-Hermann Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism: Economics, Politics, and Ethics*, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1989. (německý originál: Hans-Hermann Hoppe, *Eigentum, Anarchie und Staat*, Opladen, 1987.)

¹¹⁴ Tamtéž, s. 133.

objektivního, intersubjektivně kontrolovaného spojení mezi určitou osobou a určitým vzácným zdrojem, ale pouze verbální deklarací, prohlášením.¹¹⁵

Pro teď předpokládejme, že ospravedlnění normy by bylo vůbec možné.¹¹⁶ Za tohoto předpokladu bychom museli přiznat, že ospravedlnění, které míří na dobrovolný souhlas druhých, předpokládá, že druzí nejsou vystaveni žádnému nátlaku nebo hrozbě. Z toho však nemůžeme vyvodit, že pokus ospravedlnit normu neagresivity by znamenal přijetí norem těmi, kdo pokusu naslouchají. Jediná nutná podmínka ospravedlnění v hoppeovském smyslu je *faktická* absence donucení během procesu ospravedlnění. Analogicky je absence alkoholu nutnou podmínkou střízlivosti. Pokus o střízlivost nicméně nevyžaduje ne-alkoholovou normu ve formě ‚Nikdy nesmíš pít alkohol!‘.

Hoppeho chyba spočívá v předpokladu, že nutnost podmínky znamená její zobecnění. Tento předpoklad ignoruje to, že z logických důvodů není možné dovozovat z ‚je‘ na ‚má být‘. Takové dovození v posledku ignoruje *pravidlo souladu implikací*.¹¹⁷

Navíc Hoppeho *argumentum e contrario*, s pomocí kterého chce demonstrovat logickou slučitelnost axiomu neagresivity a práva prvotního přivlastnění s pomocí viditelného osvojení (například práce) naráží na další nepřekonatelnou těžkost, která spočívá v tom, že logický status *argumentu e contrario* zůstane nezměněn, když termíny ‚práce‘ na jedné straně a ‚verbální deklarace‘, nebo ‚prohlášení‘ na straně druhé jsou zaměněny. Citát by pak zněl následovně, záměny jsou uvedeny kurzívou:

Nemá-li člověk právo nabytí taková práva výlučné kontroly nad neužívanými, přírodou poskytnutými věcmi s pomocí vlastní *verbální deklarace*, ..., a kdyby ostatní lidé měli právo nebrat ohled na vlastnický nárok k takovým věcem, které dříve *verbálně nedeklarovali* ..., je to možné jedině tehdy, když by člověk mohl získat vlastnický titul nikoli *verbální deklarací*, tj. ustavením nějakého objektivního, intersubjektivně kontrolovaného spojení mezi určitou osobou a určitým vzácným zdrojem, ale pouze *prací*.

Tato změna nevyvolá žádný problém, protože každé ospravedlnění vlastnictví těl druhých lidí je neslučitelné s principem neagresivity. Nezáleží na tom, zda je ospravedlnění prvotního přivlastnění založeno na práci nebo na deklaraci. Navzdory tomu lze snadno připustit, že provedení

¹¹⁵ Tamtéž, s. 135.

¹¹⁶ Z důvodů zmíněných v částech 1.1.3 a násl. a 3.1 si nemyslíme, že by bylo.

¹¹⁷ Viz část 1.1.3 a násl.

prvotního přivlastnění nepředpokládá moc nad druhými nebo agresi vůči nim. Abychom však toto mohli konstatovat, nepotřebujeme *argumentum e contrario*.

Z výše zmíněných důvodů nelze v Rothbardově nebo Hoppeho teorii spatřovat dostatečné a uspokojivé řešení lockeovského problému legitimacy. Libertariánská alternativa k Lockeovi však představuje zlepšení v porovnání s jejím intelektuálním předchůdcem. Lockův přirozenoprávní přístup zahrnuje omezení vlastnictví sebe sama (a prvotního vlastnictví), které jsou Rothbardovi a Hoppemu neznámé. Prohlásíme-li člověka za božího tvora, který musí sám sebe zachovat, zahrnuje to podle očekávání omezení možnosti disponovat sebou samým. Sebevražda a dobrovolné otroctví jsou přirozeným zákonem podle Locka zapovězeny.¹¹⁸ Některé z otázek moderní hospodářské etiky se dotýká případů disponování sebou samým, u kterých si Locke přál, aby byly zakázány. Pomysleme na asistovanou sebevraždu, obchod s orgány atd. Je snadno představitelné, že by bylo obtížné zjistit, jaká by Lockeova pozice byla dnes. Pro srovnání: Rothbardovská-hoppeovská pozice by těmto problémům nečelila, protože taková omezení vlastnictví sebe sama vylučuje.

Větší logická konzistentnost by moha mít nějakou přitažlivost sama o sobě, ale není to kvalita, která je zde důležitá. Porovnání dvou teorií vlastnictví je zajímavé z jiného důvodu. Pokud musejí být klíčové koncepty teorie definovány tak přesně a jednoznačně, jak je to jen možné pro dobro empirických výpovědí, jak jsme argumentovali v části 1.1.3.2, pak lze dojít k závěru, že Rothbard a Hoppe odvedli lepší práci než Locke, co se týče konceptů vlastnictví sebe sama.

Totéž platí, když se podíváme na koncept práce. To proto, že Locke nechává mnoho otázek nezodpovězených. Například bychom rádi věděli, proč by způsob vzniku vlastnictví měl být omezen pouze na práci. Hoppemu místo toho postačuje viditelné doložení přivlastnění. Jak říká:

[Vzácné zdroje] se stanou něčím vlastnictvím jen tehdy, když se s nimi zachází jako se vzácnými prostředky, tj. jakmile jsou zabráněny v nějakých objektivních hranicích a někým specificky využity. Tento akt osvojení dříve nevlastněných zdrojů se nazývá ‚prvotní přivlastnění‘.¹¹⁹

Jiná otázka, kterou je nutné Lockeovi adresovat, by byla, proč by způsob získání s pomocí práce měl zůstat omezený. Jak víme ze části 2.2.3, Locke žádá přijetí tohoto způsobu pouze tehdy, když ‚je dost a stejně tak dobrého ponecháno společného pro jiné.‘ (II §27). Jak jsme viděli, Rothbard a Hoppe takové omezení nehájí, pravděpodobně z dobrých důvodů. Lockeovo omezení podsouvá

¹¹⁸ Viz část 2.2.3.

¹¹⁹ Viz Hans-Hermann Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism*, Boston: Kluwer, 1989, s. 17.

do argumentu další pravidlo pro upřednostnění preferencí, které je otevřeně neslučitelné s prvním. První pravidlo říká: Co se týče nevlastněných statků, je prioritou užitek preferencí určena zavedením vlastnictví prostřednictvím smíšením statků s lidskou prací. Druhé pravidlo říká: První pravidlo je neplatné, pokud nezůstalo dost a stejně tak dobrého společného pro jiné. Je to však přesně tato podmínka druhého pravidla, kterou nelze naplnit, protože to, že si vezmeme vzácný statek, znamená, že zůstane méně a ne tak dobrého společného pro ostatní.¹²⁰

Ať tak či onak, vzpomeneme-li si na naše úvahy o ostrém Paretově principu v části 1.1.5.1, musíme dojít k závěru, že na základě našeho porovnání bychom neměli volit pokračování v Lockeových stopách, protože existuje alternativa, totiž Rothbardova a Hoppeho, která je té Lockeově alespoň v jednom ohledu nadřazená a přinejmenším srovnatelná ve všech ostatních. Má-li někdo vážné námitky proti tomuto porovnání a nevidí žádnou Paretovu nadřazenost Rothbarda a Hoppeho nad Lockem, není samozřejmě tomuto závěru nakloněn.

Nezávisle na tom, zda člověk tento závěr sdílí, neumožňuje ostrý Paretův princip závěr jiného typu, totiž že nezvolit lockeovskou teorii vlastnictví pro další postup vědy by znamenalo nutnost zvolit libertariánsko-anarchistickou alternativu. V tomto případě, tak jako v mnohých jiných, nečelíme rozhodnutí typu buď-anebo. V Jasayově kritice Lockeovy teorie vlastnictví nalezneme jinou alternativu, která podle autora, slabě, pokud ne ostře, dominuje přístupům Locka, Rothbarda a Hoppeho.

2.2.5. Princip prvotního záboru

Rothbard a Hoppe nahrazují lockeovský způsob legitimizace přivlastnění nevlastněných statků určitými axiomy a *argumentem e contrario*, přičemž předpokládají, že budou mít větší legitimizační sílu. V předchozí části jsme předložili argumenty, které tuto legitimizační sílu popírají. Autor nevidí žádnou potřebu předkládat za tímto účelem další argumenty, protože je to samotný problém legitimacy, který je špatně formulován. Jak uvidíme na pozadí *upřednostnění preferencí*, otázka legitimacy se netýká původu vlastnictví. Přesněji: *Netýká se původu statu quo, ale nároků na změnu tohoto statu quo*. Jak tomu máme rozumět? To se vyjasní zároveň s tím, jak budeme postupovat touto částí.

Tradiční otázka legitimizace vlastnictví je založená na implicitním předpokladu, totiž že získání vlastnictví, respektive přijetí *způsobu vzniku*, vyžaduje legitimitu. Jak si milý čtenář možná vzpomene, v části 2.2.2.1 jsme prohlašovali, že dvě různé společnosti, které mají nejen různé statky, ale také odlišné způsoby získání a způsoby zvětšení vlastnictví, nemohou jedna po druhé žádat,

¹²⁰ Srov. poslední odstavec části 2.2.3.

aby se jedna společnost vzdala svých způsobů pro způsoby té druhé, protože žádná z nich nemá kritérium, které by pomohlo rozhodnout o upřednostnění konkurenčních způsobů.

Patová situace konkurenčních uživatelských preferencí znamená absenci kritéria pro jednostrannou změnu *statutu quo*. Pokud by jedna ze stran (nebo obě dvě strany) chtěla (či chtěly) změnit situaci, má v podstatě dvě možnosti, mírovou a útočnou; spolupráci nebo boj.¹²¹ Obě možnosti, pokud si je zvolí, mohou posloužit cíli zavedení závazného kritéria pro vyřešení otázky přednosti. A a B mohou dojít ke shodě ohledně kritéria, nebo mohou vyřešit problém násilně. Pokud nebyla ani jedna z možností dovedena zdárně do konce, patová situace, tj. způsoby získání a rozšíření vlastnictví a distribuce statků, která s těmito způsoby vzniká, přetrvává. To samé platí, pokud žádná ze stran neučiní pokus patovou situaci změnit.

Fakt, že odlišné způsoby získání a zvětšení vlastnictví a různé rozdělení majetku, která na základě těchto odlišných způsobů vzniká, mohou koexistovat bez vyvození jakéhokoli *upřednostnění preferencí*, není bez následků. Jedním z následků je pochopení toho, že různé normy vlastnictví a různé rozdělení majetku v sobě nezahrnují požadavek na legitimizaci. Požadavek některé ze stran na změnu *statutu quo* však problém legitimacy vytvoří.

Princip prvotního záboru, který zavedl do hry Anthony de Jasay,¹²² je svým způsobem důsledek, který lze vyvodit na základě úvah, které jsme zde předestřeli. V tomto smyslu není princip pravidlo, jehož přesvědčivost by vytvořila legitimitu. Legimita, která se opírá pouze o přesvědčivost, by byla jen kouzelnický trik. Byl by to jasný příklad naturalistického klamu a porušení pravidla souladu implikací. Princip prvotního záboru má být (na základě toho, co zde bylo naznačeno) pravidlo, jež může být v případě absence kritéria upřednostnění použito, aniž by vytvářelo nároky, které by potřebovaly zase další kritérium.

První příchozí, a to je to, co máme pod ‚prvním příchozím‘ na mysli, je někdo, kdo první najde nevlastněnou věc. V okamžiku objevení a osvojení věci se nesetká s nikým, kdo by měl důvod pro to, aby jeho uživatelská preference měla přednost před uživatelskou preferencí prvního příchozího (jinak by první příchozí nebyl první). Otázka, zda má první příchozí k dispozici kritérium, které ospravedlňuje upřednostnění jeho preferencí, vůbec není na pořadu dne. To je docela zjevné tváří v tvář absenci jakýchkoli konkurenčních uživatelských preferencí. Pokud si první příchozí osvojí to,

¹²¹ Ve skutečnosti má volba spolupracovat ještě podřazené možnosti. Vedle spolupráce s pomocí vyjednávání existuje možnost vzájemné konkurence systémů, což znamená, že nejatraktivnější způsoby přimějí členy soupeřící společnosti k migraci.

¹²² Viz Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, (Hobart Paperback 30), London: Institute of Economic Affairs, 1991, s. 72 a násl.

co objeví, nevznikne při žádném způsobu vzniku vlastnictví problém týkající se upřednostnění preferencí. Abychom se vrátili k příkladu týmů hrajících karty: může disponovat osvojeným statkem, jak se mu zachce – může hrát podle svých pravidel.

Situace se zásadně změní s druhým příchozím, který se rovněž zajímá o statek, který si první příchozí osvojil. Nyní si konkurují odlišné užitkové preference. Ale nároky prvního příchozího a druhého příchozího (stejně jako všech, kdo přijdou později) jsou hluboce rozdílné. Druhý příchozí nemá žádné kritérium, které by ospravedlnilo prioritu jeho užitkových preferencí před těmi, které má první příchozí. (To samé platí pro všechny následující příchozí.) Případ je analogický tomu s karetními týmy. Potom, co jeden tým zahájil svoji hru, druhý tým nemůže poskytnout kritérium, které by ospravedlnilo prioritu jeho užitkových preferencí před preferencemi prvního týmu. Druhý může přijmout status quo, nebo se snažit ho změnit, buď mírovou, nebo útočnou cestou, ale nemůže změnit fakt, že jeho užitkové preference mu neposkytují ospravedlnění pro žádný nárok na přednost, který by případně chtěl vznést. První příchozí se nachází v odlišné situaci. Otázka upřednostnění preferencí pro něho neexistuje. Aby zachoval status quo, může se odvolat na skutečnost, že příchod druhého příchozího (nebo kohokoli, kdo přišel pozdě) žádný legitimní nárok na změnu status quo nezakládá.

Nenastane tedy situace, že by s příchodem druhého příchozího byl anulován status quo, který vytvořil první příchozí. Příchod druhého nezmění status quo v dosud nerozhodnutou záležitost. Status quo je fakt, výtvar prvního příchozího, který v momentě vzniku nečelí žádné platné námitce.¹²³ To je něco, na co se druhý (a samozřejmě ani žádný další) příchozí odvolat nemůže, totiž že *by* vytvoření nových pravidel a změna existující distribuce statků *nemohly* čelit žádným námitkám.

Milý čtenář si možná vzpomene na oznámení učiněné v části 1.1.5.2, kde byly představeny některé úvahy týkající se rozhodnutí ohledně paretovskými podřadných alternativ. Tyto úvahy, jak jsme řekli,

¹²³ Jasay věří, že:

... existuje jeden jasný případ, kde dlužník může mít jednostranný závazek, aniž by to nespravedlivě poškodilo jeho zájmy: když ho dotýčný závazek nezbaví žádné svobody, ani žádného práva, které *by jinak měl*. Závazek respektovat vlastnictví druhého, které bylo nabyto ‚prvotním zábořem‘, by bylo tohoto druhu; širší závazek respektovat status quo může být odvozen podle stejné linie (přestože se dá odvodit i alternativními způsoby).

(Jasay, 1991, s. 92)

Podle mě je zavádějící hovořit v tomto kontextu o závazku. K tomu viz moje práce ‚Rights, Liberties, and Obligations‘, *Ordered Anarchy: Jasay and his Surroundings*, Hardy Bouillon a Hartmut Kliemt (eds.), Aldershot: Ashgate, 2007, s. 7–12. Srov. také část 3.2.2.

by mohly osvětlit *princip prvotního záboru*. Na tomto místě je třeba ukázat, jak se jim to podaří. Připomeňme si to. Zvolili jsme následující příklad: Tři přátelé hrají kanastu. Tři jejich vrstevníci, kteří hrají poker, vtrhnou dovnitř a žádají přátele, aby přestali a místo toho si všichni zahráli poker. Zastavení hry, jak jsme poznamenali, by zhoršilo situaci přátel, ale nezhoršilo by situaci vrstevníků. Požadavek přestat s kanastou se nám jevil jako víc problematický než přání hráčů kanastu pokračovat, protože zahrnoval zhoršení pro některé ze zúčastněných lidí, zatímco ten druhý s sebou žádný takový následek nepřinesl. Jinými slovy: oba požadavky byly asymetrické.

Tato asymetrie je tedy dána, když jako v případě prvotního přivlastnění druhý příchozí žádá, aby první příchozí přerušil užívání osvojeného statku, přičemž první příchozí chce v užívání pokračovat. Druhý příchozí tudíž vyžaduje po prvním, aby přijal zhoršení svého statutu quo a ponechal status quo druhého a všech dalších příchozích nezhoršený. Pro srovnání – požadavek prvotního nezhorší status quo pro nikoho. Požadavek druhého je na základě toho nespravedlivý, zatímco požadavek prvního není.

Někdo by mohl namítat, že každé přivlastnění ‚prvotním zábořem‘ znamená ‚zhoršení‘ statu quo pro všechny pozdější příchozí, protože první příchozí užívá statek, zatímco nikdo z ostatních k němu již nemá přístup. To, dalo by se argumentovat, s sebou také nese asymetrii a tedy nespravedlivý požadavek. Ačkoli je tuto asymetrii třeba vidět v odlišném světle, jak ukážou naše následující úvahy, na první pohled nepostrádá námitka jistou logiku, nad kterou stojí za to se zamyslet. Zaprvé nelze popřít, že každá individuální spotřeba materiálního statku znamená vyloučení alternativních využití. To je nevyhnutelný důsledek každé takové spotřeby. Zadruhé předpokládejme, pro účely diskuse, že je vhodné nazývat výše řečené následky ‚zhoršením‘ statu quo druhých. (Jestli koneckonců statek nebyl v dosahu druhých a tedy součástí jejich dosažitelných možností, nic se pro ně nezměnilo.) Zatřetí a důležitější je, že výsledné ‚zhoršení‘, které nazýváme W^* je jiného druhu, než by bylo zhoršení W pro prvního příchozího kvůli požadavku druhého příchozího. W^* se liší od W do té míry, do jaké platí pro všechny strany, pro první stejně jako pro druhé příchozí. Pokud A užívá statek G , pak již G není k dispozici pro B . A naopak, když B užívá statek G , pak již G není k dispozici pro A . Oba požadavky, A a B , zdržet se jednostranně užití G kvůli W jsou *asymetrické*.¹²⁴ W a W^* by byly stejného druhu spíše tehdy, když by byly nevlastněné statky společným vlastnictvím, než když je nevlastní nikdo. Tvrzení, že všechny nevlastněné statky

¹²⁴ Jinak řečeno: První držitel *nevyžaduje* od nikoho, aby se vzdal nabytého vlastnictví (jehož nabytí nebylo neospravedlněné, když k němu došlo). Požadavek zdržet se užití statku, protože jinak by nebyl k dispozici jinému, *vyžaduje* od vlastníka, aby se vzdal vlastnictví (jehož získání nebylo neospravedlněné).

patří všem, nicméně není jen tak. Znamená normu a čelí, stejně jako ostatní normy, problémům, které se k ospravedlnění norem vážou.¹²⁵

Abychom věci vyjádřili trochu jinak a vyhnuli se námitkám, které plynou z eventuálního nedorozumění, měli bychom dodat následující:

1. Výše zmíněný důsledek *principu prvotního záboru* se vztahuje k existujícím prvotním přivlastněním, která tento princip sledují. Žádné přivlastnění statku podle ‚prvotního záboru‘ neznamená, ani že užitý způsob vzniku musí být aplikován na všechny ostatní nevlastněné statky, ani že provedené přivlastnění by zahrnovalo přivlastnění jakéhokoli jiného statku. Oba závěry by neplatným způsobem rozšířily *pravidlo souladu implikací*. Navíc, jak bylo rozebráno v části 2.2.2.1, *způsob zvětšení* nesmí být logicky neslučitelný se *způsobem vzniku*. Neexistuje žádná implikace, podle níž by A v průběhu zvětšování svého vlastnictví tím, že si přisvojí statek G podle ‚prvotního záboru‘, užíval statek H, který je již ve vlastnictví někoho jiného. A nečelí žádným prima facie námitkám proti užití osvojeného statku G podle svých preferencí včetně jeho užívání jako komplementárního statku pro produkci jiných statků (G*, G**, G***, ...) nebo jeho směně za jiné statky. Zkrátka: Žádné pozdější statky, které jsou přidány k osobnímu majetku způsobem zvětšení, který je slučitelný se způsobem vzniku, nečelí námitkám, které by se netýkaly i statku G.¹²⁶

2. Otázka, jak řádně doložit prvotní přivlastnění, přestože je velmi relevantní s ohledem na proveditelnost, neovlivňuje logický vztah, který zde diskutujeme. Naše úvahy míří, a sotva by to mohlo být jinak, na důsledky, které vyplývají, jsou-li doklady dány.

Poslední a patrně nejdůležitější dodatek je následující. Prvotní přivlastnění ‚prvotním zábořem‘ nemá *žádné normativní implikace*. Není normativně závazné pro žádného pozdějšího příchozího. Taková normativní implikace vyvozená z faktu přivlastnění, který se udál, je nemožná – důvody jsou načrtnuty v části 1.1.3 a násl. Nárok žádného pozdějšího příchozího, a tento postřeh je pro naše budoucí úvahy ještě důležitější, nicméně nemá *žádné normativní implikace* pro změnu statu quo, což také znamená, že nezakládá žádné právo vyžadovat od prvního příchozího legitimizaci jeho přivlastnění ‚prvotním zábořem‘ a eventuálního zvětšení vlastnictví, jež vyplynulo z aplikace způsobu zvětšení, který byl kompatibilní se způsobem vzniku. Ten, kdo chce změnit statut quo, nemůže své požadavky ospravedlnit tím, že poukáže na neschopnost prvního příchozího legitimizovat své vlastnictví, které výše zmíněným způsobem nabylo. Může však svůj nárok

¹²⁵ Viz část 3.1.

¹²⁶ V souvislosti s přivlastněním pomocí ‚prvotního záboru‘ by bylo v tomto případě možné hovořit o druhotném přivlastnění. Viz také Anthony de Jasay, ‚Justice, Luck, Liberty‘, *Liberty and Justice*, Tibor Machan (ed.), Stanford: Hoover Institution Press, 2006, s. 10.

ospravedlnit tím, že předloží doklady svého nároku, že status quo je neplatný. (Doloží, proč byla chyba vidět A jako toho, kdo přišel první.) Také se může pokusit změnit statut quo buď smírnou cestou, nebo útokem. Absence snahy o změnu není totéž jako uznání statu quo. V praxi je však takový přístup ztotožnitelný s tolerancí statu quo a tedy znamená prioritu uživatelské preference alespoň na určitou dobu.

Aby byl náš výklad kompletní a také abychom se dotkli otázek týkajících se obchodu s fyzickými statky¹²⁷, musíme se nakonec zaměřit na vlastnictví sebe sama. Naše úvahy v této části se dosud týkaly pouze ekonomických statků, které si člověk prvotně přivlastnil a které se netýkaly lidské tělesnosti. Lidské tělo, které lze rovněž brát jako vzácný statek, však nemůže být z našich úvah jednoduše vytěsněno.¹²⁸ Disponování svým vlastním tělem můžeme vidět jako zvláštní příklad prvotního přivlastnění. Od prvního okamžiku své existence je lidské tělo, ať už jakkoli nekompletní, předmětem užívání. Užívání lidského těla, ať už jakkoli intenzivní, je podstatným znakem života. Prvotní přivlastnění lidského těla se tedy odehrává současně se začátkem života. Kdokoli se tudíž domáhá svých nároků na užívání těla druhého živého člověka, není první. Žádá-li změnu statu quo, je na něm, aby uvedl své důvody pro změnu upřednostnění preferencí. To znamená, že i v případě vlastnictví sebe sama bychom mohli říct (s odkazem na Rothbarda, Hoppeho nebo Locka), že to není disponování sebou samým, co si žádá legitimizaci, ale spíše zájem na lidském těle druhého, kdo si již zjevně své tělo prvotním způsobem přivlastnil.

2.2.5.1 Presumpce svobody – *argumentum pro libertate*

Zásadním postřehem v rámci výše uvedeného je to, že otázka legitimizace se netýká disponování se statky per se. Existující způsoby vzniku vlastnictví a pravidla vlastnictví, která se k těmto způsobům vztahující, a způsoby dokládání upřednostnění příslušných uživatelských preferencí, nejsou jako takové diskutabilní. Nenesou s sebou břemeno legitimizace. Nikomu nedluží vysvětlení.

Přístup ke statku, kterým již někdo disponuje, si žádá presumpci nevinu, jak vysvětlil Jasay.¹²⁹ „In dubio pro reo“ platí tak dlouho, dokud nemohou být poskytnuty důkazy zakládající pochybnost.¹³⁰

¹²⁷ Například obchod s orgány bude diskutován v části 4.1.5.

¹²⁸ Jasay se zbavuje myšlenky vlastnictví sebe sama, když říká: „je prapodivné hovořit o vztahu mezi osobou a já“. Viz Anthony de Jasay, „Justice, Luck, Liberty“, *Liberty and Justice*, Tibor Machan (ed.), Stanford: Hoover Institution Press, 2006, s. 11.

¹²⁹ Viz Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, (Hobart Paperback 30), London: Institute of Economic Affairs, 1991, s. 69 a násl.

¹³⁰ Viz Anthony de Jasay, *Liberale Vernunft, soziale Verwirrung. Gesammelte Essays*, Colombo: Meridiana Publishers, 2008, s. 130 a násl.

Jakmile má někdo podezření, že existující uspořádání majetkových vztahů je problematické (s ohledem na výše zmíněné argumenty), může předložit jakékoli důkazy na podporu svých nároků. Pokud se mu nepodaří tyto podklady poskytnout, existující uspořádání majetkových vztahů zůstane neproblematické.

Gerard Radnitzky transformoval tento vhléd do argumentu *ve prospěch svobody*. Jeho *argumentum pro libertate* spočívá v zásadě na dvou pilířích, konkrétně na pravidle ‚*má znamená, že může*‘¹³¹ a logické analogii mezi presumpcí svobody a falzifikacionistickou metodologií. V rámci toho druhého se Radnitzky vrací ke Karlu Popperovi a jeho myšlence, že vědecké teorie nemohou být verifikovány, ale jediné falzifikovány. Podle Poppera je verifikace nemožná, protože výčet možných falzifikací je prakticky nekonečný. Například výčet možných falzifikací teorie ‚*Všechny labuť jsou bílé*‘ je prakticky nekonečný. Přestože jej lze spatřovat jako konečný v absolutním smyslu, člověk ho vypočítá nedokáže. Jednoduše řečeno: V lidském životě není možné vypočítat všechny možnosti, natož je testovat. Proto je logicky a prakticky nemožné verifikovat empirickou teorii. V tomto bodě přichází do hry ‚*má znamená, že může*‘. Zdá se nepřesvědčivé žádat po někom jednání, které je pro něho v principu nemožné. Co je však možné poskytnout v průběhu procedury testování, přinejmenším v principu, je protipříklad. Falzifikace potřebuje jen jeden protipříklad k tomu, co dotyčná teorie tvrdí.¹³² Zdá se tedy správné a náležité, nežádat obhájce teorie, která byla dosud potvrzována, aby činil nemožné, totiž dokazoval pravdivost teorie, ale namísto toho hledět na teorii jako na neproblematickou, dokud není falzifikována. Míček je tedy na straně žalobce, tj. na straně toho, kdo prohlašuje, že teorie je neplatná.

Podle Radnitzkého platí totéž pro to, co nazývá *základní svobody* (*Grundfreiheiten*). Základní svobody pokrývají všechny dosažitelné možnosti jednotlivce, u kterých se příslušná sociální skupina neshodla na žádných restrikcích. Předpoklad základních svobod lze vidět u požadavku A mít svobodu k určitému jednání. Takový požadavek lze zformulovat jako teorii, totiž ‚*všechno mé jednání, které může být v příslušném společenském řádu provedeno, aniž by čelilo platným námitkám, je svobodné*‘. Podle Radnitzkého taková teorie představuje případ analogický výše zmíněnému. Říká:

¹³¹ Viz část 1.1.3.5.

¹³² Přesněji: Co je potřeba pro falzifikaci, je jediný existenční výrok, který protičečí teorii a je spatřován jako méně problematický, než ona sama. Výrok ‚16. května 1934 mezi 10. a 11. hodinou stála černá labuť ve Volksgarten před monumentem císařovny Alžběty‘ by byl takovým výrokem. Viz Karl Popper, ‚Falsifizierbarkeit, zwei Bedeutungen von‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Munich: Ehrenwirth, 1989, s. 83.

Důkazní břemeno je na tom, kdo popírá, že A, nebo jakákoli osoba, má určité základní právo, kdo popírá, že náhodně zvolená osoba má svobodu jednání, dokud tento typ jednání nepodléhá v rámci příslušného sociálního řádu platným námitkám. Je na žalobci, aby takové důkazy přednesl. Tak může své tvrzení verifikovat. Ten, kdo chce jednat, nemůže naopak námitku odpůrce falzifikovat, když – jak tomu zpravidla bývá – je výčet platných námitek otevřený a tedy prakticky nekonečný, protože pak je logicky nemožné námitku B falzifikovat. Proto musí racionální zákonodárce zatížit břemenem důkazu žalobce.¹³³

Je zřetelně vidět, jak Radnitzského argument koreluje s *principem prvotního záboru*. Prvotní přivlastnění je výrazem uskutečnění základních svobod. Kdo nesouhlasí s uskutečňováním základních svobod, může přednést své námitky, ale nemůže žádat toho, kdo svých základních svobod využívá, aby verifikoval, že jeho jednání není v rozporu s jakoukoli platnou námitkou.¹³⁴ Pokud tak nicméně činí, vznáší přehnaný nárok v relativním stejně jako v absolutním smyslu. V relativním smyslu je přehnaný proto, že zahrnuje asymetrický požadavek. V absolutním smyslu je přehnaný proto, že žádá po osobě, která neuskutečňuje nic jiného než své základní svobody, víc, než vůbec může učinit.

2.2.6. Trhliny v řetězci akumulace

Osvětlení *kritéria zavedení vlastnictví* v části 2.2.2.1 vyžaduje bližší pohled na vztah mezi dvěma poznámkami, které jsme zde nadnesli. První poznámka se vztahuje k myšlence zvětšení vlastnictví,

¹³³

Die Beweislast liegt bei demjenigen, der verneint, dass A – oder eine beliebige Person – eine bestimmte Grundfreiheit habe, der verneint, dass eine x-beliebige Person frei sei zu handeln, solange gegen diese Art von Handlung keine in der relevanten Sozialordnung gültigen Einwände vorliegen. Der Gegenredner hat die Aufgabe, gegebenenfalls solche Einwände vorzubringen.

Damit kann er seine Behauptung verifizieren. Der Handlungswillige dagegen kann den Einwand des Gegenredners nicht falsifizieren, wenn – wie es normalerweise der Fall ist – die Liste der gültigen Einwände offen und daher abzählbar unendlich ist. Denn dann ist es logisch unmöglich, B's Einwand zu falsifizieren. Deshalb muß ein rationaler Gesetzgeber die Beweislast dem Gegenredner auferlegen.

(Radnitzky, 2006, s. 330 a násl.)

Pro detailní rozbor Radnitzského *argumentu pro libertate* viz Gerard Radnitzky, „Die Wissenschaftstheorie des kritischen Rationalismus und das Argument zugunsten der Freiheit“, *Realismus – Disziplin – Interdisziplinarität*, Dariusz Aleksandrowicz a Hans Günther Ruß (eds.), Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 2001, s. 260–75. Kratší verze je k nalezení v Gerard Radnitzky, „Argument in favor of liberty, property, and innocence. Pre-summary“, *Rights, Risk and Regulation*, Brusel: Centre for the New Europe, 2000, s. 85–7.

¹³⁴ K tomuto viz Anthony de Jasay, *Liberale Vernunft, soziale Verwirrung. Gesammelte Essays*, Colombo: Meridiana Publishers, 2008, s. 200.

zatímco druhá se týkala možných trhlin v *řetězci akumulace*. Připomeňme si: Řekli jsme, že zvětšení vlastnictví nemůže proběhnout takovým způsobem, který je logicky neslučitelný se způsobem vzniku vlastnictví. V důsledku toho neexistuje důvod k námitkám, pokud je způsob zvětšení slučitelný se způsobem vzniku.

Když se však zvětšení vlastnictví odehraje v souladu se způsobem vzniku (řekněme způsobem „prvotního záboru“), ale zahrnuje zprostředkovaně nebo bezprostředně způsob zvětšení, který je *neslučitelný* se způsobem vzniku, máme před sebou problém. Jednoduchý příklad by byl nákup kradeného statku. Zatímco nákup jako takový je neproblematický, protože je konzistentní se způsobem vzniku, krádež, která koupí předchází, je se způsobem vzniku logicky neslučitelná. Problém kulminuje v jednoduché otázce: „Kdo je nyní „pravý“ vlastník?“ Vezmeme-li v úvahu, co bylo řečeno v předchozích dvou částech, máme sklon říct, že domnělá oběť krádeže musí doložit své původní vlastnictví, přičemž ten, kdo věc koupil, své vlastnictví legitimizovat nemusí. Tak ve skutečnosti většina společností takové případy právně ošetřila. Ve společnosti, která rozhoduje v otázkách vlastnictví na základě presumpce nevinny, je pro každého radno mít svůj majetek dobře zdokumentovaný, aby byl připraven získat zpět své vlastnictví v případech krádeže, vloupání, nebo podvodu.

Ať tak či onak je s ohledem na materiální statky poměrně snadné taková opatření přijmout. Materiální statky zabírají určité časoprostorové souřadnice. Přestože mohou být ukradeny, rozebrány, nebo ukryty, dají se, aspoň v principu, najít. Zničení ukradených materiálních statků snižuje jejich hodnotu na nulu a není tedy zpravidla motivem pro jejich krádež. Pro doložení vlastnictví domu a půdy existují pozemkové úřady, k prokázání vlastnictví auta postačí potvrzení o registraci. Přestože doložení vlastnictví materiálních statků není navzdory ověřeným způsobům dokládání vždycky bezsporné, jedná se o snadný podnik ve srovnání s dokládáním *duševního vlastnictví*.

2.2.7. Duševní vlastnictví

Dokládání a tedy identifikace duševního vlastnictví je obtížnější než dokládání a identifikace materiálního vlastnictví mezi jinými důvody proto, že ontický statut duševní entity se liší od statutu té hmotné. Nejde hned říct, co myslíme duševní entitou. Abychom ilustrovali některé z těžkostí, na které natrefíme při pokusu něco takového udělat, podíváme se krátce na ontologii Karla Poppera, který rozlišuje tři různé světy.¹³⁵ Svět 1 sestává z materiálních statků. Podle popperovské ontologie mají myšlenky nemateriální status. Jsou entitami Světa 3 a mohou být předmětem mentálních procesů. Tyto procesy zase náleží ke Světu 2. Pokud netvrdíme o myšlenkách,

¹³⁵ Viz Karl Popper, *Objective Knowledge*, Oxford: Clarendon Press, 1972.

problémech, teoriích, argumentech atd., že zabírají místo v prostoru a čase, co tedy jsou? Ke kterému světu náležejí? Náležejí ke Světu 2 nebo Světu 3? Když hovoříme o duševním vlastnictví, máme na mysli proces myšlení, nebo, jako Popper, produkt mentální aktivity?

Máme-li na mysli duševní vlastnictví jako proces myšlení, pak předpokládáme, že duševní vlastnictví se uskutečňuje v materii mozku. V důsledku toho čelíme obtížné otázce, co v tomto procesu je přesně tím, co nazýváme duševní vlastnictví a jak to může být chápáno jako obchodovatelný statek? Když pro změnu chápeme duševní vlastnictví jako produkt mentálních aktivit, pak ho opět vidíme v jisté obecné závislosti na materii mozku, ale jako obchodovatelný statek může být chápáno mnohem snáze.

Určení mentálních nebo duševních entit, ačkoli je samo o sobě fascinující, připadá ontologii, poli, ke kterému může autor jen málo přispět. Netvrdí tedy, že má přesvědčivou odpověď na otázku, co je předpokladem existence duševních entit. Morální ekonomické jednání se nicméně velmi často vztahuje k duševnímu vlastnictví. Je tedy žádoucí určit duševní vlastnictví přinejmenším tak přesně a jednoznačně, aby se tento koncept dal plodně využít pro otázky hospodářské etiky, které se k tomuto fenoménu vztahují. Toto přání, mnohem skrovnější než obecný ontologický úkol, který jsme právě zmínili, by mohlo být splněno, samozřejmě v souladu s definiční heuristikou načrtnutou v části 1.1.8.1. Je to tak proto, že ze znaků materiálních statků můžeme vyvodit některé postřehy ohledně znaků nemateriálních statků, k nimž duševní statky musejí patřit. Lze tak učinit v kontextu negativního výběru. Následně můžeme provést kritické ohledání důsledků, které z toho plynou. Na začátek můžeme stanovit, že duševní statky na základě své nemateriálnosti nemohou mít charakteristiky, které mohou mít (jen) materiální statky. Tento závěr je velice důležitý, vezmeme-li v úvahu různá využití, která materiální statky mohou mít.

Do jaké míry to platí, nastíníme nyní. Předpokládáme-li, že duševní vlastnictví není materiální, pak to znamená, že nemůže sdílet podstatné znaky materiálních statků (což neříká nic pozitivního o znacích nemateriálních statků). Navzdory všem rozdílům existuje mezi filozofy významná shoda ohledně určitých znaků hmoty. Často zmiňovaná charakteristika je „rozprostraněnost“.¹³⁶ Předpokládáme-li, že rozprostraněnost je podstatným znakem hmoty a tedy i materiálních statků, znamená to, že každý materiální statek zabírá místo v čase a prostoru, ať už je jeho rozpětí v dané dimenzi, tzn. buď časový koordinát, nebo prostorový koordinát, jakékoli. (Auto může sloužit jako materiální statek po pět, šest, nebo deset let, nebo jinou dobu; pozemek může mít 1000, 5000 nebo 10 000 čtverečních stop, nebo jiný rozměr.) Jeden a tentýž bod v systému časoprostorových

¹³⁶ John Locke například zmiňuje několik dalších „primárních kvalit“ ve své *Essay Concerning Human Understanding* (1690) (kniha 2, kapitola 9) – konkrétně pevnost, tvar, pohyb či klid a počet.

souřadnic nejde zabrat víc než jednou. Každý statek *musí mít nějaké* časoprostorové souřadnice a *nemůže mít víc než jedny*. Tento výlučný vztah mezi hmotou, časem a prostorem pomáhá identifikovat, tj. lokalizovat, materiální statky. (Vaše auto může stát jenom na jednom parkovacím místě, vaše klíče mohou být buď ve vašich kapsách, nebo ve vašem batohu atd.) Když přijde na duševní vlastnictví, věci se mají jinak. Kvůli tomu, co odlišuje materiální statky od nemateriálních, musíme předpokládat, že nemateriální statky se *nevážou* na jedno místo v čase a prostoru.

Kdybychom nicméně pro účely našeho argumentu předpokládali, že duševní vlastnictví může zaplnit jedinečné místo v čase a prostoru, pak bychom nemohli duševní vlastnictví dále „bránit“. Důvod je docela zřejmý: Myšlenky v hlavě A by nemohly být identické s myšlenkami v hlavě B, protože myšlenky A a B zabírají odlišné místo v prostoru a čase. Předpokládejme dále, že A by řekl B některé ze svých myšlenek, načež B myšlenky ekonomicky využije proti vůli A. Kdyby teď A obvinil B z krádeže svých myšlenek, B by mohl jednoduše odpovědět, že to je nemožné, protože myšlenky A jsou stále v hlavě A.

Kdybychom na druhou stranu nepředpokládali, že duševní vlastnictví může zabírat místo v čase a prostoru, čelíme otázce, jak může být duševní vlastnictví vůbec identifikováno. Bez jakéhokoli kritéria identifikace nemůžeme říct o údajném duševním statku nic pozitivního, bez ohledu na to, kdo je nakonec jeho vlastníkem. Za těchto podmínek tedy také nemůžeme bránit duševní vlastnictví. Podíváme-li se zároveň na oba alternativní předpoklady a jejich důsledky, zdá se, že jde o ztracený případ.

Když každopádně budeme pokračovat v našich úvahách, povšimneme si významného detailu. Dosud jsme vždy implicitně předpokládali, že otázka týkající se určení duševního vlastnictví (která je ve skutečnosti značně obtížná, jak jsme viděli), nebo přesněji otázka, která se týká zájmu na duševním vlastnictví, se musí vypořádat s *přímým zájmem* na duševním vlastnictví a ne s *nepřímým zájmem*, respektive se zájmem na něčem, co se nějakým způsobem váže k duševnímu vlastnictví, ale není s ním identické. Jakmile tento předpoklad opustíme, dojdeme k pronikavým závěrům. Abychom mohli tyto závěry vyvodit, musíme zaprvé říct, že navzdory všem mrzutostem týkajícím se kritéria identifikace duševního vlastnictví, existuje jen malá neshoda ohledně *fenoménu* duševního vlastnictví. Máme o něm přinejmenším matnou představu, která je dostatečně jasná pro hypotézu, že mezi duševním vlastnictvím a hmotou existuje *obousměrný vliv*, abychom použili důležitý termín ze *základů* v Kapitole 1. Ať už jsme připraveni dát duševnímu vlastnictví jakýkoli ontický status, „víme“, že duševním vlastnictvím myslíme něco, co může mít na hmotu *zprostředkovaný vliv*.

Tento postřeh se ukáže pro naše další úvahy jako velmi užitečný. Jak je široce známo, běžnou praxí v ekonomii je rozlišovat tři způsoby užití materiálních zdrojů, totiž: (a) co se týče bezprostředního

užití zdroje (*usus*); (b) co se týče jeho výnosů (*usus fructus*); a (c) co se týče jeho přeměny nebo prodeje (*abusus*). Mohu svoji jablň použít tak, že pod ní budu sedět (*usus*), jíst její jablka (*usus fructus*), nebo ji prodat sousedovi (*abusus*). Materiální *usus*, *usus fructus* a *abusus* jabloně jsou tři možnosti, které se obejdou bez přidání dalšího materiálního statku. Když dojde na nemateriální statky, bude to zjevně jinak. Materiální *usus* žádného nemateriálního statku není možný, aniž bychom k němu dodali materiál. Vezměme si melodii. Potřebuje hlas, kytaru, nebo nějaký jiný instrument, který by ji materiálně využil. Smísit melodii s instrumentem je předpokladem pro *usus fructus*. Ani myšlenka ani její plody nejsou *per se* materiální. Dokonce i když ji transformujeme v jinou myšlenku, zůstane myšlenka nemateriální. Materiální ‚rozprostraněnost‘ myšlenky takřkajíc nevznikne před smísením myšlenky s hmotou. Jinými slovy: Duševní statky potřebují materii jako komplement, který umožní jejich užívání, přičemž tento komplement je již vtělen v materiálních statcích. Tento fakt pomáhá vysvětlit, proč nemohou být teorie pochopeny a použity ne-lidskými bytostmi. Teorie totiž nedokážou opustit materii funkčního mozku, což je pro vznik tohoto využití nezbytné.

Nemožnost užívat duševní statky a obecně nemateriální statky bezprostředně samy o sobě neznamená, že se duševní statky nekvalifikují pro prvotní přivlastnění. Navzdory nemateriálnímu statutu duševních statků můžeme předpokládat, že může existovat prvotní přivlastnění myšlenek, melodií, nebo teorií. Zaznamenání myšlenky, teorie, nebo skladby lze spatřovat jako doložení jejího prvotního přivlastnění.

Duševní statky se nicméně liší od materiálních statků tím, že nejsou vzácné. Spotřeba duševního statku je nerivalitní, což je v posledku důsledek jeho nemateriálnosti. Hudební motiv (například Beethovenova *Óda na radost*) může být použito neomezeným počtem lidí po celém světě tak často, jak je možné, aniž by to znamenalo ztrátu jeho kvality.¹³⁷ Jablko lze sníst jenom jednou. S ohledem na kvalitu spotřeby mají duševní statky blíže k volným statkům než k ekonomickým, použijeme-li Mengerovu terminologii.

Absence rivality ve spotřebě duševních statků není pro naše úvahy bez důsledků. Duševní statek lze použít jako komplement k produkci nových materiálních statků, aniž by byla omezena možnost jeho zprostředkovaného využití, které má pro svého vlastníka. ‚Babiččin‘ recept na třešňový koláč

¹³⁷ Ve spojení s tím argumentují anarchokapitalisté, že mezilidské konflikty o statky způsobuje jen vzácnost a tedy že vlastnická práva jsou nástroje k řešení těchto konfliktů. Udělit práva duševnímu vlastnictví je tedy zbytečné, protože duševní statky vzácné nejsou. K tomu viz Stephan Kinsella, ‚Against Intellectual Property‘, *Journal of Libertarian Studies* 15.2, jaro 2001, s. 20: ‚Funkci vlastnických práv je předcházení mezilidským konfliktům o vzácné zdroje...‘ (kurziva moje)

může být při pečení koláče využit mnoha hospodynkami, aniž by se omezila možnost využití, kterou má recept pro ‚babičku‘. (Může pořád péct třešňový koláč podle svého receptu.)

Pro hospodářskou etiku jsou samozřejmě zajímavé jiné případy užití duševních statků jako komplementů – řekněme použití chemických vzorců pro farmaceutickou produkci, textil, plasty atd. Vývoj nových látek, umělých vláken nebo pilulek je velmi drahá a žádá si tvrdou, dlouhou práci v laboratořích. Je proto jasné, že výzkumné obory mají ekonomický zájem na tom, aby jejich výsledky zůstaly utajené. Pokud všichni společně užívají jejich duševního vlastnictví, jsou zjevně vůči svým konkurentům ve vážné nevýhodě, protože musejí zaplatit cenu výzkumu, zatímco jejich konkurenti ne. Udělování patentových práv, copyrightů, obchodních značek a dalších prostředků pozitivní diskriminace společnostem nebo jednotlivcům, kteří vynaleznou nebo objeví nové teorie, produkční techniky, technologie atd. je široce uznáváno jako instrument, který slouží dvěma funkcím. Má sloužit k tomu, aby se odstranila komparativní nevýhoda výzkumu, kterou jsme zmínili výše, a aby stát poskytl umělé pobídky pro průmyslový rozvoj, který trhy podle všeho při absenci ochrany duševního vlastnictví poskytnout nemohou. Patentová práva, copyrighty a ostatní způsoby ochrany duševního vlastnictví jsou zajištěny zkrátka proto, aby se předešlo takovému užití duševních statků jako komplementů, které není v zájmu příslušného vlastníka duševního vlastnictví.

Přestože taková perspektiva má na první pohled velkou přesvědčivost, ignoruje problém, který má pro naše úvahy veliký význam. Udělení patentových práv nebo podobných prostředků pozitivní diskriminace je zdrojem výsledných střetů mezi těmito právy a právy materiálního vlastnictví. Příčina je zjevná. Patent na myšlenku zakazuje druhému aplikovat tuto myšlenku na své materiální vlastnictví. Patent na babiččin recept na třešňový koláč, který je udělen pekárně na koláče, zakazuje všem ostatním cukrářstvím, aby podle tohoto receptu pekla třešňový koláč a prodávala ho. Možnost použít recept, která je otevřená jenom pro držitele patentu, zamezuje plné suverenitě konkurentů nad jejich materiálním vlastnictvím, tj. pšenicí, cukrem, třešněmi atd. Toto omezení je navzdory všem myslitelným důvodům pro jeho udržení v konfliktu s *pravidlem souladu implikací*, respektive s *řetězcem akumulace*, jak byl probrán v části 2.2.2.1.

Ať tak či onak lze ke všem našim úvahám o duševním vlastnictví připojit varování, že nedokážeme přesně a jednoznačně říct, co si pod duševním vlastnictvím představit. Je to proces nebo produkt? Jestli je to produkt, zůstane v průběhu reprodukce stejný? (Dosud jsme to implicitně předpokládali.) Nebo je to pak nový produkt? Je Lockeova teorie vlastnictví, když ji myslí Tom, stejná nebo jiná, než když ji myslí Jerry? V závislosti na tom, jak si odpovíme na tuto otázku, vyplynou různé důsledky. Když předpokládáme, že se teorie změní v závislosti na tom, kdo ji myslí, když se takříkajíc stane novým produktem v tom momentě, kdy ji někdo myslí, pak je nemožné,

aby původce teorie bránil své vlastnictví s argumentem, že všechny součásti jsou jeho, protože nejsou. Jiní by mohli dojít k závěru, že reprodukované teorie jsou pozitivními externalitami té původní, ke které nemá původce žádná práva podobně jako pouliční hudebník, který nemůže žádat po kolemjdoucích kompenzaci za pozitivní externalitu, jež jeho představení může způsobit.

Dosavadní úvahy by bylo možné shrnout tak, že problém duševního vlastnictví, je ten, že jeho externality nemohou být internalizovány takovým způsobem, jaký by si jeho vlastník přál. Abychom opět použili příklad s jabloní: Je to jako kdyby strom měl jablka, která vlastník nemůže trhat, ale jenom sbírat na zemi, kde je může sbírat i kdokoli jiný, protože strom stojí v zemi nikoho. Jinak řečeno – vlastník by preferoval prodej jablek před sledováním toho, jak je ostatní sbírají, kdykoli si jich první všimnou.

Vlastník má samozřejmě pořád výlučné právo na *abusus*. Může strom porazit a prodat. Může také svým sousedům tuto myšlenku naznačit a ponechat na nich rozhodnutí, zde přestanou sbírat tolik, kolik sbírali v minulosti, a nechají mu větší podíl, nebo budou pokračovat v tom, co dělali, a strom bude pokácen. První možnost je s největší pravděpodobností výhodnější pro všechny strany, pro sousedy stejně jako pro vlastníka. Tento výsledek by zase mohl ukazovat způsob zacházení s duševním vlastnictvím, aniž by došlo k narušení způsobu zvětšení. Proč by to nemohlo být stejně jako v případě jabloně, totiž, že majitel duševního vlastnictví může dát ‚nenechavým rukám‘ na vědomí možnost dohody na situaci, v níž mohou všichni získat? Pokud je to tak, proč by s nimi nemohl zahájit vyjednávání? Následující esejistická odbočka je věnována případům, které takovou možnost zahrnují.

2.2.7.1 Krátká exkurze do farmaceutického průmyslu

Rozbor týkající se specifík duševního vlastnictví, který jsme provedli v předchozí části, nemá z podstaty žádné normativní implikace. Jestli je někdo ochoten udělit patentová práva nebo ne, je hodnotové rozhodnutí, které nejde vyvodit z analytických nebo empirických výpovědí. Přesto má cenu zvážit alternativy k patentovým právům a podobným nástrojům pozitivní diskriminace, které vykonávají obě funkce těchto nástrojů, aniž by narušily *řetězec akumulace*. Rozhodnutí koneckonců vyžaduje přinejmenším dvě možnosti a uplatnění pravidla *„má znamená, že může“* na obě z nich. Chceme-li tedy dospět do bodu, kde může být přijato rozhodnutí mezi diskriminačními řešeními (patentová práva atd.) a nediskriminačními řešeními, musí naše alternativa nejdříve splnit oba zmíněné požadavky. Podívejme se nyní, jestli to je možné.

Naše malá exkurze do farmaceutického průmyslu by měla pomoci alternativu nalézt. Předpokládejme proto následující: Farmaceutická společnost zaměřená na výzkum (FSZV pro krátkost) se zajímá o vývoj nového léku, o kterém se předpokládá, že by mohl uzdravit dva miliony pacientů, nebo alespoň významně zlepšit jejich život. Společnost očekává, že cena vývoje produktu

by byla 200 milionů dolarů. Na základě těchto očekávaných nákladů může začít vypočítávat nákupní cenu za jednotku pro maloobchodní prodejce. Bez odhadu množství prodeje je samozřejmě takový výpočet nemožný. FSZV ví, že bez patentového práva ji zanedlouho dostihnou výrobci generik, kteří uvedou na trh svůj produkt. Očekává tedy, že kvůli této konkurenci není možné dosáhnout potřebného objemu prodeje. Při absenci patentových práv dojde pravděpodobně ke dvěma důsledkům: (a) neexistují dostatečné pobídky, aby se FSZV pustila do vývoje nového léku a lék tedy nevznikne; (b) když chybí nový lék, nedojde ke zlepšení života dvou milionů pacientů.¹³⁸

Tváří v tvář této možnosti mají obě strany (FSZV a pacienti) dostatečný důvod, aby dospěli k nějaké dohodě, která bude garantovat výrobcí tržní podíl, jenž bude dostatečně velký, aby umožnil výnos požadovaný jako kompenzace nákladů vývoje, kterým nečelí konkurenti s generiky, a zajistí pro pacienty dosažitelnost nového léku. Dohoda by mohla vypadat následovně: FSZV se zaváže, že vyvine nový lék v určitém časovém rozmezí T , v určitém množství Q a za sníženou jednotkovou cenu při uvedení na trh U , přičemž pacienti P se zavážou koupit Q za cenu U . Když FSZV nesplní svůj závazek během T , je dohoda neplatná. P nenesou žádné náklady. Všechny náklady vývoje nese FSZV, jako je tomu na trzích s patentovými právy. Pokud je $U \times Q \geq$ potřebný výnos, je FSZV v situaci, která ji motivuje stejně jako ta na trzích s patentovými právy nebo i lépe.

Potřebný pobídkový práh pro P je dosažen, jestliže U je nižší než cena při uvedení na trh. Je celkem zjevné, proč U musí být nižší než cena při uvedení na trh. Proč by se měl P zavázat k nákupu Q za cenu U , která se rovná běžné ceně při uvedení na trh, když ostatní skupiny spotřebitelů bez jakéhokoli závazku platí stejnou cenu a krátce po zahájení prodeje mohou získat levnější generika, zatímco P musí stále využít Q za vyšší cenu? Jinými slovy – snížení ceny kompenzuje riziko, že po T nebude na trhu vůbec žádný produkt. Je zřejmé, že neexistuje žádný zjevný důvod, proč by tento model neměl fungovat stejně dobře pro všechny druhy spotřebního zboží na trzích bez patentových práv, copyrightů atd.

Načrtnutý scénář samozřejmě není jediný. Můžeme si také představit odlišnou verzi, která bere v úvahu konkrétní problémy, například správnou velikost P . Praktický problém lze spatřovat v organizaci P . Je myslitelné, že FSZV najme agenturu, která se o tento problém postará. Jak je

¹³⁸ Ani při bližším pohledu není zjevné, proč by se tento případ měl v principu lišit od běžných případů obchodního podnikání. Žádný výrobce neví, zda dosáhne očekávaného objemu prodeje. Fakt, že výrobci generik mají krátce po zahájení prodeje novinky výhodu, je zvláštnost, které se váže s dalšími specifiky produktu, ale ne se specifiky trhu. Existuje mnoho omezení, které brání potenciálním novinkám ve vstupu na trh – některé jsou technologické, jiné finanční, další mají jinou povahu. Všechny z nich mohou snížit atraktivitu vývoje pod potřebnou úroveň, všechny mohou způsobit absenci zlepšení pro spotřebitele.

tomu v podobných případech, taková agentura by vytvořila jednotný kontrakt, nebo jeho variace, po kterém existuje tržní poptávka. V každém případě zůstává riziko, že FSZV neuspěje v T. Obě strany sdílejí riziko s rozdílnými premiemi. Jde zkrátka o klasický pojišťovací případ.

V principu je myslitelných několik uspořádání, uspořádání, ve kterých by obě strany nesly náklady, aby zvýšily pravděpodobnost situace, jež bude výhodná pro každého. Pokud se situace týká případu pojištění, můžeme si představit také následující scénář (který nezahrnuje žádný závazek P koupit Q za určitou cenu). V tomto scénáři nese většinu nákladů vývoje (pokud ne všechny) pojišťovací společnost (PS),¹³⁹ která je financovaná premií placenou P (budoucími spotřebiteli). Jestliže FSZV nedodá lék, PS vrátí premie, nebo většinu z nich, P. Jestliže FSZV uspěje, premie, nebo její většina, se nevrací. Pojištěnci získají snížení ceny při uvedení na trh jako výnos z jejich pojistné investice. (Pojištěnci, kteří se zavážou koupit určitý objem za dohodnutou cenu, získají další slevy). Všichni spotřebitelé si zachovají svobodu kdykoli a v jakémkoli množství kupovat konkurenční produkty. Nese-li FSZV část nákladů vývoje, měla by tato část být dostatečně malá, aby slibovala ziskový výsledek, postačující k tomu, aby FSZV pracovala dál.

2.2.7.2 Zpátky k Mengerovu třetímu kritériu

Milý čtenář si jistě vzpomene, že v části 2.1.1 jsme ponechali stranou Mengerovo třetí kritérium charakteru statku a rozhodli jsme se k němu vrátit na vhodnějším místě. To místo je zde. Abychom si připomněli – Menger se domnívá, že věc může získat charakter statku, když splní čtyři kritéria, z nichž jedno je, že člověk rozumí kauzalitě mezi věcí a uspokojením, které přináší lidským potřebám. V průběhu našich úvah o duševním vlastnictví v části 2.2.7 jsme si však uvědomili, že o duševním vlastnictví lze říct jen málo, co by zasluhovalo přívlastky ‚přesné‘ a ‚jednoznačné‘, a to samé platí i o kauzalitě mezi ním a uspokojením našich potřeb. Kromě toho existují i jiné důvody, proč pochybovat o Mengerově tezi. Tyto důvody se také zakládají na existenci statků, které jsou buď nemateriální, nebo z nemateriálních vycházejí.¹⁴⁰

Tyto pochyby byly vyvolány některými spotřebitelskými statky, které užíváme, aby uspokojily některé naše potřeby, aniž bychom věděli, jak to dělají. Kdo by seriózně tvrdil, že ví, jak osobní počítač, který každodenně používá, zvládá převádět jeho myšlenky do elektronického dokumentu? V tomto ohledu autor ujišťuje čtenáře, že nemá sebemenší ponětí, přestože osobní počítač používá dennodenně. Těžko by však byl kdokoli z nás připraven tvrdit, že scházející znalost způsobuje u osobního počítače ztrátu charakteru statku. Menger se prostě s největší pravděpodobností mylil,

¹³⁹ Je samozřejmé, že FSZV a PS mohou být jedna a tatáž společnost nebo součástí stejné firemní skupiny.

¹⁴⁰ To jsem ve větším detailu probral jinde, viz ‚Gut zu wissen‘ [online] URL: <www.hayek-institut.at/index.php?popup=0&id=0&item=news&news=41>.

když se domníval, že ‚věc ztrácí svůj charakter statku: ... (3), když zmizí znalost kauzálního vztahu mezi věcí a uspokojením lidských potřeb.‘¹⁴¹

Mohli bychom ale odporovat, že taková starost je předčasná, protože Menger možná měl na mysli to, že znalost kauzálního spojení mezi věcí a uspokojením lidských potřeb nemusí nutně být přítomná u každého, pokud není ztracená úplně. Dalo by se tedy argumentovat, že Mengerovo třetí kritérium charakteru statku je splněno, pokud o kauzalitě ví aspoň někdo.

Tato námitka se opět potýká s mnoha protipříklady (včetně trhu a jazyka chápaných jako statky) a některými epistemologickými názory, které zastával Friedrich A. Hayek. Hayek popisuje takové statky jako trh a jazyk jako spontánní řády. V *The Sensory Order*¹⁴² načrtává svoji epistemologii. V průběhu toho předkládá svoji hypotézu, že lidský mozek je klasifikační systém, který může klasifikovat pouze takové systémy, které mají menší stupeň komplexity, než lidský mozek sám. V důsledku toho mozek (smyslový řád) nemůže podle Hayeka vysvětlit sám sebe ani systém vyšší komplexity. Příklady systému s větší komplexitou než lidský mozek jsou tržní řád, jazyk, právo, mravy, rituály a další. Podle Hayeka můžeme rozumět těmto komplexním systémům pouze schematicky. V důsledku toho, pokud nemůžeme těmto statkům úplně rozumět, je nemožné plně porozumět kauzálnímu spojení mezi spontánním řádem a uspokojením lidských potřeb. Učinit zadost jak Mengerovi tak Hayekovi znamená popřít, že volné statky vzniklé spontánně (trh, jazyk) mohou mít charakter statku.

Pochyby o Mengerově hypotéze nalézají dodatečnou oporu v některých dalších úvahách. To, co nabízí Menger jako definici statku, představuje zvláštní podmnožinu definic, totiž *relační definice*. Navrhuje tedy definovat statek prostřednictvím vztahu, který má k člověku; v tomto případě vztah kauzální, protože statek způsobuje uspokojení lidských potřeb. Proti relační definici jako takové se nedá nic namítat. Mnoho konceptů má relační definice. Jak jinak bychom měli definovat manželku, když ne prostřednictvím vztahu, který má ke svému manželovi a naopak? Je-li jasné, že člověk stojí k věci ve vztahu užívání, pak je také jasné, že věc se podle Mengerovy definice kvalifikuje jako statek. Chceme-li vědět, zda je pan Smith podle definice manželem paní Smithové, pak musíme vyjasnit, zda jsou oba toho času sezdání. Je možné, že pouze sdílejí jméno, nebo stále ještě sdílejí jméno, přestože jsou rozvedení. Když tedy chceme vědět, zda je jazyk z definice statkem, musíme prokázat určité věci, totiž zda *má* člověk *potřebu*, kterou lze jazykem uspokojit,

¹⁴¹ Viz Carl Menger, *Principles of Economics* [1871], Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2007, s. 52 a násl.

¹⁴² Friedrich A. von Hayek, *The Sensory Order*, London: Routledge and Kegan Paul, 1952. Moje detailní analýza Hayekovy myšlenky smyslového řádu je k nalezení v mém textu *Ordnung, Evolution und Erkenntnis. Hayeks Sozialphilosophie und ihre erkenntnistheoretische Grundlage*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1991.

zda *má* jazyk *schopnost* uspokojit tuto potřebu a zda člověk *vládne* jazykem tak, aby mohl sloužit jeho potřebám.

Je skoro jisté, že nikoho uskutečnění takového zkoumání ve skutečnosti nezajímá. Tváří v tvář našemu každodennímu užívání jazyka a mnohostranné zkušenosti, kterou s ním máme, disponujeme dostatečnými důkazy, že jazyk, který při nesčetných příležitostech uspokojil lidské potřeby (například divadlo, literatura, zábava, výměn informací atd.), měl schopnost tak učinit, a to vše ve světle příslušných potřeb, které existují na lidské straně. Co se však týče *relačních definic*, podstatné mohou být pouze ty znaky, které náležejí ke vztahu mezi *relátory*. *Relátory* samozřejmě nemyslíme relátory v lingvistickém smyslu, ale prvky, které zakládají vztah (relátory v logickém smyslu), například ‚manžel‘ a ‚manželka‘ jsou relátory ve vztahu ‚manželství‘. Charakteristiky, které zavádějí do hry dodatečné vztahy (řekněme znalost vztahu mezi partnery) nejsou pro vytvoření vztahu ‚manželství‘ nutné. Tváří v tvář této skutečnosti máme málo důvodů domnívat se, že Menger byl hnán úvahami týkajícími se správného definování. (Co je součástí jeho definice konceptu, a co ne?) Byl veden patrně především pokusem vytvořit teorii vztahů mezi statky, která by mohla vysvětlit hodnotu statků a dostatečně jasně rozlišit užitnou a směnnou hodnotu.

Části 2.2.7 a násl. měly za úkol vystopovat podmínky, jež musí duševní vlastnictví splnit, aby umožnilo identifikovat morální ekonomické jednání, které je prováděno s pomocí užití duševního vlastnictví, s dostatečnou přesností a jednoznačností. Zkoumání těch kvalit, které odlišují materiální statky od nemateriálních, nás vedlo k nahlédnutí, že pozitivní diskriminace (tím, že například udělí patentní práva) porušuje *řetězec akumulace*, respektive *pravidlo souladu implikací*. Vedlo nás také ke scénáři načrtnutému v části 2.2.7.1, který ukazuje možné alternativy, jež v sobě takové porušení nezahrnují.

V tomto bodě bychom mohli uzavřít naše úvahy týkající se správného kritéria, které vlastnictví musí splnit, aby dostatečně jasně a jednoznačně definovalo morální ekonomické jednání, kdyby zde nebyly prostředky, které tržní účastníci každodenně používají, aniž by měli šanci ovlivnit morálně-ekonomickou kvalitu, kterou mají: peníze.¹⁴³

¹⁴³ Viz Ludwig von Mises, *The Theory of Money and Credit*, New Haven: Yale University Press, 1953, s. 29: ‚Funkcí peněz je usnadnit obchod na trhu tím, že budou fungovat jako všeobecný prostředek směny.‘ (Německý originál: Ludwig von Mises, *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*, Munich and Leipzig: Duncker & Humblot, 1912, s. 3: ‚Im Tauschverkehr des Marktes nimmt das Geld seine Stellung als allgemein gebräuchliches Tauschmittel ein.‘) Z důvodů podobných těm, které byly zmíněny v Mengerově případě (viz 2.1.1.) dodáváme v závorkách originální německé citace z Misesa.

2.2.8. Morálně-ekonomická kvalita peněz

Jak ukázal Ludwig von Mises v *The Theory of Money and Credit*, knize, na kterou se vzápětí několikrát odkážeme, mnoho barterových transakcí naráží na zvláštní problém v případě, že smluvní strany neplní, nebo nemusejí plnit, ve stejnou dobu. Jak říká Mises: ‚Když se však jedná o směnu přítomných statků za budoucí statky, může se stát, že jedna strana nebude plnit své závazky, ačkoli druhá své části smlouvy dostala.‘¹⁴⁴ Když jedna strana musí na svůj díl od druhé strany čekat déle, ocitá se v nevýhodě, jejíž velikost je obtížné přesně určit. Prodlení při plnění smlouvy tak vytváří morálně-ekonomický problém. Naši starosti však nejsou nevýhody prodlení. Naši starosti jsou nevýhody plynoucí z faktu, že směna se odehrává s pomocí všeobecného prostředku směny, tj. peněz.

Do té míry, v jaké dojde ke shodě ohledně momentů plnění smlouvy stranami směny (například splatnost deset dnů po převzetí), podléhají obě smluvní strany riziku, které samy nevytvářejí, ale nemohou se mu vyhnout. Důvodem je to, že nemohou, přinejmenším v obvyklém případě, vyloučit peníze jako prostředek směny. V dnešních společnostech byly peníze zbaveny vlastností být dobrovolně zvoleným prostředkem směny v lockeovském smyslu. Jak říká Mises: ‚To, co zákon rozumí penězi, není ve skutečnosti všeobecný prostředek směny, ale legální prostředek směny.‘¹⁴⁵ A Mises pokračuje: ‚Statky se mohou stát všeobecným prostředkem směny pouze prostřednictvím praxe těch, kdo se účastní obchodních transakcí; a je to hodnocení těchto osob samotných, co určuje směnné poměry na trhu.‘¹⁴⁶

Od okamžiku, kdy stát vyhlásí všeobecný prostředek směny (například zlato nebo stříbro) za zákonné platidlo, situace se zásadně změní. Směnné poměry nejsou nadále určeny hodnocením směňujících osob, ale státem.¹⁴⁷ Navíc, když vláda převezme otěže, může se držet zlata a stříbra

¹⁴⁴Tamtéž, s. 69. (‚Wenn gegenwärtige Güter gegen zukünftige getauscht werden, ist der Fall möglich, daß der eine Teil mit der Erfüllung der ihm obliegenden Verpflichtung zurückhält, trotzdem der andere Teil seinerseits den Bedingungen des Vertrages nachgekommen ist.‘ Tamtéž, s. 57.)

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 69. (‚Das, was die Rechtsordnung unter Geld versteht, ist ja nicht das allgemeine Tauschmittel, sondern das gesetzliche Zahlungsmittel.‘ Tamtéž, s. 58.)

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 70. (‚Allgemeines Tauschmittel kann ein Gut nur durch die Gewohnheit der am Tauschverkehre Beteiligten werden, und ihre Wertschätzung allein bestimmt die Austauschverhältnisse des Marktes.‘ Tamtéž, s. 59.)

¹⁴⁷ Ze stylistických důvodů používáme termíny ‚stát‘ nebo ‚vláda‘, přestože jako stoupenci metodologického individualismu víme, že žádný z nich nepojmenovává skutečné aktéry. Prosíme milého čtenáře, aby tomuto úzu přičítal v daném kontextu jeho správný význam, maje na mysli, že ‚stát‘ a ‚vláda‘ jsou pouze jevy redukovatelné na jednotlivce interagující podle struktur politické organizace.

jako standardů, nebo je nahradit papírovými penězi. To zase otevírá tři možnosti. Směnný poměr může zůstat stejný, nebo se změnit oběma směry. Jak říká Mises:

Když stát vyhlásil, že předmět je právoplatným prostředkem plnění nesplacených závazků, jsou možné tři situace. Zprvce může být legální prostředek směny identický s prostředkem směny, který měly smluvní strany na mysli, když dohodu uzavíraly; nebo když ne identický, může mít alespoň v době placení stejnou hodnotu jako tento prostředek. Stát například může vyhlásit zlato za legální prostředek pro plnění závazků, nebo, v době, kdy je relativní hodnota zlata a stříbra 1 ku 15 1/2, může vyhlásit, že závazky splatné ve zlatě mohou být splaceny 15 1/2 násobkem tohoto množství ve stříbře. Takové uspořádání je pouze právní formulací předpokládaného záměru dohody. Nepoškozuje zájmy žádné ze stran. Je ekonomicky neutrální. Když však stát prohlásí za platební prostředek něco, co má větší nebo menší hodnotu než smluvní prostředek směny, má se všechno jinak. První možnost lze pominout, ale ta druhá, k níž mohou být citovány četné historické příklady, je důležitá. Z právního hlediska, kde je základním principem ochrana osobních zájmů, nemůže být takový postup na straně státu nikdy ospravedlněn... Nikdy to však neznamená splnění závazků, ale jejich úplné nebo částečné zrušení. Pokud jsou zákonným platidlem prohlášeny bankovky, které jsou komerčně oceněny pouze na polovinu svojí nominální hodnoty, jedná se v podstatě o udělení práva dlužníkům, zbavit se poloviny svých závazků.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Wenn der Staat ein Objekt zum gesetzlichen Zahlungsmittel für obschwebende Verbindlichkeiten erklärt, dann sind drei Fälle möglich: Das Zahlungsmittel kann mit dem Tauschgute, das die Parteien beim Abschlusse ihres Vertrages im Auge hatten, identisch sein oder ihm im Tauschwert im Augenblicke der Solution gleichkommen; z.B. der Staat erklärt Gold als gesetzliches Zahlungsmittel für auf Gold lautende Verbindlichkeiten oder er erklärt in einer Periode, in der das Verhältnis zwischen Gold und Silber wie 1:15½ ist, daß jede auf Gold lautende Verbindlichkeit durch Hingebendes 15½fachen Silberquantums getilgt werden könne. Eine derartige Anordnung enthält lediglich die juristische Formulierung des vermutlichen Inhaltes der Parteienabrede; wirtschaftspolitisch ist sie neutral. Anders, wenn der Staat ein Objekt zum Zahlungsmittel erklärt, welches einen höheren oder geringeren Tauschwert hat als das der Parteienverabredung gemäß zu liefernde. Der erste Fall kommt praktisch nicht vor; für den zweiten können zahlreiche historische Beispiele herangezogen werden.

Vom Standpunkte der Privatrechtsordnung, welche den Schutz erworbener Rechte als obersten Grundsatz aufstellt, kann ein derartiges Vorgehen des Staates niemals gebilligt werden; ... Immer ... handelt es sich nicht um eine Erfüllung von Verbindlichkeiten, sondern um ihre gänzliche oder teilweise Aufhebung. Wenn Papierscheine, welchen im Verkehre nur der halbe Wert jener Geldsumme, deren Bezeichnung sie tragen, beigelegt wird, zum gesetzlichen Zahlungsmittel erklärt werden, so ist dies im Grunde nichts anderes, als wenn dem Schuldner von Gesetzeswegen die Hälfte seiner Verpflichtungen nachgesehen würde.

Morálně-ekonomický problém peněz (jako zákonného platidla, zvláště jako výlučného zákonného platidla) spočívá tedy ve skutečnosti v tom, že stát má moc určit směnný poměr a tedy moc změnit ho v období, kdy jedna smluvní strana čeká na plnění druhou stranou. Následkem je možnost, že dlužníkovi bude právním zásahem odpuštěn dluh na úkor věřitele. Je samozřejmě také možné, že nevýhoda je na straně dlužníka. Vše záleží na tom, jaký kurz směnný poměr v mezidobí nabere. Jinými slovy: stát může prospět jedné smluvní straně a uškodit druhé tím, že změní směnný poměr. To činí jeho jednání morálním ekonomickým jednáním, jak bylo popsáno v části 2.1.2 a násl.

2.2.8.1 Malá exkurze do finanční krize v roce 2008

Určení směnného poměru peněz není jediný fiskální prostředek, který vláda může použít, aby jednala způsobem, který má morálně-ekonomickou relevanci. Určení úrokových měr je dalším nástrojem, který může být z hlediska morálního ekonomického jednání zajímavý. Tato malá exkurze do finanční krize, která začala v roce 2008, může ilustrovat dva důsledky toho, když stát, respektive jeho právní autority,¹⁴⁹ určí úrokové míry, totiž (a) stát, respektive jeho reprezentanti, mohou operovat jako morálně-ekonomičtí agenti; (b) jednání státu má významný dopad na morální ekonomické jednání tržních účastníků. To vrhá nové světlo na morálně-ekonomickou kvalitu hlavních aktérů krize: velmi nízké úrokové míry ve Spojených státech nabízené po dlouhou dobu v devadesátých letech 20. století poskytly mnoha Američanům s nízkými příjmy, kteří by neměli žádnou šanci koupit si dům při vyšších úrokových mírách, příležitost získat úvěr a koupit si obstojné obydlí. Začal rozkvět Freddie Mac a Fannie Mae a sen mnoha chudých Američanů žít ve vlastním době se stal skutečností.

Americké Ministerstvo pro bydlení a městský rozvoj (Department for Housing and Urban Development. HUD) určilo příznivý úrok v rámci Freddie Mac a Fannie Mae pro rizikové hypotéky (subprime). Jak už značí eufemistický pojem ‚subprime‘, byly půjčky dány klientům s nízkou bonitou. Subprime hypotéky s sebou nesou tři problémy, které časem zhoršují situaci: (a) kdo nemůže platit splátky vlastní půjčky na svůj dům a platí pouze úroky, dokud jsou úrokové míry nízké, se nikdy nestane ‚majitelem‘ ‚svého domu‘. Je to místo, kde žije ve vypůjčeném čase; (b) pokud vláda poskytuje svým občanům pobídky, aby žili nad své možnosti, nabídku příjmu, protože jsou to racionální lidské bytosti (i ten, kdo má zpočátku své pochybnosti, se nakonec vzdá, pokud nechce přijmout, že skoro každý kromě něho získá prospěch, ke kterému je oprávněn i on. I když příběh nakonec neskončí dobře, nepřijde o nic, co by jinak měl); (c) pokud stát v nějaké

(Tamtéž, s. 59 a násl.)

¹⁴⁹ Není to samozřejmě stát jako takový, kdo určuje u peněz směnný poměr a úrokovou míru. Centrální banky a podobné instituce dělají tuto práci jménem státu.

pozdější fázi (jakýchkoli důvodů, fiskálních nebo jiných) opět zvýší úrokové sazby, musejí věřitelé žádat po svých dlužnících vyšší úrokové míry – úroky, které většina dlužníků nemůže splácet. V důsledku čelí sami věřitelé vážným problémům s likviditou. Někteří zbankrotují. V tom momentě začíná krize.

Morálně-ekonomická kvalita dlužníka v takovém případě je odlišná, než u jiných tržních aktérů v běžných tržních situacích. V běžných situacích také existují rizika, která jdou ruku v ruce se ztracenými výhodami. (Když si Petr nekoupí byt, i když je to terno, a Pavel si ho koupí, pak Petr ztratil výhodu, kterou získal Pavel). Rizika běžných tržních situací, ať už přijatá nebo opominutá, jsou nicméně jen taková, která se týkají tržních účastníků. Když přijde krize přivoděná chybnou fiskální politikou, jako hypoteční krize diskutovaná výše, věci se mají jinak. Přijetí výhody vytvořené fiskální politikou není pouze na účet tržního účastníka. Očekávatelný následek (finanční krize) dopadne i na ostatní (například daňové poplatníky), aby se pokryly náklady krize (vládní finanční podpora bankám atd.). V takových případech rádo-by-dlužník čelí morálnímu dilematu: Má přijmout nabízenou výhodu, přestože osobní risk (nebo jeho obrovská část) bude na přání státu kryt ze společného? Nebo má nabídce odolat, nemít žádný prospěch a jenom náklady (jako daňový poplatník)? Jeho morální dilema je zkrátka následující: Má křivdu činit, nebo křivdu strpět?

Morálně-ekonomická kvalita dlužníků je navíc v těchto případech odlišná také od té, kterou mají tržní aktéři v běžných tržních situacích. Ilustrujme si to s pomocí následujícího scénáře. Alvin je hlavou banky, která prodává úvěry na nemovitosti. Dosud přijímal pouze klienty s dostatečnou bonitou, klienty, kteří mohli splácet jak úroky z úvěru, tak splátky úvěru samotného. Jeho konkurenti se chovali stejně. Najednou se domácí hospodářská politika změní. Úrokové míry jsou teď tak nízko, že potenciální klienti, přestože nemohou platit splátky samotného dluhu, mohou alespoň splácet úroky úvěru na nemovitost. Alvin má podezření, že tito klienti by ztratili „své domy, kdyby úrokové míry šly zase nahoru. Alvinovi konkurenti začnou dávat úvěry rizikovým klientům a získají větší tržní podíl. Alvinova banka ztratí tržní podíly a čelí potížím. Co bude dělat? Řekne: „Nenabízím půjčky rizikovým klientům, ani když mě o to požádají?“ Nebo řekne: „Přestože vidím dlouhodobé riziko, nabídnu úvěry i rizikovým klientům, protože jinak moji konkurenti dosáhnou zisku, já ztratím tržní podíl, riskuji zaměstnání a nakonec bankrot?“ Ať už Alvin udělá cokoli, jeho rozhodnutí bylo způsobeno morálně-ekonomickým jednáním státu. Tento fakt nelze opominout, když přijde na souzení Alvinova morálního ekonomického jednání.

3. Spravedlnost

3.1. Spravedlnost a původ norem

V Kapitole 1 pojednávající o základních pojmech jsme se nepouštěli do podrobnější diskuse pojmu ‚spravedlnost‘, přesto – či právě proto –, že spravedlnost je obvykle pokládána za nejvyšší morální normu hodnocení morálky a morálnosti ekonomického jednání. Naše zdrženlivost nebyla důsledkem aureoly připisované spravedlnosti jako *nejvyšší* morální normě člověka, ani jako nejvyšší *morální* normě člověka, ale spíše předpokladem, že jde o *normu*. Co je tímto myšleno vyžaduje určité vysvětlení.

Připomeňme si, co jsme říkali v části 1.1.3.4, tedy že z logických důvodů nemohou analytická a empirická tvrzení vést k normativním výroky. Dále jsme se zabývali otázkou, za jakých podmínek mohou být normy z nějakých tvrzení vůbec vyvozeny. Jak jsme v této části nastínili, normy mohou být vyvozeny jen z normativních tvrzení. Tento závěr nás přivedl k domněnce, že takové odvození nemůže vyústit v uspokojivý výsledek, protože, jak jsme předpokládali, při něm hrozí riziko nekonečného regrese. Ti, kdo znají *Münchhausenovo trilema* Hanse Alberta, vědí, že k tomuto nekonečnému regresi existují dvě alternativy, ale vědí i to, že jsou obě stejně beznadějně, protože i ony vedou k neuspokojivým závěrům.¹⁵⁰

Zprv je nutné uvést, že Albertem popsána situace trilematu se především zabývá postupem verifikace empirického tvrzení či empirické teorie, který vykonává každá filosofie ospravedlnění. Ten, kdo chce ukázat, že jeho tvrzení je pravdivé, může odvodit pravdivost svého tvrzení z předpokladů, jež odvozují svou pravdivost z předcházejících předpokladů, a tak dále, ad

¹⁵⁰ Toto trilema bylo známo již Řekům a je často označováno jako *Agrippovo trilema*, podle skeptika Agrippy. Hans Albert ho použil, aby ukázal zásadní slabinu každé filosofie ospravedlnění. Pojmenoval ho *Münchhausenovo trilema*, v odkazu na slavného lháře, barona von Münchhausena, který se údajně vytáhl z bažiny za své vlastní vlasy. Podle Alberta používají filosofie ospravedlnění stejnou strategii, když se snaží dostat se ze svých problémů. Ty vyplývají z nemožnosti najít jejich nezpochybnitelný základ ‚odkazováním zpět k bezpečným a nezpochybnitelným základům logickými prostředky, např. s pomocí logické dedukce‘ (Hans Albert, *Treatise on Critical Reason*, Princeton: Princeton University Press 1985, s. 18);

Pokud člověk vyžaduje odůvodnění *všeho*, pak musí požadovat i odůvodnění znalostí, na něž se odkázal při formulaci závěrů vyžadujících zdůvodnění. To vede ke třem možným situacím, z nichž se všechny zdají být nepřijatelné: jinými slovy, k trilematu, které ... budu označovat jako *Münchhausenovo trilema*. Ze zjevných důvodů si v jeho rámci musí člověk zvolit mezi 1. *nekonečným regresem* plynoucím z nutnosti jít stále hlouběji a hlouběji do minulosti při hledání základů a který, jelikož je prakticky neproveditelný, nenabízí žádný pevný základ; 2. *logickým kruhem* dedukce, vznikajícím jako důsledek toho, že v procesu odůvodňování jsou užity i výroky předtím označené jako ty, které samy potřebují pevný základ, a tedy které ho samy o sobě nemohou poskytnout; a konečně 3. *přerušeni postupu* v určitém bodě, které může být samozřejmě učiněno kdykoli, ale vždy vyžaduje arbitrární rozhodnutí o porušení principu dostatečného odůvodnění. (Tamtéž, s. 18)

infinitum. Namísto pokračování v tomto nekonečném regresu se ovšem může také zastavit a vybrat si ze dvou dalších možností. První z nich je odvodit pravdivost tvrzení z jiného tvrzení, jehož pravdivost je již založena na pravdivosti tvrzení, jehož pravdivost chceme dokázat. Tento postup však v sobě zjevně obsahuje logický kruh. Druhou možností je založit pravdivost svého tvrzení dogmaticky. V takovém případě je pravdivost výroku odvozena z tvrzení, jehož pravdivost je pokládána za evidentní a z toho důvodu nevyžaduje další dokazování.

Albertův výklad tak umožňuje formulaci určitých závěrů týkajících se postupu odvozování norem. Ne všechna taková odvození musí nutně skončit v nekonečném regresu. Některá mohou být zastavena dogmatem, jiná skončí v logickém kruhu. Zřejmě nejznámějším příkladem kruhového odvození normy je román Josepha Hellera *Hlava XXII*.¹⁵¹ Ani dogmatická tvrzení nebudou čtenáři zcela neznáma: docela často tento postup používají autoritářské režimy; také některá náboženská společenství používají tento způsob argumentace k dogmatizaci svých systémů víry.

Pokud tyto závěry shrneme spolu s těmi ohledně nemožnosti vyvození normativních výroků z tvrzení analytických či empirických z částí 1.1.3 a následujících, docházíme k závěru, že ospravedlnění norem naráží na dvě obecné obtíže:

1. Normy *nelze* logicky odvodit z ne-normativních tvrzení.
2. Normy jsou logicky odvoditelné z normativních tvrzení, ale způsob jejich odvození vyvolává neřešitelné problémy.¹⁵²

¹⁵¹ Joseph Heller, *Catch-22*, London: Vintage, 1994 (1961) (česky vyšlo jako *Hlava XXII*, Praha: BB art, 2010 – pozn. překl.). V tomto románě jsou John Yossarian, letec-bombardér v americké armádě, a jeho jednotka umístěny na ostrově Pianosa ve Středozezemním moři na západ od Itálie během Druhé světové války. Aby se vyhnul nebezpečí smrti, chce být Yossarian odvelen zpět domů. Ale protože existuje požadavek, aby všichni piloti před svým návratem domů absolvovali alespoň jeden let, nikomu se návrat domů nepodaří. V důsledku toho tráví většinu času v nemocnici, kde simuluje různé nemoci, aby se vyhnul válce. Tam zjistí, že je možné být propuštěn z armády na základě diagnostikované duševní choroby. A tak o sobě Yossarian prohlásí, že je choromyslný, čímž ovšem zároveň paradoxně potvrdí, že je duševně zdravý, protože jakýkoli jiný duševně zdravý člověk by také předstíral duševní chorobu pro to, aby se vyhnul bombardovacím misím.

¹⁵² Nejpozději zde se jistě čtenář ptá, jak může autor tohoto textu popírat, že všechny z představených možností vyvození normy je platným způsobem takového vyvození, a jistě přijde na základě těchto svých úvah s několika návrhy, jež budou přinejmenším vypadat jako normy či pravidla, jimiž by se racionální aktér „měl řídit, ať už je to *pravidlo souladu implikací*, vyhnutí se *asymetrickému upřednostnění něčích preferencí*, atd. Toto zjevně volá po vysvětlení. Problémy vyvození norem se pochopitelně vztahují na všechny normy, včetně těch, jež jsou připisovány autorovi tohoto textu. Ovšem autor netvrdí, že v rámci jeho úvah je vyvozování jakýchkoli norem možné. Jeho závěry jsou bez výjimky zamýšleny jako doporučení v podobě *hypotetického imperativu* (který mimochodem není žádný imperativem). Například ve vztahu k myšlence

Snaha odvodit normy z norem vede buď k nekonečnému regresu, logickému kruhu nebo k dogmatu. V prvních dvou případech je tato snaha zbytečná, v posledním případě porušuje myšlenku zákazu upřednostnění. Pokud však nelze odvodit normy z žádných tvrzení, aniž bychom nenarazili na tyto popsané problémy, jak jinak mohou vzniknout? To je otázka, kterou se budeme nyní zabývat.

Opět bychom si měli připomenout, že ač jsme aplikovali Albertovo Münchhausenovo trilema na normativní výroky, zabývá se především empirickými tvrzeními a snahou těch, kdo usilují o jejich verifikaci. Je jasné, že normativní výroky nejsou empirická tvrzení. Na rozdíl od empirických tvrzení nemají žádnou pravdivostní hodnotu; jde o výroky typu ‚něco by mělo být‘, nikoli výroky typu ‚něco je‘.¹⁵³ Výroky typu ‚něco by mělo být‘ vyžadují rozhodnutí, aby se staly normou. Nevyžadují nic jiného. U empirických tvrzení je tomu však jinak. Smyslem empirických tvrzení je činit buď pravdivé, nebo nepravdivé výpovědi. Pravdivost empirického tvrzení však nelze odvodit na základě rozhodnutí. (To, zda je tvrzení ‚Dnes svítí slunce‘ pravdivé, či nepravdivé, není věcí rozhodnutí, ale spíše souladu mezi obsahem tvrzení a skutečností.)

3.2. Smluvní vztahy, práva a povinnosti

Zopakujme, co jsme dosud řekli. Zaprvé, logické odvození norem je možné pouze z normativních tvrzení. Zadruhé, existuje i jiný způsob odvození norem, a to rozhodnutím či nařízením. Vezmeme-li v úvahu tyto dvě možnosti a to, na jaké obtíže naráží první z nich (nekonečný regres, logický kruh, dogma), lze snadno předvídat, že zvolíme druhý způsob. Teze, s níž přišel Anthony de Jasay, tedy že smluvní vztahy vytvářejí práva, a nikoli naopak, je, podle názoru autora této knihy, úspěšným pokusem ukázat, jak mohou být normy vyvozeny z rozhodnutí, aniž by došlo k narušení některého ze základních principů, pravidel nebo myšlenek, které doposud představila tato kniha.

Pro naše potřeby existuje ještě jeden důvod, proč se Jasayovou teorií vzniku práv zabývat. Tento důvod souvisí s naší snahou vymezit morální ekonomické jednání dostatečně přesně

neupřednostnění preferencí zní jeho doporučení: ‚Pokud se nechcete ocitnout v rozporu se sebou samým, pak neumožněte upřednostnění ničích preferencí, s výjimkou případů, kdy můžete předložit jednoznačné a tedy i kritizovatelné důvody.‘ Čtenář si také jistě povšimne, že autor – aby předešel dojmům, že vyvozuje normy nesprávným způsobem – také přizpůsobil svůj slovník tak, aby odpovídal jeho záměrům. Proto nemluvíme o *nařízení* nebo *normě*, stanovující, že nemá docházet k upřednostnění něčích zájmů, ale spíše o *představě* nebo *pravidlu* (kde ‚pravidlo‘ je použito v popisném smyslu znamenajícím ‚zvyk‘ nebo ‚návyk‘). Pokud autor náhodou použije výraz, jenž není pro jeho účely formulován dostatečně obezřetně, žádá čtenáře, aby ho interpretoval podle rozumění a záměru autorova, jak je vyjádřen na tomto místě.

¹⁵³ Viz též část 1.1.3 a násled.

a jednoznačně, aby mohlo sloužit k vytváření a testování empirických teorií. Pokud má být naše definice morálního ekonomického jednání – která má podle našeho názoru výše zmíněnou užitečnost – použita k rozhodování, zda označit určité ekonomické jednání za ‚spravedlivé‘, či ‚nespravedlivé‘, pak musíme použít koncept spravedlnosti, který je také dost přesný a jednoznačný, aby si zachoval tuto užitečnost.

Co bychom totiž nakonec získali, kdybychom mohli říci, že ekonomické jednání má morální rozměr, ale nebyli bychom kvůli chybějícímu vhodnému kritériu schopni určit, zda je spravedlivé, či nespravedlivé? Proto musí být normy, jichž je použito při rozhodování o spravedlnosti, či nespravedlnosti morálního ekonomického jednání, z hlediska empirické využitelnosti dostatečně přesné a jednoznačné.

Východiskem Jasayovy teorie spravedlnosti je předpoklad, že práva a svobody označují dvě odlišná pojetí. Tento předpoklad podpírá myšlenkou, již jsme představili v předcházející kapitole¹⁵⁴ (ačkoli za použití jiných pojmů), tedy že užití zdrojů, proti němuž nejsou platné námitky, nepotřebuje žádné ospravedlnění, avšak zásah do tohoto užití ano.

Abychom Jasayův argument pochopili, je dobré seznámit se s jeho terminologií. Podle něj svobody a práva označují dva odlišné vzory vztahů mezi lidmi a věcmi. Zatímco ‚svobody‘ zahrnují proveditelná jednání, která neporušují zvyklosti platné v dané společnosti,¹⁵⁵ ‚práva‘ představují jiný případ. Právo opravňuje A požadovat od B určitý typ jednání či soubor jednání a klade na B závazek splnit tento požadavek, pokud na tom A trvá.¹⁵⁶ (Což bez nutnosti to výslovně formulovat znamená, že právo s sebou nese pro jeho držitele *možnost* požadovat od zavázané strany splnění jejího závazku, nikoli však jeho *povinnost* trvat na jeho splnění.)

Nutným důsledkem tohoto pojetí práv je to, že práva s sebou nesou závazky, a naopak. Nemá žádný smysl, že existuje právo, pokud neexistuje žádný jemu odpovídající závazek. Pokud takový závazek na zavázané straně není, právo přestává být vynutitelné, přičemž vynutitelnost je neodmyslitelnou

¹⁵⁴ Viz část 2.2.5 a násl.

¹⁵⁵ Viz Anthony de Jasay, ‚Freedoms, ‚Rights‘ and Rights‘, *Il Politico* LXVI. 3, 2001, s. 378: ‚Ve zcela prvním případě svého druhu si může člověk vybrat, zda danou věc učiní, protože je pro něj tato věc proveditelná (tj. není nepřijatelná v důsledku existence určité společenské konvence).‘

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 378 a násl.: ‚Ve druhém případě může jedna z osob požadovat, aby druhá osoba provedla určité jednání a tato druhá osoba je povinna ho vykonat. První případ je prototypem svobody, druhý prototypem práva.‘

složkou práv.¹⁵⁷ Analogicky je též nesmyslné mluvit o závazku B vůči A, pokud na tento závazek nemá A odpovídající právo.

Když říkáme, že práva mohou vzniknout rozhodnutím, zahrnuje to několik možností. Toto rozhodnutí může být jednostranné (rozhodnutím údajného vlastníka práva nebo údajného zavázaného) nebo vzájemné (rozhodnutím vlastníka práva i zavázaného). Oba tyto způsoby vzniku rozhodnutím zainteresovaných stran však mají i vnější alternativu – právo může být ustaveno stranou, která není ani jeho vlastníkem, ani tím, koho toto právo zavazuje. Dále mohou s takto ustaveným právem souhlasit oba (vlastník práva i zavázaná strana), nebo pouze jeden z nich, nebo ani jeden. A navíc může být toto ustavení s většími či menšími problémy identifikovatelné, či neidentifikovatelné. Pokud je napsáno na papíře, je jeho identifikace celkem snadná, pokud je ovšem sděleno pouze ústně, je pravděpodobně obtížnější. Ať je tomu jakkoli, lze očekávat, že mezi všemi zmíněnými možnostmi budou práva, o nichž panuje mezi smluvními (a ustanovujícími) stranami jednomyslná shoda, nejméně narážet na problém rozporné interpretace o otázce vztahu práva a závazku mezi těmito stranami.¹⁵⁸ Ve srovnání s jinými alternativami navíc platí, že podmínky spojené s touto možností umožňují poměrně snadné ověření, zda takto ustavené právo nevyvolává nespravedlivé upřednostnění něčích preferencí.

Případy, v nichž je vztah práva a závazku ustaven zavázanou stranou, se nemusíme zabývat.¹⁵⁹ V takovém případě totiž nemůže být prakticky vynuceno, protože vlastník práva nemusí na tomto svém údajném právu trvat. Pokud je právo ustaveno pouze jeho vlastníkem, lze se domnívat, že zavázaná strana není ochotna svůj závazek uznat a že dochází k upřednostnění preferencí jedné ze stran v důsledku sporné asymetrie. Pokud je právo ustaveno zvnějšku, ale při dodržení podmínky souhlasu všech zúčastněných stran, jde o stav podobný uzavření smlouvy. Avšak v důsledku většího počtu účastníků, kteří si mohou tento vztah různě vykládat, se zvyšuje i riziko kontroverzních interpretací takového vztahu. Ještě větší spory lze očekávat tehdy, setká-li se vnější

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 392:

Práva jsou součástí vztahu mezi dvěma osobami a jednáním, které jedna z nich („zavázaná strana“) musí vykonat, je-li to vyžadováno osobou druhou („vlastník práva“). Právo bez odpovídajícího závazku by bylo pouhou polovinou tohoto vztahu a nemohlo by být vykonáno; a „právo“, které nemůže být vykonáno, není nic více než právo, že prázdná sklenice na vodu je sklenicí vody. Pokud je toto jediným logicky udržitelným pojetím vztahu práv a závazků, výrok, že existuje právo, v sobě obsahuje i výrok, že existuje závazek – práva v sobě obsahují závazky a naopak.

¹⁵⁸ Viz Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, s. 91: „Smlouva je jejich zjevným, samozřejmým zdrojem, protože pouze smlouvy poskytují důkaz, že se souvztažným závazkem *souhlasila* zavázaná strana, proto jejich existence nezávisí na protichůdných tvrzeních.“

¹⁵⁹ To však neznamená, že by vůbec neexistovaly. Naopak, někteří lidé věří, že něco „dluží“ společnosti, ačkoli společnost o tomto dluhu a svém údajném „právu“ ho vymáhat vůbec nic neví.

ustavení práva se souhlasem pouze jedné či dokonce žádné z dotčených stran. V takovém případě roste podezřelost takového uspořádání z důvodů uvedených výše u prvních dvou případů.

3.2.1. Ustavení práv a závazků bez smluvních vztahů

Vnější ustavení práv a závazků bez existence smluvního vztahu čelí zvláštním problémům, jež se ukáží při srovnání s jejich ustavením na základě jednomyslné shody smluvních stran. Smlouvy, jako zdroj práv a závazků, zachycují přinejmenším dvě věci. Zaprvé uvádějí, *jaká* práva a závazky smluvní strany ustavují. Na základě příslušné smlouvy je tak možné rozpoznat, jakého práva či závazku se některá ze smluvních stran domáhá.¹⁶⁰ Ze své podstaty tak smlouvy, zejména ty psané, slouží jako *doklad pro identifikaci*, zachycující to, na čem se smluvní strany dohodly, a proto poskytující způsob identifikace, který jde daleko za pouhé prohlášení. Zadruhé smlouvy navíc dokládají, že smluvní strany dospěly k dohodě o předmětu smlouvy.¹⁶¹ Díky nim je tak možné určit, že příslušné upřednostnění preferencí nečelí námitkám žádné ze smluvních stran. Jednoduše tak lze říci, že smlouva je *dokumentem o dohodě*, zachycujícím shodu všech smluvních stran ke stanovenému upřednostnění preferencí.

Každý, kdo se domáhá existence smluvně dohodnutých práv a závazků, je musí doložit samotnou smlouvou, na níž jsou založeny, jako základu pro svůj nárok. Je jasné, že tento typ dokladu neexistuje u práv, která nejsou založena na písemné smlouvě. Pokud chceme dokázat platnost našeho nároku týkajícího se práv a závazků, ale nejsme schopni předložit takovou písemnou smlouvu, musíme se odkázat na jiný zdroj. Pokud je řeč o právech a závazcích stanovených vnější autoritou, lze se jako na zdroj odkázat na příslušné rozhodnutí této autority. Proto předložením takového rozhodnutí ve formě výnosu či nařízení lze dokázat takový nárok i to, kdo ho ustanovil. Pokud lze zároveň doložit, že původce takového rozhodnutí jednal jménem všech zúčastněných stran, jde o nekomplikovaný případ. Ačkoli toto rozhodnutí nepochází od žádné z dotčených stran, tyto strany s ním souhlasí. (Typickým příkladem může být kupní smlouva sepsaná notářem.) Ten, kdo dal vzniknout právům a závazkům, učinil svým rozhodnutím to, k čemu byl oprávněn. Věci se však mají jinak, pokud toto své oprávnění přestoupí; pokud práva a závazky pouze vyhlásí. Protože toto vyhlášení s sebou nese upřednostnění něčích užitkových preferencí (a pravděpodobně tak

¹⁶⁰ Smlouvy mohou být zfalšovány a jejich výklad může být rozporný. To nepopíráme, zároveň však nejde o problém typický pouze pro smlouvy. Jde o obecný problém vztahující se ke *všem* způsobům identifikace a ověřování jakýchkoli tvrzení. I tyto způsoby totiž mohou být zfalšovány a jejich výsledky mohou být různě zpochybňovány.

¹⁶¹ Viz opět Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, s. 91: „Pouze smlouvy poskytují důkaz, že se souvztažným závazkem *souhlasila* zavázaná strana, proto jejich existence nezávisí na protichůdných tvrzeních.“

půjde o paretové zhoršení, protože takové upřednostnění bude nespravedlivé a asymetrické), měl by toto své rozhodnutí podložit nějakými argumenty a odkazy na dodatečné zdroje.

Tyto zdroje mohou být různého původu. Některé z nich pochází z náboženství. Často se tak můžeme setkat s argumentem, ať již výslovným, či uvedeným mezi řádky, že údajný vztah právo-závazek existuje díky odpovídajícímu ustanovení příslušnou náboženskou autoritou. Například, v případě křesťanství, že je tento údajný vztah založen na bibli. Pokud dotčené vztahy s touto interpretací souhlasí, mohou svou dohodu zadokumentovat zpětně (retroaktivně). Pokud ovšem nesouhlasí, je míček na straně hřiště toho, kdo se takového práva domáhá, a kdo tímto svým nárokem narušuje svobody ostatních zúčastněných stran. Aby svůj nárok doložil, může ho ten, kdo se ho domáhá, odvodit pomocí jednoho ze tří výše uvedených způsobů¹⁶² (nekonečný regres, logický kruh, dogma) a může doufat, že zúčastněné strany na základě toho změní svůj názor. Pokud mu to ovšem nevyjde, vyčerpá tím všechny pokojné způsoby, jak přimět ostatní přijmout jeho normy. Ačkoli to pro něj může být nepříjemné překvapení, neučinil nic jiného, než že předložil neodůvodněný nárok na upřednostnění určitých preferencí, který je stejně tak dobrý či špatný jako každý jiný neodůvodněný nárok. Ať už z něj člověk vyvozuje cokoli, nikdy nelze vyvodit jeho platnost.

3.2.2. Normy založené na zvyklostech

Zvyklosti jsou zvláštním případem. Na jedné straně *nejdou* nařízením, které by bylo uvaleno na skupinu zvnějšku a které by ospravedlňovalo takto ustavená práva a závazky. Na druhou stranu však *nejdou* ani o explicitní smlouvy či dohody.¹⁶³ Někteří autoři, například Anthony de Jasay, na ně pohlížejí jako na tacitní smlouvy, zavazující členy skupiny méně přísně.¹⁶⁴ Tento pohled však není zcela bez problémů. Ačkoli ho můžeme aplikovat na některé zvyklosti, na jiné naopak aplikovat nejde. Je tak problematické určit, pro *které* zvyklosti tento pohled platí. O každém pravidle *x* nebo *y*, které chce člověk uvalit na ostatní bez jejich souhlasu, tak lze říci, že je zvyklostí, tj. vyjádřením tacitní smlouvy, a že je tedy závazné (byť jen volně). Proto je nutné postupovat obezřetně. V opačném případě hrozí, že se přijetím údajných zvyklostí dostaneme do neidentifikovatelného střetu s *formální spravedlností*.¹⁶⁵

¹⁶² Viz část 3.1.

¹⁶³ Viz Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, s. 82: ‚Zvyklost či konvence je pouze metaforickou smlouvou, protože se netýká žádného explicitního a dokonce ani implicitního jednání, jež je nutné vykonat.‘

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 81: ‚Zvyklost či konvenci je nejlepší chápat jako neformální tacitní smlouvu, volně vážící velký počet lidí.‘

¹⁶⁵ Koncept *formální spravedlnosti* bude vysvětlen v části 3.2.3.

Ale co když zvyklost *neporušuje* formální spravedlnost, *nevede* k upřednostnění preferencí? V takovém případě nejsou zvyklosti problém. Za zmínku stojí to, že Jasay věří nejen tomu, že zvyklosti se nedostávají do střetu s formální spravedlností. Navíc si myslí, že zájmy zavázané strany nespravedlivě nepoškozují ani to, pokud od něj zvyklosti vyžadují nekompenzovanou povinnost, jež ho nepřipravuje o žádné právo ani svobodu, které by jinak měl. Jeho slovy:

Existuje jeden jasný případ, kdy může být na zavázanou stranu uvalena nekompenzovaná povinnost, aniž by došlo k nespravedlivému narušení jejich zájmů: když ji tato povinnost nepřipraví o žádnou svobodu, ani o žádné právo, které *by jinak měla*. Takového druhu je například povinnost respektovat vlastnictví jiného získané na základě principu prvotního záboru; obecnější povinnost respektovat status quo může být odvozena stejným způsobem (ačkoli existují i jiné způsoby jejího odvození). V každém jiném případě platí, že uvalovat na někoho povinnost bez jeho souhlasu, a ve zvláště důležitých případech navzdory jeho výslovnému nesouhlasu, je prima facie nespravedlivé.¹⁶⁶

Jasayova pozice vede k jednomu závěru, který není v souladu s našimi úvahami. Co s nimi v souladu je, je názor, že zvyklosti, jakožto nekompenzované povinnosti, jež nikoho nepřipravují o práva nebo svobody, které by daná osoba jinak měla, vytvářejí status quo, jenž nenarušuje formální spravedlnost. Co s nimi v souladu není, je tvrzení, že status quo vytváří povinnost pro ostatní. To protičeří argumentům popsáním v částech 1.1.3 a násl. a 3.1 a násl., a které, pokud jsou správné, vedou k závěru, že empirická tvrzení nemají žádné normativní důsledky. Proto není *princip prvotního záboru*, popsáný v části 2.2.5, pravidlem, které by vytvářelo nějakou povinnost pro ostatní kvůli svému souladu s formální spravedlností. Takový závěr by byl příkladem mylné záměny *je' za ,mělo by být'* a přehnaně by zatížilo *pravidlo souladu implikací*. Na základě našich úvah lze říci, že *princip prvotního záboru* je zvyklostí, která může být v nepřítomnosti kritéria upřednostnění preferencí dodržena, aniž by bylo nutné ji nějak zdůvodňovat. V okamžiku svého příchodu nenaráží první uživatel na nikoho, kdo by měl protichůdné užitkové preference. Proto je jeho přivlastnění si dosud nikým nevlastněného statku pouze výkonem jeho svobody, která se tak nedostává do konfliktu s představou neupřednostnění preferencí, protože v této situaci žádné protichůdné preference jednoduše neexistují. Pro všechny další příchozí však tento závěr neplatí. Pokud by chtěli změnit statut quo, porušili by tuto představu i principy formální spravedlnosti. Problém jejich jednání nespočívá v tom, že by narušili povinnost, kterou by na ně uvalil první příchozí, protože žádná taková povinnost neexistuje; ale v tom, že je v rozporu s představou neupřednostnění preferencí a s formální spravedlností.

¹⁶⁶ Viz Anthony de Jasay, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, s. 92.

3.2.3. Normy založené na smlouvě

V návaznosti na naše úvahy z předcházejícího oddílu lze na Jasayovu koncepci práv pohlížet jako na úspěšný pokus dosáhnout cíle jednoduše následováním jasného hesla: Pokud chcete ustavit práva, vyhněte se diskutovaným způsobům vyvozování norem a využijte pouze ty způsoby, které jsou nejméně náročné a tedy i nejméně problematické. Jasayovy závěry nakonec spočívají na tom samém argumentu, jako v případě principu prvotního záboru. Vzájemný vztah mezi principem prvotního záboru a Jasayovou koncepcí práv lze popsat následovně: Pokud není prvotní přivlastnění v rozporu s ideou nekreativního upřednostnění preferencí¹⁶⁷ a nelze proti němu vznést ani žádné jiné platné námitky,¹⁶⁸ pak jeho dodržování nevyžaduje žádné zdůvodnění. A analogicky, pokud výkon nějaké svobody (například prvotní přivlastnění) nečelí žádným platným výhradám, pak ani pro něj není zapotřebí žádné zvláštní zdůvodnění. K těmto svobodám patří i svoboda navazovat smluvní vztahy s ostatními lidmi. Smlouvy mezi smluvními stranami dokládají jimi způsobený vznik vztahu, který zahrnuje jak práva, tak i odpovídající závazky.

Jak jsme viděli, Jasay se vyhýbá všem obtížím, jež nastávají při odvození norem některým z výše uvedených způsobů, a místo toho sleduje práva zpět až k výkonu svobod (vycházejících z předpokladu svobody) a přitom nevznáší žádné nepřiměřené požadavky. Ve světle tohoto postupu je zjevné, proč je dobré použít Jasayův koncept práv jako východisko k definici konceptu svobody, využitelného pro rozlišení mezi spravedlivým morálním ekonomickým jednáním od nespravedlivého.

Odvodit koncept spravedlnosti jiným způsobem, například pomocí existujícího konceptu svobody spočívajícího na podezřelých předpokladech,¹⁶⁹ by v sobě obsahovalo riziko vpašování těchto podezřelých předpokladů a tím by mohl být ohrožen cíl celého postupu, tedy obejít problémy, popsané již několikrát na různých místech této knihy. Proto bychom měli být opatrní a rozvážní i v oblasti volby termínů. Bez této výstrahy by mohlo dojít k tomu, že bychom se nejprve zabývali směnnou (komutativní) spravedlností. Ta je však podle Aristotela pouze podmnožinou částečné (partikulární) spravedlnosti, vztahuje se na dobrovolné a nedobrovolné transakce mezi jednotlivci

¹⁶⁷ K nespravedlivému upřednostnění užitkových preferencí by došlo, kdyby se osoby A nebo B snažily připravit tu druhou o možnost prvotního přivlastnění nějaké věci, za předpokladu, že obě přijdou na dané místo ve stejný okamžik.

¹⁶⁸ Platnou námitkou by byl důkaz, že údajně nevlastněný statek je již vlastněn někým jiným.

¹⁶⁹ Viz část 3.2.1.

a umožňuje označovat jednání odpovídající směnné spravedlnosti za ‚spravedlivá‘ a ta, která jí neodpovídají, za ‚nespravedlivá‘.¹⁷⁰

Pokud se snažíme na jedné straně vyhnout se terminologickým nedorozuměním a zároveň přijít s (neproblematickým) konceptem svobody, s nímž lze snadno operovat, téměř nelze nepoužít jako nejvhodnější termín ‚formální spravedlnost‘.¹⁷¹ To platí o to více, že pojem ‚sociální spravedlnost‘ – který je, jak budeme argumentovat dále, v rozporu s formální spravedlností, protože usiluje o materiální přerozdělení (z řady různých důvodů, jež závisí na konkrétním pojetí) – může být označen za ‚materiální spravedlnost‘.

Nyní, když jsme vybaveni termínem ‚formální spravedlnost‘, můžeme pokračovat k definování morálně spravedlivého ekonomického jednání (z hlediska formální spravedlnosti). Přitom dáme přednost deduktivnímu postupu, tak jak je představen v úvodních pasážích této knihy. V souvislosti s tím tak pokládáme za užitečnější začít s určováním těch vlastností, které definovaný koncept *nemusí mít* (negativní výběr), než začít s vlastnostmi, které koncept mít musí, z důvodů,

¹⁷⁰ Viz Aristotelés, *Etika Nikomachova* (citováno dle českého překladu Antonína Kříže, Praha: Rezek, 1996, s. 127 – pozn. překl.):

‚Jedním druhem částečné spravedlnosti a jí příslušného práva jest ten, který se týká rozdělování poct nebo peněz anebo ostatních statků, které lze rozdělit účastníkům občanství – neboť v tom může býti jeden druhému roven i neroven -, jiný její druh jest opravný ve směnách. Tento pak má dvě části; směny jsou totiž buď dobrovolné, nebo nedobrovolné.‘ (§ 1130 a násl.).

Je obecně známo, že Aristotelova koncepce spravedlnosti sleduje teleologický cíl. Podle něj škodí lidské blaženosti (*eudaimonia*), když člověk usiluje o statky nad určitou úroveň bohatství. Toto a další normativní doporučení jsou samy o sobě dostatečné k tomu, abychom očekávali obtíže při použití Aristotelova pojetí spravedlnosti jako neproblematického výchozího bodu.

¹⁷¹ Měli bychom poznamenat, že budeme užívat pojmu ‚formální spravedlnost‘ pouze v morálních kontextech. Proto by nemělo být toto naše porozumění tomuto termínu zaměňováno s právním významem ‚formální spravedlnosti‘. V tomto právním smyslu znamená formální spravedlnost nestrannost. Ačkoli jsou mezi těmito dvěma pojetími zjevné souvislosti, nejsou totožná kvůli odlišným kontextům, z nichž vycházejí. K formální spravedlnosti v právním pojmosloví viz Otfried Höffe, ‚Gerechtigkeit‘, *Lexikon der Ethik*, Otfried Höffe (ed.), 6. vydání, Mnichov: Beck, 2002, s. 82. Formální spravedlnost v právním kontextu zahrnuje pouze soulad s právem, zatímco formální spravedlnost v morálním smyslu znamená morální soulad s právy založenými smlouvami. (Ekonomické) jednání může odpovídat formální spravedlnosti v právním i v morálním smyslu zároveň, ale ne nutně. V prvním případě se jednání posuzuje podle platných právních norem určitého právního řádu, ve druhém podle kritérií morálního jednání, jež jsou popsány zde. To připouští i možnost, že ekonomická jednání mohou být z hlediska práva spravedlivá a morálně nespravedlivá, posuzována perspektivou jednotlivých pojetí formální spravedlnosti; a pochopitelně též naopak. I přesto je formální spravedlnost v obou kontextech charakterizovaná nestranností. V morálním kontextu je nestrannost vyjádřena tím, že nejsou upřednostňovány užitkové preference, zatímco v právním kontextu souzením bez ohledu na osoby (to je ostatně i důvod, proč má být ‚spravedlnost slepá‘).

jež budou teprve uvedeny.¹⁷² Na tomto základě pak získáváme následující definici morálního ekonomického jednání: *Morální ekonomické jednání je formálně spravedlivé, pokud neoprávněně nebrání ostatním ve výkonu jejich svobod, a nespravedlivé, pokud neoprávněně jiným ve výkonu jejich svobod brání.*

Měli bychom poznamenat, že definováním spravedlivého a nespravedlivého morálního ekonomického jednání zdaleka nevyčerpáváme veškeré případy morálního ekonomického jednání. Pouze z uvedené definice spravedlivého či nespravedlivého morálního ekonomického jednání není možné vyvozovat, zda a jaký má určitý typ hospodaření morální rozměr. Mezi odborníky na hospodářskou etiku se však zřejmě nenajde nikdo, kdo by nesouhlasil, že spravedlnost má mezi všemi ostatními morálními hodnotami, jež jsou předmětem jejich studia, přední místo.

V další části se budeme zabývat souvislostmi mezi formální a materiální spravedlností (často také označovanou jako sociální či distributivní spravedlnost). Důvodem je dále diskutované tvrzení, že soulad ekonomického jednání s pravidly formální spravedlnosti není dostatečným kritériem pro označení takového jednání za ‚spravedlivé‘. Kvůli určitým terminologickým zvyklostem, jež platí v odborné diskusi o spravedlnosti, nebudeme nyní používat pojmy ‚formální spravedlnost‘ a ‚materiální spravedlnost‘ jako pár (vzájemně vylučujících se) konceptů.

3.3. Spravedlnost a sociální spravedlnost

Morální výroky v oblasti hospodářství jsou obvykle, ať již výslovně či mlčky, činěny ve jménu spravedlnosti, které mají údajně sloužit. Spravedlnost je tak postavena na nejdůležitější místo ze všech morálních hodnot, bez ohledu na skutečnost, že od starověku probíhá mezi filozofy neustálá diskuse o řádném významu tohoto pojmu. Již Platón vkládá do úst jednomu ze Sokratových odpůrců tato slova:

Prvé z toho páru, to, co působí vlastní silou v lidské duši a co se před lidmi i před bohy ukrývá, nikdo nikdy ani v básnické tvorbě ani vlastními slovy v plné míře nevyložil jako největší ze všech zel, které ukrývá lidská duše, a naopak ani spravedlnost takto nevyložil jako největší dobro.¹⁷³

¹⁷² Viz část 1.1.8.1.

¹⁷³ Platón, *Ústava*, Kniha druhá, § 366 a násl., podle *The Dialogues of Plato*, do angličtiny přeložil, rozborem a úvodem opatřil B. Jowett, 3. revidované a upravené vydání, Oxford: University Press, 1892 (České znění citováno podle překladu Radislava Hoška, Praha: Svoboda-Libertas, 1993, s. 89. Český překlad poněkud zastírá pointu celého odstavce, doslovný překlad anglického znění uváděného Bouillonem by zněl: ‚Nikdo dosud v plné míře nevyložil ani veršem ani prózou pravou podstatu žádné z nich sídlících v duši a neviditelných lidskému i božskému oku; ani neukázal, že ze všech věcí, jež má člověk ve své duši, je spravedlnost největším dobrem a nespravedlnost největším zlem.‘ – pozn. překl.)

Jelikož je rozšířena o jedno adjektivum, zdá se být na první pohled sociální spravedlnost určitou podskupinou spravedlnosti. Zda je takový dojem oprávněný, je předmětem diskuse¹⁷⁴ - zejména proto, že většina toho, co říká Platón o spravedlnosti, se vztahuje i na sociální spravedlnost. Pokud bychom Platóna parafrázovali, mohli bychom říci: Nikdo ani v básnické tvorbě ani vlastními slovy v plné míře nevyložil *sociální spravedlnost*, ani neukázal, že - jak si mnozí myslí - je *sociální spravedlnost* největší ze všech dober, které ukrývá lidská duše, a *sociální nespravedlnost* největším zlem. Jak však může být chvála nějaké hodnoty, ať už je to spravedlnost nebo sociální spravedlnost, tak nesmírná, je-li zároveň to, co o ní lze přesně říci, natolik nedostatečné?

Ať už je to jakkoli, první systematický pokus stanovit spojení mezi spravedlností a distributivní spravedlností byl učiněn Aristotelem v jeho *Etice Nikomachově*.¹⁷⁵ V její páté knize Aristotelés představuje rozdíl mezi spravedlností v obecném smyslu (soulad se zákonem) a částečnou spravedlností, skládající se z komutativní (směnné) a distributivní (podílné) spravedlnosti. Jeho slovy:

Jedním druhem částečné spravedlnosti a jí příslušného práva jest ten, který se týká rozdělování poct nebo peněz nebo ostatních statků, které lze rozdělit účastníkům občanství - neboť v tom může býti jeden druhému roven i neroven -, jiný její druh jest opravný ve směnách. Tento pak má dvě části; směny jsou totiž buď dobrovolné, nebo nedobrovolné, dobrovolné jsou například prodej, koupě, půjčka, zástava, užívání, uschování, nájem - dobrovolnými se nazývají, protože základ těch směn jest dobrovolný -, z nedobrovolných pak jedny jsou tajné, například krádež, cizoložství, travičství, kuplířství, podvod, zákeřná vražda, křivé svědectví, druhé jsou násilné, například pohana, věznění, zabití, loupež, zmrzačení, utržení na cti, urážka.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Jasay upozorňuje na to, že

„Koncept ‚sociální spravedlnosti‘ by byl pleonasmem, podobně jako ‚starý stařec‘ nebo ‚hořící oheň‘. Každá forma spravedlnosti, o níž usiluje právní řád (v občanském, trestním nebo správním právu) je ‚sociální‘ v té míře, v níž formuluje určitá pravidla rozdělování majetku, důchodu, statutu, odměn a trestů ve společnosti [Jede Art von Gerechtigkeit, wie sie durch unsere Rechtsordnung (im Zivil-, Straf-, oder Verwaltungsrecht) angestrebt wird, ist insofern ‚sozial‘, als sie die Verteilung von Besitz, Einkommen und Status, Belohnung und Strafe in einer Gesellschaft gewissen Regeln unterwirft]. (Jasay, 2008, s. 172, překlad autor)

Podobný argument uvádí i Friedrich A. Hayek, viz jeho *Právo, zákonodárství a svoboda, sv. II: Fata morgána sociální spravedlnosti*, Praha: Academia, 1994, přel. Tomáš Ježek.

¹⁷⁵ Pokud to není matoucí a je to vhodné ze stylistických důvodů, používáme pojmy ‚sociální spravedlnost‘, ‚materiální spravedlnost‘ a ‚distributivní spravedlnost‘ jako synonyma.

¹⁷⁶ Viz Aristotelés, *Etika Nikomachova*, § 130 a násl. (citováno podle překladu Antonína Kříže, Praha: Rezek, 1996, s. 127-8 - pozn. překl.)

Anglický překlad W. D. Rosse, ačkoli je velmi blízký stylu originálu, umožňuje svou srozumitelností i modernímu čtenáři, aby pochopil, co měl Aristotelés na mysli. Pokud chceme rozhodovat o ‚rozdělování poct nebo peněz nebo ostatních statků, které lze rozdělit účastníkům občanství‘, pak musíme použít distributivní spravedlnost. Pokud se chceme zabývat s dobrovolnými či nedobrovolnými směňami lidí, pak musíme aplikovat spravedlnost směnnou (komutativní).

Prodej, koupě, půjčka, zástava, užívání, uschování, nájem; to vše jsou dobře známé případy ekonomického jednání, jež vznikají na základě dobrovolných dohod mezi ekonomickými aktéry. Tyto, stejně jako jednání, v nichž alespoň jedna strana jedná nedobrovolně (jako krádež, loupež, travičství, vražda, urážka, věznění), mají podle Aristotela podléhat směnné spravedlnosti. Princip opravné spravedlnosti by se měl – zjednodušeně řečeno – řídit *aritmickou úměrností*, která vyžaduje odškodnění. V důsledku toho, jak píše Aristotelés, ‚snaží se soudce nerovnost vyrovnati pokutou a tak zbavuje pachatele zisku‘.¹⁷⁷

Distributivní spravedlnost by naopak měla sledovat *geometrickou úměrnost*, aby došlo k rozdělení prostředků způsobem odpovídajícím hodnotě. Jak to jasně uvádí Aristotelés:

To vyplývá i z ohledu na osobní hodnotu: všichni totiž souhlasí v tom, že právo v rozdělování se má díti podle osobní hodnoty, ale nikdo nerozumí hodnotou totéž.¹⁷⁸

Lze tedy shrnout: Zatímco pro dobrovolné a nedobrovolné transakce doporučuje Aristotelés směnnou (komutativní) spravedlnost, distributivní spravedlnost vyhrazuje pouze pro rozdělování odměn ‚podle hodnoty‘. Jiná kritéria (potřebnost, příslušnost k určité skupině atd.) nehrála v Aristotelově pojetí žádnou roli. Svůj význam získala až s moderními teoriemi sociální spravedlnosti.

Máme dobré důvody domnívat se, že Aristotelés pokládal své dva druhy svobody za komplementární pojetí. Co se však stane, pokud dojde ke sporu o hodnotu občanů? Bude rozdělení odloženo až do odvolání? Nebo se jeden názor bude muset podřídit druhému? Pokud ano, který to bude? A na základě jakého pravidla se to rozhodne? Odložení rozdělení popírá samotnou myšlenku

¹⁷⁷ Tamtéž, § 1132a.

¹⁷⁸ Tamtéž, § 1131a. (Anglický překlad citovaný Bouillonem používá pro výraz ‚hodnota‘ termín ‚merit‘, který lze do češtiny překládat i jako ‚zásluha‘; v dalším textu se však držíme pojmu ‚hodnota‘ podle českého překladu Etiky Níkomachovy – pozn. překl.)

distributivní spravedlnosti. Upřednostnění jednoho názoru ničí myšlenku komplementárních pojetí. Aristotelés možná nevěnoval těmto rozporům dostatečnou pozornost.¹⁷⁹

Ať je tomu jakkoli, zamýšlená komplementarita směnné a distributivní spravedlnosti je v Aristotelově díle jasně viditelná. Jednak se odráží v tom, že oba tyto typy spravedlnosti jsou pojaty jako podskupiny částečné (partikulární) spravedlnosti. Dalším vodítkem je nepřítomnost jiných parametrů distributivní spravedlnosti než ‚hodnoty‘. Předpokládáme-li, že Aristotelés uvažoval i o jiných kritériích (například potřebnosti), je docela zřejmé, že tato jiná kritéria neodpovídají zásadě ‚hodnoty‘ a jejímu principu ‚geometrické úměrnosti‘. Jak ale ukáže naše pojednání různých nových teorií sociální spravedlnosti, myšlenka zkombinovat prvky směnné spravedlnosti a sociální spravedlnosti logicky bezrozporným způsobem dodnes zjevně neztratila nic ze své přitažlivosti. To, zda byly tyto moderní pokusy úspěšné, bude prozkoumáno později.¹⁸⁰

Bez ohledu na výše uvedené byl dopad aristotelovského rozlišení obrovský a dlouhodobý. Jak si jinak vysvětlit, že nebylo nikdy systematicky zpochybněno?¹⁸¹ Není totiž například vůbec jasné, že potřebujeme koncept distributivní spravedlnosti, pokud máme spravedlnost směnnou. To, čeho Aristotelés dosahuje zavedením distributivní spravedlnosti, je způsob rozdělování, který je kompatibilní s opravnou spravedlností. K tomu však není zapotřebí zavádět komplementární formu spravedlnosti. Jediné, co je zapotřebí, je dohoda zúčastněných stran o způsobu rozdělení. Tato dohoda, která je dobrovolná, je tak *eo ipso* v souladu se směnnou spravedlností.

Nadbytečnost koncepce distributivní spravedlnosti neměla ovšem žádný vliv na rozdělení částečné spravedlnosti na směnnou a distributivní spravedlnost. Stále je kladena otázka, jaké je správné pole aplikace sociální spravedlnosti, a stále se v teorii spravedlnosti vyskytuje snaha uspořádat ji

¹⁷⁹ Přesto si byl jistě těchto rozporů vědom. Věděl, že ‚odtud ty půtky a stížnosti, kdykoli buď rovni nerovné anebo nerovní rovné mají a užívají ho‘ a že ‚nikdo nerozumí hodnotou totéž, nýbrž demokraté ji vidí ve svobodě, oligarchové v bohatství, jini v urozenosti, aristokraté v duševní zdatnosti‘ (§ 1131a).

¹⁸⁰ Viz část 3.7.

¹⁸¹ Jak jinak totiž vysvětlit, že nepobuňuje veřejnost, je-li nezasloužené štěstí pokládáno za případ nespravedlnosti? Skutečnost, že osoba A získala bohatství díky svému štěstí namísto své námahy, neznamená, že je morálně její. Zdá se být velkou intelektuální přítěží Aristotelovy koncepce spravedlnosti, že vlastnictví, jež by nepřípadlo člověku, kdyby platilo pouze pojetí ‚spravedlnosti založené na hodnotě‘ (*merit-based justice*), je podezřelé z toho, že této osobě nepatří v plném smyslu tohoto slova, ačkoli jeho získání nebylo spojeno s žádným porušením směnné spravedlnosti. K tomu viz též Anthony de Jasay, ‚Justice, Luck, Liberty‘, *Liberty and Justice*, Tibor Machan (ed.), Stanford: Hoover Institution Press, 2006, s. 27: ‚Je velkou chybou domnívat se, že něco, co není zasloužené, musí být nezasloužené. Nedostatek argumentů proč by člověk měl mít nebo získat nějaký statek neznamená, že by ho neměl mít nebo neměl získat.‘

nějakým způsobem do jednoho celku se směnnou spravedlností, bez ohledu na změnu významu pojmu sociální spravedlnost v moderní době. Ať už bude z našeho úhlu pohledu odpověď na tyto otázky jakákoli, nyní můžeme říci tolik: Pokud se ve jménu sociální spravedlnosti doporučuje, aby byly statky osoby A převedeny na osobu B bez souhlasu osoby A, ačkoli v průběhu nedobrovolných transakcí si osoba A nevzala své statky od ostatních a osoba B nebyla připravena o své statky ostatními, pak je toto doporučení v rozporu se směnnou spravedlností.¹⁸²

Před tím, než prozkoumáme tyto rozpory, musíme se podívat ještě na předcházející problémy. Nejprve se pokusíme objasnit počátky myšlenky sociální spravedlnosti. Kromě Hayekových fylogenetických vysvětlení a studií v oblasti dějin idejí se budeme zabývat tím, zda mělo určité chápání vlastnictví, spravedlnosti a rovnosti vliv na představu sociální spravedlnosti, a pokud ano, jakým způsobem tento vliv působil.

3.4. Počátek myšlenky sociální spravedlnosti

Ačkoli kořeny *konceptu* distributivní spravedlnosti sahají zpět až k Aristotelovi, myšlenka sociální spravedlnosti je novější fenomén.¹⁸³ Tím, co odlišuje moderní myšlenku sociální spravedlnosti od aristotelovského konceptu distributivní spravedlnosti, je, jak jsme již uvedli výše, vypuštění či přímo zamítnutí ‚spravedlnosti založené na hodnotě‘ jako ústředního principu a její nahrazení jinými parametry. Už jen tato skutečnost naznačuje, že bude rozumné podezřít z rozšíření této myšlenky nástup utilitarismu, který – abychom použili slavnou benthamovskou frázi – obhajoval ‚největší štěstí pro co největší počet lidí‘. Tento cíl utilitarismu nemůže být dosažen bez zavržení představy spravedlnosti založené na hodnotě a formální spravedlnosti.

Ať tomu však bylo jakkoli, naše prozkoumání rawlsovských pojetí spravedlnosti ukáže, že existuje i řada teorií spravedlnosti, jež nejsou – či alespoň ne zcela – inspirovány utilitaristickými předpoklady. Je tedy stále racionální (a pro naše účely stále nutné) zjistit, zda existují i taková pojetí sociální spravedlnosti, která jsou slučitelná s formální spravedlností.

3.4.1 Sociální spravedlnosti a morální systém tlupy

Ve druhém díle trojdílné knihy *Právo, zákonodárství a svoboda* se Hayek zabývá původem myšlenky sociální spravedlnosti dvojím způsobem. Nejprve, jak bylo naznačeno výše, ho zajímají historické kořeny myšlenky a konceptu distributivní spravedlnosti; a zadruhé se ptá po

¹⁸² K tomu viz Antony Flew, ‚Social Democracy and the Myth of Social Justice‘, *Libertarians and Liberalism*, ed. Hardy Bouillon, Aldershot: Avebury, 1996, s. 170-83.

¹⁸³ Viz Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty, Vol. 2* (česky *Právo, zákonodárství a svoboda, Sv. II: Fata morgána sociální spravedlnosti*, Praha: Academia, 1994, přel. Tomáš Ježek – pozn. překl.) kde Hayek sleduje tuto myšlenku do minulosti k Johnu Stuartu Millovi.

etologických důvodech vysvětlujících touhu člověka po tom, co se obvykle označuje jako sociální spravedlnost.

Při hledání odpovědi na poslední uvedenou otázku se Hayek dívá na fylogenetické dědictví člověka. Domnívá se, že lidská morálka byla do značné míry určena minulostí, především chováním lidí v dobách kmenových společenství. Podle Hayeka žili lidé stovky tisíc let v malých skupinách s průměrným počtem členů mezi 20 a 60. Právě tato velikost určila vývoj naší morálky a způsobila jejich fylogenetické zakotvení.¹⁸⁴ Každodenní fyzický kontakt členů skupiny vytvořil podmínky pro výběr určitých morálních preferencí a potlačení ostatních. Vzájemná péče a hledání kompromisu se ukázalo být užitečné.¹⁸⁵ Hayekův nástin vysvětlení zní poměrně věrohodně. Zdá se jasné, že skupiny, jejichž přežití záviselo na úspěšném lovu a sběračství, potřebovaly mít určitý minimální počet členů. Aby přežila – a zejména v konkurenci s ostatními skupinami –, musela každá skupina usilovat o udržení této minimální velikosti (zahrnující i členy „v záloze“). Proto se pravděpodobně ukázalo užitečné léčit nemocné a pečovat o ně, spíše než je ponechat jejich osudu. Tak se soucit mezi členy skupiny vyplácel.¹⁸⁶

Hayek tuto myšlenku o morálce tlupy používá nejen k tomu, aby vysvětlil původ sociální spravedlnosti ve smyslu morálního citu, ale i jako argument pro to, že je nepoužitelná v moderní společnosti, která má mnohem větší počet členů než kmenová skupina. Podle Hayeka potřebuje *abstraktní* nebo také *velká společnost* naší doby i morální pravidla, která řídí obchod s cizinci. Respekt k vlastnictví ostatních nebo dodržování smluv jsou praktiky, které určují život ve velké, anonymní společnosti mnohem více než pravidla převzatá ze společnosti, kde všichni jednali tváří v tvář.¹⁸⁷ Hayekovy úvahy o morálních požadavcích velkých společností jsou velmi přesné. Zatímco malé skupiny s úzce provázanými členy mohou obtížně vstřebat ztrátu některého z nich, abstraktní společnosti se s takovou ztrátou vypořádají mnohem lépe a budou jimi ovlivněny jen málo. Navíc

¹⁸⁴ K tomu viz Gerard Radnitzky, „Die ungeplante Gesellschaft. Friedrich von Hayeks Theorie der spontanen Ordnungen und selbstorganisierenden Systeme“, *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialpolitik* 29, 1984, s. 9–33. Radnitzky věří, že toto období bylo příliš krátké na to, aby k tomuto fylogenetickému zakotvení došlo. Viz též můj text „Hayek’s Theory of Cultural Evolution in the Light of Lorenzian Ethological Epistemology“, *Evolution and Cognition* 1, 1992, s. 131–45.

¹⁸⁵ Viz Friedrich A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Londýn: Routledge and Kegan Paul, 1978, s. 57 a násl. Měli bychom dodat, že tyto praktiky přinejmenším neškodily existenci skupiny.

¹⁸⁶ Na pozadí toho, co bylo řečeno v části 1.1.5 o negativním výběru, se zdá být vhodnější to přeformulovat ve smyslu, že soucit neškodí udržení skupiny.

¹⁸⁷ Srov. Friedrich A. Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Londýn: Routledge and Kegan Paul, 1978, s. 61 a násl.

růst anonymity mezi jejich členy vede k rostoucímu riziku zneužití soucitu a tedy i k tomu, že se tento cit může stát pro takové společnosti škodlivým.

3.5. Sociální spravedlnost jako nevhodné označení

Jak jsme vysvětlili v části 3.2.3, definice spravedlnosti vyvozená deduktivně (cestou negativního výběru) nemůže bez povšimnutí přejít koncept sociální spravedlnosti. Je možné, že sociální spravedlnost představuje podskupinu spravedlnosti a proto by mohla být užitečná pro přesnost naší definice. Nutnou podmínkou pro to je ovšem to, aby byla logicky kompatibilní se spravedlností. Jelikož se na trhu idejí nachází velmi mnoho pojetí sociální spravedlnosti, je vhodné podrobit je zevrubnému zkoumání. Navíc je nutné zvážit i argumenty, podle nichž v různých kritériích sociální spravedlnost nespĺňuje požadavek zmíněné logické kompatibility. Právě takový argument vnesl do diskuse Friedrich A. Hayek.¹⁸⁸ Ten se na jedné straně zabývá otázkou, zda lze tržní výsledky smysluplně označit za sociálně nespravedlivé. Jako východisko používá ideu metodologického individualismu, který vyžaduje, aby veškeré sociální jevy byly pojímány jako výsledek (inter)akcí jednotlivců. Hayek tak rozlišuje společenské výsledky plynoucí z plánů, k nimž každý přispívá na základě své role, a výsledky vznikající spontánně z jednání jednotlivců, ale nikoli ze společného plánu. Tržní výsledky jsou právě takovým spontánním výsledkem. Na svobodném trhu nikdo nenásleduje příkazy, výsledky nejsou nikým plánovány, říká Hayek. V jeho analýze je tak první druh společenských výsledků představován pouze výstupy plánované ekonomiky.

Zatímco v plánovaném hospodářství nikdo nestačí na splnění plánovaných výsledků a jejich rozdělení sám, ale každý je pro jejich dosažení zapotřebí (jako součást plánu), aktéři ve svobodném hospodářství sledují své individuální cíle. Proto nejsou ani dostateční ani nepostradatelní pro celkový výsledek. Žádný z účastníků trhu tedy nemůže být označen za nutnou nebo postačující podmínku pro dosažení výsledku (a jeho rozdělení).

Pokud předpokládáme, že za morální lze označit pouze výsledky takového jednání, u něž lze jednoznačně identifikovat aktéra, který tento výsledek způsobil, pak musíme dospět k závěru, že spontánní výsledky svobodného trhu za morální označit nelze. Proto je nelze označovat ani za ‚nespravedlivé‘, ani za ‚spravedlivé‘. Obě adjektiva jsou nevhodná.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Viz též část 1.1.9. Navíc srov. Friedrich A. Hayek, Právo, zákonodárství a svoboda, sv. II: Fata morgána sociální spravedlnosti.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 201:

Zcela jasně ji [spravedlnost] nelze použít na způsob, jímž neosobní tržní proces alokuje jednotlivým lidem vládu nad statky a službami: ten nemůže být ani spravedlivý, ani nespravedlivý, protože výsledky nejsou zamýšlené nebo předvídané a závisejí na mnoha okolnostech, které v jejich celku nikdo nezná.

Jak bylo řečeno v části 1.1.9.1, obtíže s označením určitého jednání za morální rostou s tím, čím je obtížnější jednoznačně spojit trojici atributů morálního jednání. Pokud jsou záměr, výkon a důsledek spojeny bez přerušení, pak lze vcelku snadno určit, jaký morální rozměr jim má být přisouzen (například označení spravedlivý či nespravedlivý). Pokud však některý z těchto tří prvků chybí (pokud jsou například dány záměr a výkon, ale chybí důsledek), pak se hodnocení morální stránky daného jednání stává obtížným nebo vyžaduje upozornění na tento nedostatek. (Odlišně morálně hodnotíme vraha a člověka, který se o vraždu pouze pokusil.)

V návaznosti na Hayekovu argumentaci můžeme konstatovat, že v případě tržních výsledků dva prvky ze tří výše uvedených chybí – a sice záměr a důsledek. (Účastníci trhu ani nezamýšlí, ani nezpůsobují tržní výsledek.) Navíc lze dodat, že není ani vhodné pokládat tržní jednání za zbývající prvek této triády, protože není ani nezbytnou ani postačující podmínkou pro daný spontánní výsledek. Hayekův závěr, tedy nepřipisovat morální rozměr spontánním výsledkům svobodného trhu, a jeho názor, že pojem ‚sociální spravedlnost‘ je nevhodné označení, se zdají být v souvislosti s touto neúplnou trojicí velmi oprávněné.

Je jasné, že koncept sociální spravedlnosti usilující o klasifikaci výsledků svobodného trhu jako ‚sociální nespravedlivých‘ není schopen sloužit coby logicky kompatibilní podskupina nadřazené kategorie ‚spravedlnost‘. Z pohledu formální spravedlnosti (a také směnné spravedlnosti), která vyžaduje odškodnění jako reakci na vykonanou nespravedlnost, lze dodat, že úsilí o to, aby sociální spravedlnost sloužila jako náhrada za sociální nespravedlnost, není správné. Jak totiž ukazuje Hayekova analýza, výsledky svobodného trhu nezpůsobují stav, jenž by mohl být označen za spravedlivý, nebo nespravedlivý.

Navzdory tomu všemu musíme mít na paměti, že Hayek kritizuje určité pojetí sociální spravedlnosti, tedy to, které – chybně, jak jsme viděli – předpokládá, že jednání tržních účastníků povedou k sociální nespravedlnosti. Jeho kritika se nevztahuje na pojetí založená na předpokladu, že sociální spravedlnost je způsobována opomenutími. Jak uvidíme dále,¹⁹⁰ tyto teorie čelí několika jiným problémům, ale nelze je vyloučit z našich úvah již od počátku protože – jak jsme ukázali v části 1.1.7 – morální ekonomické jednání nezahrnuje jen jednání samotné, ale také opomenutí jednání.

Předmětem Hayekovy kritiky také nejsou ta pojetí sociální spravedlnosti, která netvrdí, že by sociální spravedlnost musela být vyžadována (pouze) kvůli sociální nespravedlnosti, ale říkají, že

¹⁹⁰ Viz část 3.6.

výzva k sociální spravedlnosti je založena na jiných důvodech. Jak objasní následující části, i v těchto případech hraje myšlenka opomenutí jednání nezanedbatelnou roli.¹⁹¹

3.5.1. Sociální spravedlnost jako postup vycházející z opatrnosti

Následující exkurze do ordoliberalního myšlení nás přivádí k pojetí sociální spravedlnosti, jenž může sloužit jako příklad toho, co bylo řečeno v předchozí části: Obhajovat sociální spravedlnost nemusí znamenat připuštění existence sociální nespravedlnosti. Dokonce to nevyžaduje ani *expressis verbis* domáhání se ‚sociální spravedlnosti‘. Tím, co zde máme na mysli, je ordoliberalní myšlenka ‚sociálně tržního hospodářství‘. Termíny ‚sociálně tržní hospodářství‘ a ‚společenská irenika‘ (*social irenic*) lze připsat Alfredu Müllerovi-Armackovi, který je uvedl do diskuse v poválečném Německu.¹⁹² V té době tam nebylo na programu hospodářské politiky přerozdělování bohatství, protože nebylo dost bohatství, které by mohlo být přerozděleno.¹⁹³ Proto nebylo hlavní otázkou to, zda a jakým způsobem trh způsobuje ‚nespravedlivé‘ výsledky a jak to může být napraveno: principiální otázkou byla tvorba bohatství.¹⁹⁴ Müller-Armack usiloval o ‚liberální tržní hospodářství, které ale nebude ponecháno samo sobě, ale bude usměrňováno s určitým záměrem, především se záměrem sociálním‘.¹⁹⁵ Jeho představa ‚sociálně tržního hospodářství‘ obsahovala usměrňování trhu k sociálním ‚irenickým‘ cílům. Určitá ‚před‘-náprava očekávatelných výsledků trhu byla pokládána za vhodnou, aby bylo dosaženo žádoucích ordoliberalních cílů. Ačkoli se vůdčí osobnosti ordoliberalismu, jako byli Walter Eucken, Franz Böhm, Wilhelm Röpke a Alexander Rüstow, mírně lišili v názoru na to, co bylo oním žádoucím cílem, vzájemně sdíleli myšlenku, že trh může být a měl by být čas od času usměrňován, aby bylo možné ho udržet. Ve stručnosti: pokud je tržní řád ohrožován sociálními nepokoji, mělo by dojít k intervencím (včetně použití přerozdělovacích nástrojů), které ponechají nedotčené fungování trhu samotného, ale zároveň odstraní příčiny neklidu. Proto lze říci, že tyto tržní intervence nebo ‚opravy‘, ať už jsou rétoricky

¹⁹¹ Viz části 3.5.1, 3.6 a 3.7.

¹⁹² Viz Alfred Müller-Armack, ‚Soziale Irenik‘, *Weltwirtschaftliches Archiv* 64, 1950, s. 181-203, a Christian Watrin, ‚Alfred Müller-Armack (1901 bis 1978)‘, *Kölner Volkswirte und Sozialwissenschaftler*, Friedrich-Wilhelm Henning (ed.), Kolín, 1988, s. 39-68.

¹⁹³ Přibližně 30 let po Druhé světové válce se věci změnilly. Tehdy přerozdělování bohatství začalo přitahovat větší pozornost. V roce 1978 varoval Müller-Armack proti přílišnému přerozdělování jako důvodu pro neustálé státní zásahy; viz Alfred Müller-Armack, ‚Die fünf großen Themen der künftigen Wirtschaftspolitik‘, *Wirtschaftspolitische Chronik* 27.1, 1978, s. 9 a násl.

¹⁹⁴ Viz Christian Watrin, ‚Marktwirtschaft‘, *Handwörterbuch der Volkswirtschaftslehre*, Wiesbaden, 1978, s. 806-26.

¹⁹⁵ V německém originálu zní Müller-Armackův požadavek takto: ‚keine sich selbst überlassene, liberale Marktwirtschaft, sondern eine bewußt gesteuerte, und zwar sozial gesteuerte Marktwirtschaft‘, (Müller-Armack, 1946, s. 86; překlad autor). Viz též tamtéž, s. 88.

zdůvodňovány ‚sociální spravedlností‘ nebo ‚sociálně tržním hospodářstvím‘, jsou nakonec postupem vycházejícím z opatrnosti.

Jinými slovy: koncepce sociální spravedlnosti formulovaná jako součást sociálně tržního hospodářství, neusilovala o nápravu *starých* výsledků, ale o předvídavou nápravu těch *nových*.

3.6. Sociální spravedlnost jako ‚spravedlnost napravující opominutí jednat‘

Tato část musí být poněkud odlišná než ostatní. Nevíme totiž o žádném významném případě v existující literatuře, který by mohl posloužit za příklad toho pojetí sociální spravedlnosti, o němž zde bude systematicky pojednáno. Pravděpodobně se tak zde zabýváme konceptem, který zatím nemá žádného (plně rozvinutého) zástupce. Rysy tohoto pojetí je však snadné popsat. Vrátime-li se k našim dřívějším úvahám, můžeme hovořit o sociální spravedlnosti v souvislosti s neposkytnutím pomoci. Připomeňme si to. V části 1.1.7 jsme uvedli, že morální rozměr lze připsat i takovému jednání, které nebylo provedeno, ačkoli bylo dříve přislíbeno. Pokud bychom použili tuto myšlenku, bylo by možné argumentovat, že ‚sociální nespravedlnost‘ je způsobena nesplněnými sliby nebo jinými nedodrženými závazky. Přísně vzato, podle tohoto pojetí by se člověk mohl dovolávat porušení smlouvy a žádat o náhradu či odškodnění ve jménu formální spravedlnosti. Protože osoba, která slíbila jednat, selhala a svůj slib porušila, mohl by se člověk domáhat, abychom tak řekli, ‚*spravedlnosti napravující opominutí jednat*‘.

Pojímání ‚sociální spravedlnosti‘ jako legitimního nároku na odškodnění za ‚sociální nespravedlnost‘ tím způsobem, jaký jsme právě popsali, se sice (zatím) neobjevuje, přinejmenším alespoň ne v systematické podobě.¹⁹⁶ V literatuře však lze narazit na některé myšlenky a návrhy, které se zdají usilovat o systematické využití tohoto pojetí, případně používající něco z výše uvedených myšlenek. Do této skupiny by patřily představy, jako je mezigenerační smlouva, solidarita nebo globální spravedlnost.¹⁹⁷

Mezigenerační smlouva, jež je přinejlepším fiktivní dohodou mezi členy různých generací, je často používána jako argument legitimizující průběžně financované (*pay-as-you-go*) penzijní systémy

¹⁹⁶ Jsem zavázán Hartmutu Kliemtovi, který mě upozornil na to, že poměrně podobnou – ač stále dosti odlišnou – koncepci představil Peter Unger ve svém pojednání o neúspěšném poskytnutí pomoci. Viz Ungerovu knihu *Living High and Letting Die: Our Illusion of Innocence*, Oxford: University Press, 1996. Unger netvrdí, že nesplněné sliby nebo jiné nevyrovnané závazky vedou k sociální nespravedlnosti, ale říká, že chudoba v tzv. nerozvinutých zemích je důsledkem selhání při poskytnutí pomoci těmto zemím.

¹⁹⁷ K ‚ vynálezu ‘ myšlenky sociální spravedlnosti viz Friedrich A. Hayek, *Právo, zákonodárství a svoboda, sv. II: Fata morgána sociální spravedlnosti*, Praha: Academia, 1994, s. 195 a pozn. 27 na s. 226.

a může dobře posloužit k ilustraci myšlenky ‚spravedlnosti napravující selhání‘. V jejím duchu argumentuje Clemens Fuest:

Protože je průběžné financování systémů sociálního zabezpečení často označováno za výraz mezigenerační smlouvy, bylo by zjevným kritériem mezigenerační spravedlnosti dotázat se, zda by všichni členové všech generací, žijící v době zavedení takového systému sociálního zabezpečení, souhlasili s jeho zavedením.¹⁹⁸

Fuest v poznámce pod čarou odkazuje na názor Wilfrieda Hinsche:¹⁹⁹

Při domýšlení důsledků sociální politiky založené na smluvním (*contractarian*) pojetí spravedlnosti vyjdeme z Rawlsovy teorie spravedlnosti. Ten dochází k závěru, že určité druhy dotování úvěrů lze odůvodnit pomocí rawlsovského principu difference.²⁰⁰

Ať je tomu jakkoli, teorie sociální spravedlnosti, které (by) odkazovaly na ‚sociální nespravedlnost‘ způsobenou nesplněnými sliby či jinými nedodrženími závazky (by) čelily řadě problémů, zejména je-li smlouva, o níž v daném případě jde (a která údajně zakládá daný slib či závazek), nikoli faktem, ale pouhou fikcí – a fiktivní smlouva není žádným zvláštním druhem smlouvy, nýbrž není vůbec žádnou smlouvou. Navzdory tomu, a i když jde o fiktivní smlouvy, musíme rozlišovat mezi smlouvami uzavřenými *za lidi* a smlouvami uzavřenými *lidmi* samotnými. Podívejme se nejdříve na první případ. Možnost ustanovit práva a závazky pro ostatní, bez dotázání se na jejich

¹⁹⁸ ‚Da die Umlagefinanzierung der sozialen Sicherungssysteme oft als Ausdruck eines Generationenvertrags bezeichnet wird, würde ein nahe liegendes Kriterium für Generationengerechtigkeit darin bestehen, zu fragen, ob

alle Mitglieder aller (zum Zeitpunkt der Einführung lebenden) Generationen der Einführung des Sozialversicherungssystems zustimmen würden. Dadurch nähert sich das Kriterium für Generationengerechtigkeit vertragstheoretischen Gerechtigkeitstheorien und effizienztheoretischen Überlegungen.‘ (Fuest, 2007, s. 18; překlad autor)

¹⁹⁹ Wilfried Hinsch, ‚Rawls‘ Differenzprinzip und seine sozialpolitischen Implikationen‘, *Sozialpolitik und Gerechtigkeit*, Siegfried Blasche a Dieter Döring (eds.), Frankfurt n. M., New York: Campus, 1998, s. 17–74. Toto však není pozice, kterou by zastával Hinsch sám. V jeho pojetí spravedlnosti je otázka kauzality nepodstatná, pokud nejde o případ nouze vyvolané aktérem samým (jak uvádí v osobním dopisu z 12. června 2009).

²⁰⁰ V německém originále popisuje Fuest Hinschovy snahy jako pokus ‚ausgehend von der Rawls‘-schen Gerechtigkeitstheorie sozialpolitische Implikationen vertragstheoretisch begründeter Gerechtigkeitstheorien herauszuarbeiten. Er kommt zu dem Ergebnis, dass bestimmte Formen von Lohnsubventionen mit dem Rawls‘-schen Differenzprinzip zu rechtfertigen sind‘ (Clemens Fuest, *Sind unsere sozialen Systeme generationengerecht?* Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik 07/3, vydal Walter Eucken Institut, Freiburg, 2007, s. 18; překlad autor).

názor, byla již diskutována jinde.²⁰¹ Tam bylo také řečeno, že v těchto případech lze pravděpodobněji očekávat nesouhlas dotčených stran, než tomu bude v případech, kde se smluvní strany jednomyslně dohodnou na právech a povinnostech. V prvním případě je obtížnější identifikovat postavení všech stran zapojených do takové transakce a jejich příslušná práva i závazky, než je tomu v případě druhém. Tato skutečnost dává ještě větší důvod ke znepokojení, protože ověření možného střetnutí s myšlenkou neupřednostnění zájmů kriticky závisí na možnosti určit postavení všech dotčených stran.

Navíc, i kdybychom předpokládali, že určité podmínky x , y , z za splnění a fiktivní smlouva byla (či by byla) uzavřena všemi dotčenými stranami, pojetí sociální spravedlnosti odkazující se na nesplněnou smlouvu by i přesto čelilo značným problémům. Především by se objevil problém stejný jako v případě kritizovaném Hayekem (tj. sociální spravedlnost má plynout z tržních transakcí), protože námi zkoumaná situace je k tomuto případu symetrická – jejím základem je totiž tvrzení, že výsledky trhu jsou důsledkem opomenutého jednání. V souladu s Hayekem by bylo možné namítnout, že výsledky trhu jsou spontánní; že opominutí, jež hrálo roli při vzniku celkového výsledku, bylo učiněno v důsledku sledování individuálního plánu a neusilovalo o tento celkový výsledek; a že i toto je případ, v němž (přinejmenším) dva prvky z triadického systému chybí, a to záměr a důsledek – aktéři totiž nezamýšleli tento výsledek a jeho alokaci, ani jejich jednání nebylo dostatečnou příčinou jeho vzniku –; a tedy, přísně vzato, není vhodné vnímat opominuté tržní jednání jako zbývající prvek této triády, protože není ani nutnou, ani postačující podmínkou pro tento spontánní výsledek. Závěrem lze tedy vyvodit, že (a) je silně oprávněné nepřipisovat morální rozměr výsledkům svobodného trhu, jež vznikly na základě opominutí jednání; a (b), opět v souladu s Hayekem, označovat takový stav jako ‚sociální spravedlnost‘ by bylo pouze přidáním dalšího nevhodného označení na seznam.

Koncept tvrdící že sociální nespravedlnost je důsledkem opominutí jednání v tržních transakcích by se krom výše uvedeného musel vypořádat ještě s jedním problémem, jenž se neobjevuje u teorií sociální spravedlnosti pojmajících sociální nespravedlnost jako výsledek běžných tržních transakcí: jednání může být připsáno určitým aktérům, opominutí jednání však nikoli, nebo pouze za předpokladu, že je neaktivní jedinec identifikován předem. Není-li tato podmínka splněna, pak nemá tvrzení, že x nebo y nebylo vykonáno, žádného jednoznačného adresáta. Vztahuje se na všechny, kdo v principu mohli toto jednání vykonat. Je univerzální, a proto nemá žádný smysl. Ilustrujme tento rozdíl na příkladu. Za předpokladu, že osoba A nezískala dosud žádnou půjčku, pak se výrok ‚osoba A získala půjčku od osoby B‘ vztahuje v souvislosti s poskytnutím půjčky osobě

²⁰¹ Viz část 3.2 a násl.

A na osobu B a pouze na ni. Zatímco výrok ‚osoba A nezískala žádnou půjčku od osoby B‘ se vztahuje v souvislosti s neposkytnutím půjčky výslovně jak na osobu B, tak implicitně i na všechny ostatní, kdo osobě A půjčku nedali. V prvním případě pouze jedna osoba, tj. osoba B, způsobila daný výsledek; v druhém případě však výsledek ‚osoba A nezískala žádnou půjčku‘ *nezpůsobila* pouze osoba B, ale i všichni ostatní – ačkoli použití slova ‚způsobila‘ je v tomto případě pouze metaforické.

Ovšem pojetí sociální spravedlnosti jako ‚napravování opominutí jednat‘ stanovuje určitou normu a tvrdí, že ti, kdo jsou touto normou zavázáni, ji nedodrželi. Příklad na pořad dne problém předčasných úmrtí způsobených rozsáhlou chudobou, bylo by možné – spolu s Lockem – argumentovat, že v průběhu aplikace Lockeovy teorie vlastnických práv ti, kdo přežili, neuposlechli božího příkazu k záchraně svého vlastního druhu. Přerozdělení ve prospěch těch, kdo trpí hladem – jak by bylo možné argumentovat dále – je zde zdůvodněno ve vztahu k existenci božího pravidla; a v důsledku i ke spravedlnosti napravující opominutí jednat.

Je také možné zahájit tuto linii argumentace nejprve Lockem a po chvíli začít tvrdit, že všechny pozemské statky jsou společnými statky, že jejich nadměrné využívání některými způsobuje náklady pro celek, a že v zájmu celku musí tito nadměrní uživatelé platit zpět celku, jak to vyžaduje směnná spravedlnost.²⁰² Tato interpretace volných statků jako společných statků je obdobou interpretace externalit jako společné zásoby (*pool good*) a podléhá stejným problémům. Protože se touto věcí budeme podrobněji zabývat v části 3.8.2, není nutné je uvádět již nyní. Vedle toho se tohoto bodu dotýkají i naše úvahy o *principu prvotního záboru* v části 2.2.5 a následné závěry, že požadavky norem, včetně té, že nevlastněné statky jsou společné statky, nemohou být samy o sobě využity k popření požadavků jiných norem. Proto si dovoluujeme se na tomto místě nepouštět do podrobné diskuse teorie společných statků.

Je nicméně jasné, že pojetí ‚sociální spravedlnosti‘ jako ‚spravedlnosti napravující opominutí jednat‘ musí být konfrontováno s argumenty vztahujícími se k problému vyvození norem

²⁰² K tomu viz Anthony de Jasay, ‚Justice, Luck, Liberty‘, *Liberty and Justice*, Tibor Machan (ed.), Stanford: Hoover Institution Press, 2006, s. 9:

Tato fikce, podpořená argumentem, že každý má to samé ‚právo‘ na tyto zdroje jako všichni ostatní, vede k závěru, že by tyto zdroje neměly být vzaty z tohoto obecného společného užívání, pokud s tím všichni jednomyslně nesouhlasí.

Tento předpoklad, že volné statky jsou společně vlastněné statky, se zdá být poměrně populární mezi politickými filosofi. Viz například Gerald A. Cohen, *Freedom and Equality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, a srov. Anthony de Jasay, ‚Property and its Enemies‘, *Philosophy* 79, Royal Institute of Philosophy, 2004, s. 60 a násl.

a problému upřednostnění určitých preferencí. Autor tohoto textu však nechce zatěžovat čtenáře opětovným uváděním těchto argumentů, protože čtenář se s nimi mohl seznámit v předchozím textu, a dále proto, že toto pojetí sociální spravedlnosti nepatří k těm nejvýznamnějším a významnější pojetí si zaslouhují systematictější pozornost než pojetí ‚virtuální‘. A právě těmto významnějším teoriím sociální spravedlnosti se věnují následující části.

3.7. Sociální spravedlnost jako komplementární spravedlnost

Teorie sociální spravedlnosti, které nechtějí riskovat, že budou vystaveny kritice z hayekovských pozic, by měly stanovit svůj předmět, tedy sociální spravedlnost, způsobem, jenž nepokládá sociální nespravedlnost za důsledek šíření statků v tržním hospodářství. Zdá se, že některé z hlavních teorií přerozdělování tento požadavek splňují,²⁰³ neboť předpokládají, že tržní aktéři by za určitých podmínek s přerozdělením souhlasili, a označují stav, o němž usilují, za ‚sociálně spravedlivý‘.

Pro potřeby našeho úvodního zkoumání budeme brát v úvahu pouze ty teorie, které příliš neodporují pojetí sociální spravedlnosti popsanému v části 3.2 a následujících; tedy ty, které netvrdí, že by bylo spravedlivé, pokud by při výkonu ‚sociální spravedlnosti‘ došlo k neoprávněnému zásahu do svobod jednotlivců, a které naopak vyžadují, aby navrhované přerozdělení (a další změny) byly alespoň v principu schváleny všemi dotčenými osobami. Jinými slovy, půjde nám o smluvní teorie.

Smluvní teorie, které prosazují koncept sociální spravedlnosti a zapadají do právě popsaného profilu, musí přinejmenším implicitně předpokládat, že pojetí svobody vylučující neoprávněné zásahy do individuální svobody musí být z nějakého důvodu buď *omezeno*, nebo *doplněno*. Ve vztahu k našemu tématu tak musí tato pojetí sociální spravedlnosti říkat, že obecný princip, například ‚každému, co si zaslouží‘, není nijak zpochybňován a lze ho aplikovat na morální ekonomické jednání, ale že u něj nicméně platí určitá omezení či doplnění z důvodů, jež jsou základem daného pojetí sociální spravedlnosti.

Nejprve se podíváme na ten typ teorií, které – mlčky či výslovně – předpokládají, že sociální spravedlnost je komplementem formální spravedlnosti.²⁰⁴ Nejlepším a nejznámějším

²⁰³ Autor si je vědom skutečnosti, že jím použité formulace jsou metaforické, aby nevystavoval čtenáře stylistické jednotvárnosti. Teorie pochopitelně nemohou předpokládat, splňovat, riskovat atd., to mohou pouze jednotlivci.

²⁰⁴ Viz Friedrich A. Hayek, *Právo, zákonodárství a svoboda*, sv. II: *Fata morgána sociální spravedlnosti*, Praha: Academia, 1994, s. 198:

představitelem tohoto typu teorií sociální spravedlnosti je John Rawls, či přesněji varianta, kterou by bylo možné označit za paretoovskou.²⁰⁵

Abychom ilustrovali, co rozumíme paretoovskou variantou Rawlsovy teorie spravedlnosti, začněme myšlenkovým experimentem; hypotetickou otázkou, která zní: Souhlasili byste s ekonomickým uspořádáním, které je ve všech ohledech přinejmenším rovno tržnímu uspořádání a v některých dokonce ještě lepší; které, v souladu s formální spravedlností, ničí postavení nezhoršuje, ale postavení některého člověka je v něm zlepšeno?²⁰⁶ Hypotetické otázky tohoto typu vyžadují obezřetnost. S přihlédnutím k Vilfredu Paretovi (či Alfredu Paretovi, jak bývá také uváděn) by člověk mohl mít tendenci odpovědět tak, aby se vyhnul nástrahám přehnané důvěřivosti a zároveň nechal otevřené dveře pro lepší alternativy, jež se mohou objevit v budoucnu. Díky Paretovi by člověk mohl říci toto: Vzhledem k tomu, že tato alternativa k tržnímu hospodářství je lepší přinejmenším v jednom ohledu či v jednom rozměru hodnocení, nemáme žádný důvod dát přednost horší variantě, tedy tržnímu hospodářství. Tato odpověď tak ukazuje, že člověk není ochoten dát přednost horší alternativě A_1 před lepší alternativou A_2 , a že zároveň není ochoten zvolit A_2 , aniž by neznal možné alternativy ($A_3, A_4, A_5, \dots A_n$), které jsou stejné nebo dokonce lepší než A_2 . Stručně řečeno: Vždy dáváte přednost lepšímu před horším a nikdy se nespokojíte se současnou nejlepší možností, protože nikdy nevíte, kdo ještě lepší vejde do dveří jako další.²⁰⁷ V zájmu vyhnoutí se nadměrné důvěřivosti může být vhodné stanovit ještě nějaké další požadavky. Takovým dodatečným požadavkem může být například zajištění toho, aby návrat k předchozí alternativě nebyl spojen s (příliš velkými) náklady, pokud se ukáže, že alternativa A_2 ve skutečnosti není tak dobrá, jak se zdálo. Taková záruka však pochopitelně nemůže být poskytnuta, protože v okamžiku rozhodnutí mezi stávající alternativou A_1 a dosud nevyzkoušenou alternativou A_2 neexistuje předchozí zkušenost ohledně hodnoty A_2 , která by mohla být využita jako vodítko při

Podle všeho vládne v široké míře přesvědčení, že ‚sociální spravedlnost‘ je právě ta nová morální hodnota, kterou musíme přidat k těm, které se uznávaly v minulosti, a že ji lze do existujícího rámce morálních pravidel zasadit.

²⁰⁵ Zde opět přebíráme myšlenku vypracovanou Jamesem Buchananem a Lorenem Lomaskym v roce 1984. Viz James Buchanan a Loren Lomasky, ‚The Matrix of Contractarian Justice‘, *Social Philosophy and Policy* 2 (1984), s. 12–32. Jsem zavázán Hartmutu Kliemtovi, který mě na tuto esej upozornil. Existují nicméně dobré důvody domnívat se, že tato paretoovská interpretace Rawlse není správná. K tomu viz Hartmut Kliemt, *Sozialphilosophie*, nepublikovaný rukopis, 2009, kap. 4. Kliemt tvrdí, že zahrnutí principu ‚maximin‘ by odhalilo Rawlsův souhlas i se změnami, které nespĺňují podmínku paretoovského zlepšení.

²⁰⁶ Pojmem ‚některý‘ samozřejmě myslíme ‚alespoň jednoho‘. Od běžné fráze se odchylujeme jen ze stylistických důvodů.

²⁰⁷ Přísně vzato umožňuje paretoovský princip uvést pouze ty alternativy, které ‚jsou dominovány‘ ve všech případech, ne ty, které dominují nad ostatními (protože obecně platí, že situace nejsou v každém ohledu paretoovsky srovnatelné kvůli nemožnosti meziosobního srovnávání užitku).

rozhodování. Proto toto rozhodování probíhá mezi dvěma alternativami s významně odlišnou mírou důvěryhodnosti.

Jak bylo vysvětleno v části 1.1.5.1, ekonomové mluví o *ostré nadřazenosti*²⁰⁸ varianty A_2 nad A_1 , pokud je A_2 lepší než A_1 v každém ohledu či v každé dimenzi jejího hodnocení. Od této nadřazenosti pak vede cesta ke *slabému Paretovu principu*. Ten platí pro srovnání dvou alternativ z množiny G zahrnující všechny alternativy. Říká následující: Alternativa $A_1 \in G$, která je ostře podřadná k alternativě $A_2 \in G$, by neměla být zvolena. Tato zásada, odpovídající ostré nadřazenosti, je ‚slabá‘ v tom smyslu, že nevyžaduje příliš mnoho. Jinými slovy, ve všech takových případech máme dobré důvody chtít, aby alternativa, k níž existuje nějaká ostře nadřazená možnost, nebyla zvolena. A protože tento návrh vyhnout se takovým alternativám vyjadřuje pouze slabý požadavek, označuje se jako ‚slabý‘ Paretův princip.

Pro náš myšlenkový experiment však není tolik zajímavý tento slabý princip, ale *ostrý Paretův princip*. Ten vyžaduje mnohem více, než jeho slabá verze: Alternativa $A_1 \in G$ by neměla být společensky zvolena, pokud existuje alternativa $A_2 \in G$, která zlepšuje postavení alespoň jednoho jedince, zatímco postavení ostatních zůstává přinejmenším stejné. Tento požadavek ostrého Paretova principu odpovídá *slabé nadřazenosti*. Varianta A_2 je slabě nadřazena variantě A_1 , pokud je A_2 lepší než A_1 alespoň v jednom ohledu či jednom rozměru hodnocení a zároveň přinejmenším stejná ve všech ostatních ohledech.

Intuitivně je jasné, proč toho *ostrý Paretův princip* vyžaduje více. Na jedné straně toho příliš nechce po jednotlivcích, kteří si oproti stavu, v němž platí varianta A_1 , s přijetím varianty A_2 nepohorší, ačkoli A_2 lepší postavení alespoň jednoho člověka. Na druhou stranu, jednotlivci přirozeně motivovaní vlastním zájmem se pravděpodobně budou ptát sami sebe, proč by měli měnit A_1 za A_2 , když to přímo jim nepřinese vůbec nic. Takoví lidé se pak budou zajímat i o to, zda by se i oni sami nemohli nějakým způsobem podílet na zlepšení, vyvolaném změnou, například formou nějakého bonusu. Ten může mít podobu podílu na zisku nebo odškodnění za riziko dodatečných nákladů, pokud se ukáže, že slabá nadřazenost A_2 nad A_1 byla pouze krátkodobá, a nejlepší bude vrátit se zpět k A_1 .

Ještě významnější pro naše úvahy o možnosti souladu mezi formální a sociální spravedlností je poznatek, že ostrý Paretův princip ústí v určitý požadavek, přičemž však pouhý požadavek sám o sobě nemůže vést k rozporu s formální spravedlností. Připomeňme si, že v části 3.2 jsme označili ekonomické jednání za ‚morálně spravedlivé‘, pokud neoprávněně neomezovalo ostatní při výkonu

²⁰⁸ Viz Hartmut Kliemt a Bernd Lahno, *Modelle der Moralwissenschaften*, nepublikovaný rukopis.

jejich svobod. Pokud osoba A požaduje, aby osoba B přerozdělila své statky, musí být souhlas osoby B jasný před tím, než můžeme toto přerozdělení jako příklad morálního ekonomického jednání prohlásit za morálně spravedlivé. Nepostačuje říci, že změna je spravedlivá, pouze proto, že osoba B si kvůli ní nepohorší, a proto tedy nemá žádný důvod s touto změnou nesouhlasit.

Tyto předběžné poznámky o paretovských souvislostech jsou užitečné také v tom, že pomáhají přezkoumat i paretovskou variantu distributivní spravedlnosti navrhanou Rawlsem, a mohou tedy přispět k odpovědi na otázku, zda je (paretovská) Rawlsova teorie sociální spravedlnosti v souladu se spravedlností formální. Abychom na tuto otázku odpověděli, musíme nejprve ukázat, že je vůbec možné předpokládat, že Rawls neprosazoval přerozdělení užitečné pro někoho, ale k neprospěchu někoho jiného, ale pouze takové přerozdělení, jež odpovídá ostrému Paretovu principu.²⁰⁹ Neboli, musíme předpokládat, že paretovský Rawls bere v úvahu pouze taková přerozdělení, která nikomu nepohorší, ale alespoň jedné osobě prospějí.

Nejprve je možné ptát se, na čem vlastně spočívá předpoklad, že existuje paretovsky nadřazená alternativa ke svobodnému trhu. Základ tohoto předpokladu může být nalezen v popperovském rozdílu mezi univerzálními a jedinečnými existenčními výroky. Příkladem univerzálního výroku v popperovském smyslu je tvrzení ‚všechny labutě jsou bílé‘. *Univerzální výroky* jsou vhodné k vyjadřování teorií, protože teorie prohlašují platnost daného faktu pro všechny zástupce určité třídy. Proto teorie o tom, že všechny labutě jsou bílé, platí pro všechny labutě bez výjimky. Stačí jeden případ svědčící o opaku (je-li tento příklad pokládán za méně problematický než sama teorie) a teorie je vyvrácena. Pro *jedinečné existenční výroky* však platí v určitém smyslu pravý opak. Výrok ‚existuje jedna labuť, která není bílá‘ nemůže být vyvrácen, ale pouze potvrzen. Jediné, co je k tomu zapotřebí, je nalezení jedné labutě, která není bílá. (Poznámka na okraj: Měli bychom dodat, že možná omylnost všech výroků, včetně těch, které již byly ověřeny, samozřejmě neovlivňuje možnost jejich ověření jako takovou.)

Paretovska verze Rawlsova přístupu, o níž je zde řeč, může být interpretována ve formě jedinečného existenčního výroku, který bude znít takto: ‚Existuje jedna alternativa k alokaci statků pomocí trhu, která zlepší postavení alespoň jednoho člověka, a zároveň nezhorší postavení ostatních.‘ Je obecně známo, že Rawlsovo pojetí spravedlnosti nabízí víc, jak ještě níže uvidíme.

²⁰⁹ Přerozdělení statků přinášející užítiky některým na úkor jiných by také mohlo získat souhlas všech dotčených stran (dobrovolný socialismus) a tedy být v souladu s formální spravedlností (jinak by např. dávání darů bylo nespravedlivé morální ekonomické jednání), ale není v souladu s ostrým paretovským principem. Tento případ odsouhlaseného přerozdělování však nemusíme uvažovat zvlášť, protože neporušuje formální spravedlnost. Nepředpokládá totiž nic jiného, než neomezované užití svobod.

Rawls věřil, že pod ‚závojem nevědomosti‘ (ohledně našich vlastních talentů a budoucích vyhlídek) by jednotlivci souhlasili s takovým rozdělením statků (a tedy i s nerovným rozdělením statků), které by polepšilo těm, kdo jsou na tom nejhůře, zatímco by nezhoršilo postavení ostatních. Svým způsobem jeho tvrzení přidává ještě další jedinečný existenční výrok k tomu předchozímu:

Existuje jedna alternativa k alokaci statků pomocí trhu, která zlepší postavení alespoň jednoho člověka, a zároveň nezhoršující postavení ostatních, a existuje jeden případ, v němž by všichni dali přednost této alternativě, a to za předpokladu (přijaté pod závojem nevědomosti), že tato alternativa splňuje princip difference.

Jak platí pro všechny jedinečné existenční výroky a jejich spojení, jsou bez problémů z hlediska své logické struktury. Je možné je potvrdit, ovšem nikoli vyvrátit. Kdybychom však chtěli vědět, co z nich může být vyvozeno, kromě jejich důsledků pro možnost je potvrdit či vyvrátit, musíme dospět k závěru, že – přísně vzato – vůbec nic! Další závěry by bylo možné vyvodit pouze tehdy, když by se jedinečné existenční výroky dostaly do vzájemného rozporu.²¹⁰

Zajímavé je, alespoň z metodologického hlediska, že jedinečné existenční výroky mohou být přeměněny na svůj logický ekvivalent, tj. na univerzální výroky, tím, že výchozí singulární výrok znegujeme. Výsledný výrok by pak vypadal takto:

Neexistuje žádná alternativa k alokaci statků pomocí trhu, která zlepší postavení alespoň jednoho člověka, a zároveň nezhorší postavení ostatních, a neexistuje žádný případ, v němž by všichni dali přednost této alternativě, a to za předpokladu (přijaté pod závojem nevědomosti), že tato alternativa splňuje princip difference.

Nebo – aby toto tvrzení získalo standardní podobu univerzálního výroku:

Pro všechny alternativy tržní alokace statků platí, že nezlepšují postavení ani jednoho člověka, a zároveň nezhoršují postavení ostatních; a zároveň nejsou preferovány před tržní alokací statků, a to za předpokladu (přijaté pod závojem nevědomosti), že daná alternativa splňuje princip difference.

Univerzální výroky mohou být podle Poppera vyvráceny, ovšem nikoli potvrzeny. Nemožnost jejich potvrzení podle něj spočívá v tom, že množina možných falsifikací je logicky (a tedy

²¹⁰ Viz Gunnar Andersson, *Criticism and the History of Science*, Leyden: Brill, 1994, s. 70:

Neexistuje žádný logický rozpor mezi tvrzeními ‚V časoprostorové oblasti *k* existuje bílá labuť‘ a ‚V časoprostorové oblasti *k* existuje ne-bílá labuť‘. (Z logického úhlu pohledu totiž mohou být v dané časoprostorové oblasti zároveň dvě labutě, jedná bílá a druhá ne-bílá.)

i prakticky) nekonečná. Připomeneme-li si, co jsme poněkud jinými slovy řekli v části 1.1.5.3, můžeme tuto myšlenku formulovat následovně: Člověk může předkládat tolik bílých labutí, kolik jen bude chtít, avšak stále existuje možnost, že se jednoho dne ukáže i labuť, která bílá nebude.

Nemožnost potvrdit univerzální výrok vede k několika závěrům, mimo jiné i k tomu, aby člověk nepožadoval to, co nemůže být splněno. Pokud někdo poukazuje na nadřazenost trhu v oblasti alokace statků a tvrdí, že neexistuje žádná alternativa k trhu, která by vylepšila postavení alespoň jednoho člověka, zatímco postavení ostatních by se nezhoršilo, a že neexistuje případ, v němž by této alternativě dali všichni přednost, za předpokladu (přijatém pod závojem nevědomosti), že tato alternativa splňuje princip difference, pak nečekáme, že bude tuto svou teorii verifikovat, protože stačí jen jediný příklad, aby tento jeho celý univerzální výrok vyvrátil.

Namísto toho bychom očekávali, že jeho odpůrce, který – jako například Rawls – tvrdí, že tato alternativa existuje, předloží důkaz pro toto své tvrzení, a nespokojí se jen s tímto tvrzením a vyjmenováváním podmínek, za nichž (údajně) toto tvrzení platí. Rawls nicméně toto očekávání nenaplnuje. Zároveň ovšem nepřesvědčuje o tom, že jde o toho paretovského Rawlse, kterého by člověk očekával. Ve skutečnosti jde totiž v mnohém daleko za paretovskou hranici. Namísto toho, aby říkal, že je představitelná alternativa k tržnímu uspořádání, která je trhu nadřazená, a že za těchto okolností by nebylo rozumné spokojit se s méněcennou alternativou; a namísto tvrzení, že tato alternativa musí být ‚přinejmenším tak dobrá‘ jako ta stávající, označuje přímo tuto alternativu jako ‚lepší‘, což v důsledku vede k tomu, že se zdá ještě rozumnější tvrdit následující:

Pokud tedy srovnáme různá uspořádání společenského systému, můžeme říci, že jedno je lepší než ostatní, pokud v jednom uspořádání jsou všechna očekávání alespoň stejně velká, a některá ještě větší, než v ostatních uspořádáních. Tento princip poskytuje půdu pro reformu, protože pokud existuje uspořádání, jež je ve srovnání s dnešním stavem věci optimální, pak jde – za jinak stejných okolností – o celkově lepší situaci a toto uspořádání by mělo být zvoleno.²¹¹

Shrneme-li výše uvedené, zjistíme, že domnělý paretovský Rawls není v důsledku paretovský ani za mák. I kdybychom interpretovali jeho rázná tvrzení velmi shovívavě,²¹² další problémy s nimi

²¹¹ John Rawls, ‚Distributive Justice‘, *Philosophy, Politics and Society. Third Series*, ed. Peter Laslett a Walter G. Runciman, Oxford: Basil Blackwell, 1967, s. 64.

²¹² Jedním z důvodů pro takto shovívavou interpretaci je to, že Rawls srovnává pouze dvě nestejně alternativy. Proto má pravdu, když nazývá tu alternativu, která je přinejmenším tak dobrá jako ta druhá, lepší či nejlepší. Dalším důvodem je to, že Rawls používá tento argument za účelem uvedení do problému, aby mohl odvodit kritéria voleb mezi různými paretovskými optimy; viz tamtéž, s. 64, kde říká v souvislosti s Paretovým kritériem, že ‚nepochybně neurčuje nejlepší rozdělení [statků], ale spíše třídu optimálních či efektivních rozdělení‘.

spojené zůstanou, především (a) skutečnost, že jednotlivci, jejichž postavení se nezlepší, budou pravděpodobně žádat o podíl na zisku nebo o kompenzaci rizika případné ztráty spojené se změnou – což je problém, který zmizí, pouze pokud předpokládáme, že jejich motivy jsou altruistické; (b) to, že se jednotlivci musí rozhodovat mezi alternativami s významně odlišnou mírou ověřitelnosti; (c) a že se mohou objevit dodatečné náklady, pokud alternativa, u níž předpokládáme její nadřazenost, tuto svou nadřazenost časem ztratí. Nicméně klíčovou otázkou je, zda Rawls vyžaduje dobrovolný souhlas všech dotčených stran (což je *sine qua non* podmínkou formální spravedlnosti), aby odůvodnil přechod k pareto-optimální alternativě.

Jak je opět obecně známo, Rawls dobrovolný souhlas nevyžaduje. Pouze tvrdí, že by všichni souhlasili, pokud by se rozhodovali pod ‚závojem nevědomosti‘. Navíc předpokládá, že by nepreferovali *jakékoli* Pareto optimum, ale pouze to, které by podle očekávání zlepšilo úděl těch, kdo jsou na tom nejhůře. Tento předpoklad je založen na principu ‚maximin‘, podle nějž musí každý očekávat to nejhorší, protože budoucnost je otevřená. Následně má pak každý důvod očekávat (pod závojem nevědomosti), že by on sám mohl být tím, kdo na tom bude nejhůře. Proto má každý důvod zvolit to Pareto optimum, v němž lze očekávat, že ti s nejhorším postavením si polepší (princip difference). ‚Základní struktura je dokonale spravedlivá, když jsou vyhlídky těch s nejhorším postavením tak dobré, jak jen mohou být.‘²³

Tento citát a naše předešlé úvahy ukazují, že rawlsovské pojetí spravedlnosti není v souladu s formální spravedlností. Tento soulad by byl dosažen jen tehdy, když by se všechny dotčené strany skutečně rozhodly pro Rawlsovou teorii navrhované změny. Ovšem hypotetický souhlas není skutečný souhlas. Není nějakou variantou souhlasu; není to vůbec žádný souhlas. Pokud je vyžadováno, aby všichni souhlasili s rozdělením vyplývajícím z rawlsovských kritérií, pak musí být tento souhlas jasně rozpoznatelný dříve, než řekneme, že toto rozdělení je spravedlivým morálním ekonomickým jednáním. Proto *není* Rawlsova ‚sociální spravedlnost‘ komplementem *formální spravedlnosti*, ale pouhou fikcí, ačkoli i přes svou fiktivní povahu a díky zahrnutí paretovských parametrů může nejprve vyvolat odlišná očekávání.

Podrobný rozbor rawlsovské teorie rozdělování a jeho závěr, tedy že z ní vyvozené pojetí sociální spravedlnosti neodpovídá formální spravedlnosti, činí zbytečným zabývat se podobnými distribučními teoriemi spravedlnosti i jejich vztahu k formální spravedlnosti. Tyto existující alternativy k rawlsovské teorii totiž nejsou z hlediska své struktury odlišné v žádném ohledu

²³ Tamtéž, s. 66. Jak Kliemt správně poznamenává, předpoklad pravidla ‚maximin‘ naráží na vážné problémy; viz Hartmut Kliemt, *Sozialphilosophie*, kap. 4, nepublikovaný rukopis. Viz též James Buchanan a Loren Lomasky, ‚The Matrix of Contractarian Justice‘, *Social Philosophy and Policy* 2 (1984), s. 12-32.

důležitém pro naše zkoumání; některé z nich, například přístup Thomase Scanlona, dokonce postrádají jakoukoli inspiraci paretovskými motivy.²¹⁴ Co je vzájemně odlišuje, jsou podmínky, za nichž se u jednotlivých autorů mají jedinci rozhodovat o ideálu spravedlnosti. U Thomase Scanlona je tím, co nás má vést k přijetí určitého schématu rozdělování, jeho ‚neodmítnutelnost‘, u Briana Barryho je to jeho ‚nestrannost‘. Tyto podmínky, ať už jsou jakékoli, však neovlivňují skutečnost, že fiktivní smlouva není žádná smlouva. Proto se v tomto textu ani Scanlonem, ani Barrym zabývat nemusíme – oba (stejně jako Rawls) pojednávají pouze o fiktivních smlouvách.

3.8. Sociální spravedlnost omezující formální spravedlnost

Pokud jsou naše myšlenky až do tohoto bodu správné a myšlenka sociální spravedlnosti jako komplementární spravedlnosti je tedy nepatřičná, pak i přesto je stále možné pochybovat o tom, že soulad jednání s principy formální spravedlnosti může být dostatečným kritériem morálně spravedlivého ekonomického jednání. Lze si představit, že mohou být nalezeny nějaké důvody, které omezí aplikovatelnost formální spravedlnosti na určitý typ ekonomických aktivit (například omezí svobodné nakládání s majetkem). Takové důvody mohou být nalezeny v některých okolnostech získání či užívání majetku; okolnostech bránících v neomezeném nakládání se statky, ačkoli tyto statky byly získány v souladu s formální spravedlností. Lze například poukázat na to, že získání či udržení vlastnictví by nebylo možné bez autority zajišťující bezpečnost (jako je například stát). Dále lze například argumentovat, že zdanění je nezbytné k tomu, aby byla tato bezpečnost zajištěna; tedy že daně nejsou uvaleny z důvodu přerozdělovacích, ale spíše kvůli výkonu formální spravedlnosti.²¹⁵

²¹⁴ Srov. Anthony de Jasay, ‚Justice as Something Else‘, *Cato Journal* 16.2, 1996, s. 163:

Scanlonova smluvní teorie, v příkrém kontrastu k Rawlsovi, říká, že dohody nemusí být oboustranně výhodné, aby mohly být uzavřeny. Mohou oboustrannou výhodnost přinést jako vedlejší efekt, ale lidé o ni neusilují ve snaze o zlepšení svého postavení v běžném, úzkém slova smyslu. Usilují o ni, protože jsou motivováni obecnou touhou po dohodě, která je podstatou morálky.

Viz též Thomas Scanlon, ‚Contractualism and Utilitarianism‘, *Utilitarianism and Beyond*, ed. Amartya Sen a Bernard Williams, Cambridge: University Press, 1999, s. 128.

²¹⁵ Podobný argument ve stejném smyslu formulují i Liam Murphy a Thomas Nagel ve své knize *The Myth of Ownership*, Oxford: Oxford University Press, 1995. Tvrdí, že stát má podíl na vlastnictví svých občanů, kteří tento majetek získali pod jeho ochranou, protože zabezpečuje vlastnická práva. A jdou ještě dále: podle nich by bez státu nebylo žádné vlastnictví, žádné vynucování vlastnických práv. Proto stát předchází vlastnictví. Jejich slovy: ‚Neexistují žádná vlastnická práva, která by předcházela daňový systém‘ (s. 74). Ve světle předešlé diskuse problémů odvození normativních výroků z výroků empirických nepotřebuje zřejmě tento postoj žádné další kritické přezkoumání. Pouhá chvíle přemýšlení nad implicitními předpoklady této teorie by měla stačit k ukázání její neudržitelnosti. Existence zařízení k poskytování bezpečnosti sama o sobě neprokazuje, že je tato bezpečnost skutečně poskytována, ani že jiní poskytovatelé by nezvládli to samé a dokonce možná ještě lépe. Jedním z logických závěrů Nagelovy a Murphyho teorie je dále to, že žádná

Připouštíme, že do této chvíle možná zněly úvahy v předcházejících odstavcích poněkud vágně, navzdory tomu (či proto?), že zčásti souvisely s klasickou liberální obranou státu. Jak se však budeme dotýkat argumentů moderních teoretiků přerozdělování, věci budou jasnější; půjde o argumenty, které Anthony de Jasay již dříve kritizoval,²¹⁶ počínaje tímto tvrzením:

Moderní nauky o přerozdělování nám poměrně rozumně říkají, že žádný výstup není nikdy vyroben za pomoci jediného vstupu. Proto i když něco vyrobíte zcela sami, vděčíte za své schopnosti učitelům, kteří vás vzdělali, lékařům, kteří vás udrželi při životě, policistům, kteří vás chrání před zločinci, a provozovatelům supermarketů, kteří vás živí.²¹⁷

Poté Jasay pokračuje a ukazuje, že někteří teoretici přerozdělování odvozují své argumenty pro přerozdělení vyrobených statků ze samotné povahy produkce. Cituje Jamese Griffina, který ve své knize uvádí:

Výzkumník v oblasti lékařství může učinit objev s obrovskou komerční hodnotou. Mohl pracovat velmi usilovně, aby k němu dospěl. Ale i kdyby tomu tak bylo – kdo ho vyškolil? Kdo před ním posunul naše poznání až na tu hranici, na níž byl tento objev možný? Kdo postavil laboratoř, v níž pracoval? Kdo ji provozuje? Kdo za ni platí? Kdo je odpovědný za fungující společenské instituce, díky nimž může získat svou odměnu? Každý, kdo chytře využívá společenský systém, může děkovat jak své chytrosti, tak i tomuto systému.²¹⁸

Jasay nachází podobná tvrzení a myšlenky i u Joela Feinberga, který tvrdí, že produktivita jednotlivce závisí pravděpodobně stejně, či dokonce ještě více, na ‚zásobě‘ existujících zdrojů, shrnutých výše Griffinem, než na úsilí jednotlivce.²¹⁹ Podle Jasaye říkají Feinberg i Griffin, že každé nabytí statků, každá tržní transakce využívá zásobu zdrojů (včetně tradic, zvyků a obyčejů) společně vlastněnou členy společnosti.²²⁰ Tuto úvahu lze zformulovat takto: Ten, kdo získá více

vlastnická práva neexistovala před tím, než vznikl první stát, což je tvrzení, jež není v souladu s pojetím práv, jak je chápáno v této knize, ani není bez kontroverzí mezi historiky vlastnických práv.

²¹⁶ Viz Anthony de Jasay, ‚Your Dog Owns your House‘, online, dostupné zde:

www.econlib.org/library/Columns/Jasaydog.html. Podrobnější kritika stejného autora je k nalezení v 7. kapitole knihy Anthony de Jasay, *Justice and Its Surroundings*, Indianapolis: Liberty Fund, 2002, s. 84–117.

²¹⁷ Viz Anthony de Jasay, ‚Your Dog Owns your House‘, online, dostupné zde:

www.econlib.org/library/Columns/Jasaydog.html.

²¹⁸ James Griffin, *Well-Being, Its Meaning, Measurement and Moral Importance*, Oxford: Clarendon Press, 1986, s. 288.

²¹⁹ Viz Joel Feinberg, *Harm to Others*, Oxford: University Press, 1984, s. 14.

²²⁰ Podobný argument lze nalézt u Vittoria Hösleho. Hösle říká, že každá generace přebírá statky od předchozích generací, což je zavazuje předat tyto statky (nebo jejich ekvivalent) generacím dalším; viz

statků než ostatní, používá více zdrojů ze ‚zásoby‘ společnosti než jeho spoluobčané. Proto je správné a žádoucí, aby ostatní byli kompenzováni tímto člověkem za jeho nadprůměrnou spotřebu a tím došlo k napravení tržní alokace statků. Pokud tuto kompenzaci ostatním neposkytne, připravuje je o jejich podíl na této ‚zásobě‘. A jelikož žádná transakce se nemůže uskutečnit, aniž by této ‚zásoby‘ alespoň z části nevyužila, každé neopravené rozdělení statků na základě trhu je nespravedlivé, bez ohledu na skutečnost, že tržní aktéři zapojení do produkce těchto statků splňují podmínky formální spravedlnosti.

Tato úvaha, je-li správná, by se mohla stát pevným základem vážných námitek proti tezi, že spravedlnosti je možné dosáhnout i bez přerozdělení vyrobených statků. Ovšem před tím, než se do její analýzy pustíme podrobněji, musíme rozlišit mezi statky, jež někdo vlastní, a statky bez majitele.

3.8.1. Ne bis in idem – Neplat dvakrát!

Nejprve se podívejme na statky, které majitele mají, například na dům. Jasay uznává, že hodnota domu závisí na mnoha faktorech, mimo jiné i na statcích a službách existujících před tím, než byl dům postaven, nebo po jeho dostavění. Proto lze říci:

Pokud by nebyli hasiči, celá ulice by mohla shořet a váš dům by již nestál. Hasiči tak něčím přispěli k jeho hodnotě a u jejich jména by se měla objevit nějaká částka. Neměli bychom zapomenout ani na služby – jak by se vám totiž žilo v domě bez tekoucí vody, elektřiny a tak dále? Někaké předběžné částky by měly být připsány i jim. Pak jistě nelze pominout ani stavitele domu, tesaře, cihelnu, cementárnu a všechny ostatní dodavatele podílející se na stavbě. I jejich příspěvek k hodnotě domu musíme uznat, i kdyby mělo jít jen o hrubá a nepřesná čísla.

Poté se Jasay ptá: „Je ovšem správné zastavit se pouze na první úrovni příspěvků? Neměli bychom jít za dodavatele cementu k tomu, kdo postavil pec, v níž se pálí vápno, k plynovému potrubí živícímu oheň a dělníkům, kteří celý proces výroby řídí?“²²¹

Ačkoli všechny tyto statky zvyšují hodnotu domu, jejich poskytovatelé (vlastníci) nemohou tvrdit, že si zaslouží nějakou platbu za jimi přidanou hodnotu, protože, jak poznamenává Jasay, už svou odměnu získali:

Vittorio Hösle, *Moral und Politik. Grundlagen einer politischen Ethik für das 21. Jahrhundert*, Mnichov: Beck, 1997, s. 809.

²²¹ Viz Anthony de Jasay, ‚Your Dog Owns your House‘, online, dostupné zde: www.econlib.org/library/Columns/Jasaydog.html.

Všechny příspěvky ostatních ke stavbě vašeho domu byly zaplacený v každém článku výrobního řetězce. Všechny současné příspěvky k jeho údržbě a bezpečnosti jsou taktéž placeny. Hodnota je dávana za přijatou hodnotu, ačkoli ‚hodnota‘ nejsou vždy peníze a statky, ale občas může jít i o city, věrnost nebo výkon nějaké služby. ... V dobrovolné směně totiž platí, že jakmile každá ze stran dodala a obdržela dohodnuté plnění, jsou vyrovnány. Pokusy připisovat na jejich účet či odepisovat z jejich účtu nějaké domnělé nesplacené částky jsou duplicitní.²²²

3.8.2 Zásoba statků, zpoplatněné statky a pozitivní externality

Vraťme se k předchozímu Griffinu příkladu: Stavitel laboratoře či její provozovatel nemohou požádat výzkumníka o vyrovnání, protože by byli zaplacení dvakrát za statek či službu poskytnutou pouze jednou. Avšak co ‚společenské instituce‘, ‚společenský systém‘, jak to označuje Griffin, využívané tímto vědcem? Kdo je vlastní? Kdo vlastní trh, jazyk, obyčej a zvyklosti, jež výzkumník – stejně jako ostatní členové společnosti – využívá den za dnem při vytváření nových statků? V tomto bodě se Griffinova a Feinbergova teze stává zajímavou: podle jejich názoru tyto ‚statky‘ patří všem. Vytvářejí zásobu statků, ze které čerpáme, kdykoli vytváříme něco nového. Podle tohoto pohledu jsou statky v této zásobě statky společnými.

Následně pak lze přerozdělování interpretovat přibližně jako platbu za využití těchto společných statků, což zároveň znamená předpokládat, že tyto statky jsou zpoplatněny.²²³ Argument odůvodňující platbu poplatku při čerpání těchto společných statků může znít například takto: Podobně jako využívání tunelu nebo dálnice, jejichž údržba je placena z příspěvků všech uživatelů, platí každý i za využití společenských institucí. Vybrané poplatky jsou pak rovnoměrně rozděleny mezi vlastníky. Přísně vzato tak přerozdělení není žádným přerozdělením, ale odškodněním, protože každé použití znamená, že se užívaný statek opotřebuje, což vyžaduje údržbu a opravy, a ty vytváří náklady. Kompenzace za tyto náklady je vyžadována principy formální spravedlnosti – a proto ono odškodnění.

Interpretovat statky ze společenské ‚zásoby‘ jako zpoplatněné statky se zdá být na první pohled přesvědčivé. Platba poplatku je v souladu s formální spravedlností a platit za jednotku užívání zní velmi rozumně – neznámá to žádné problematice upřednostnění preferencí. (Pokud je tunel ve společném vlastnictví a náklady na údržbu rostou v závislosti na intenzitě jeho užívání, pak je vhodné chtít po každém uživateli, aby platil podle intenzity svého užívání tunelu. Účastníci trhu,

²²² Tamtéž

²²³ Ke statkům podléhajícím poplatkům viz Charles Blankart, *Öffentliche Finanzen in der Demokratie. Eine Einführung in die Finanzwissenschaft*, Mnichov: Vahlen, 1991, s. 51 a násl.

kteří používají statky ze společné zásoby častěji než ostatní, by analogicky měli platit více než ostatní.)

Ať je to jakkoli, nakládat se statky ze společné ‚zásoby‘ jako se zpoplatněnými statky je založeno na vážné chybě v souvislosti s povahou prvně uvedené skupiny statků. Je omyl domnívat se, že tyto statky ze ‚zásoby‘ patří všem. Nejsou vlastněny společností. Tradice, obyčej a zvyky, ‚společenské instituce‘ a ‚společenský systém‘ jsou zpoplatněnými statky pouze v metaforickém smyslu. Jejich vytváření není výsledkem plánu ani záměru jejich původců, jak je tomu v případě zpoplatněných statků. Jsou totiž vytvářeny spontánně. Jsou *pozitivními externalitami*²²⁴ dříve vykonaného jednání či transakcí, jejichž účty již byly splaceny, které byly poskytnuty zdarma nebo které nevytvořily žádný závazek. Tyto statky nejsou vlastněny všemi, nejsou totiž vlastněny nikým. Pokud je chceme někam zařadit, musíme říci, že jde o volné statky, vzniklé spontánně na základě interakcí nespočetných jednotlivců, které jsou užitečné – a jde proto o statky –, ale nikoli o ekonomické statky a proto nemohou být předmětem obchodu. Co dále sdílejí s volnými statky je to, že nejsou produktivní samy o sobě. Pouze při svém užití přispívají k produktivitě svého uživatele. (Trh neprodukuje ryby nabízené rybáři na trhu, ale ryby na trh dodávají rybáři. V tomto smyslu nedává trh rybářům nic zadarmo, nebo přinejmenším ne nic, co by nenabízel zdarma i komukoli jinému.)

Čtenáře by však mohl zajímat logický závěr, který lze vyvodit, pokud – navzdory výše uvedeným důvodům – by i přesto trval na stanovisku, že tyto statky ze ‚zásoby‘ jsou ve společném vlastnictví. Kdyby tomu tak bylo, bylo by nutné zároveň přihlížet ke statkům, které jsou do této ‚zásoby‘ přidávány. Vezmeme-li je v úvahu, mění se významně celková struktura poplatků, protože platí, že užití statků ze ‚zásoby‘ tuto zásobu spíše zvyšuje, než snižuje. Vezměte si například takový jazyk. Čím více lidé mluví, tedy ‚spotřebovávají‘ jazyk, tím je vyšší jeho hodnota.²²⁵ Užívat jazyk znamená udržovat ho, vytvářet nová slova, výrazy, rčení a tak dále. To samé platí pro trh. Uzavíráním nových smluv, důvěrování ostatním v průběhu tržních transakcí, je trh ‚spotřebováván‘, ale zároveň je i obohacován, je posilována důvěra v něj. Pokud bychom trvali na tom, že tyto statky jsou společně vlastněné, měli bychom těm účastníkům trhu, kteří ho využívají více než ostatní, a tedy ho i více rozvíjejí, vyplácet kompenzaci za jejich nadprůměrné příspěvky vybíranou od těch, kdo naopak trh využívají méně než oni. Jinými slovy: Abychom dostáli spravedlnosti, museli

²²⁴ Jasay charakterizuje tuto zásobu pozitivních externalit jako pozitivní sumu všech původně nezamýšlených externalit, vytvořených prospěšnými procesy spolupráce, jako např. výrobou statků, znalostmi či zvyklostmi, které následně vedou ke zjednodušení další společenské spolupráce. Další skupinou statků v této zásobě jsou podle Jasaye veřejné statky. Viz Anthony de Jasay, *Liberale Vernunft, soziale Verwirrung. Gesammelte Essays*, Colombo: Meridiana Publishers, 2008, s. 76.

²²⁵ Naše tvrzení samozřejmě platí pouze o celkové hodnotě. To nepopírá, že s růstem jazykového společenství může jazyk ztrácet, pokud jde o složitost gramatiky, stylu, skladby atd. (viz např. ‚Pidgin English‘).

bychom přerozdělovat nejen od těch, kdo trh využívají nadprůměrně, k ‚vlastníkům trhu‘, ale také od méně častých uživatelů trhu k uživatelům častějším. A protože využívání trhu zvyšuje jeho čistou hodnotu, přerozdělení směrem od podprůměrných k nadprůměrným uživatelům by bylo vyšší.²²⁶

3.9. Shrnutí

Prozkoumání problémů spojených s odvozením norem z faktů, srovnáním *formální spravedlnosti* a *materiální spravedlnosti* (sociální spravedlnosti) a spojení těchto závěrů s poznatky týkajícími se *pravidla prvotního záboru* nás dovedlo k zásadnímu poznání. Jak jsme uvedli v části 2.2.5, nastolení statu quo využitím vlastních svobod nevyžaduje žádné odůvodnění do té doby, dokud nedojde k neoprávněnému upřednostnění preferencí a je zachována kompatibilita se způsobem vzniku vlastnictví. V téže části jsme také ukázali, že změny tohoto statu quo naopak zdůvodnění vyžadují. Pokud je tato úvaha správná, pak je na těch morálních filosofech, kteří výslovně či mlčky říkají, že by formální spravedlnost měla být buď doplněna, omezena či dokonce zcela potlačena, aby vysvětlili, proč bychom měli jejich tvrzení přijmout. Je-li řeč o otázkách morální ekonomické spravedlnosti, není na normě x , y , z , aby udávala kritérium, kterému má formální spravedlnost dostát, ale naopak: formální spravedlnost stanovuje měřítko a je na příslušné normě, aby prokázala svou logickou kompatibilitu s tímto měřítkem. Stručně řečeno: Formální spravedlnost nemá být srovnávána s žádnou morální normou, ale má sama sloužit jako měřítko pro tyto normy.

Tento závěr byl silně podpořen poznatkem, že ospravedlnění nových norem musí být založeno na již existujících normách, a že tento regres nepřináší užitečné výsledky, snad kromě poznání, že norma nemůže než stát na předcházejících normách a proto nemůže dosáhnout vyššího statutu než je statut postulátu. Avšak postulát P_1 může být vždy postaven proti postulátu P_2 a samotný postulát v sobě neobsahuje nic, na základě čehož by musel dostat přednost před jakýmkoli jiným postulátem.²²⁷

Hlavním cílem této kapitoly bylo určit, co může být označeno za ‚spravedlivé‘ a ‚nespravedlivé‘ v oblasti morálního ekonomického jednání. Důvodem pro snahu o vyjasnění byla skutečnost, že otázky spravedlnosti ekonomického jednání zjevně dominují hospodářské etice. Pod vlivem předběžných úvah a neřešitelných problémů spojených s odvozováním norem, jsme rezignovali

²²⁶ Člověk nemusí být jasnovidce, aby předvídal, že tento závěr se bude stěží zamlouvat příznivcům přerozdělování.

²²⁷ Viz také Anthony de Jasay, ‚Justice, Luck, Liberty‘, *Liberty and Justice*, Tibor Machan (ed.), Stanford: Hoover Institution Press, 2006, s. 15: ‚koncept svobody hodný svého jména nesmí záviset na morálních tvrzeních, protože jakékoli morální tvrzení může být zpochybněné soupeřícím morálním tvrzením a tak je odsouzeno k neprůkaznosti‘.

na odvozování norem z tvrzení. Jako neproblematické se ukázalo dát přednost chápání spravedlnosti jako formální spravedlnosti. Toto chápání spočívá na vztahu mezi právy a závazky založenými smlouvami. Je-li naše argumentace týkající se formální spravedlnosti správná, pak – máme-li v mysli definici z části 2.2.1.1 – můžeme definovat spravedlivé morální ekonomické jednání následujícím způsobem: *Ekonomické jednání je morální, pokud v dostatečné míře způsobuje jedné straně něco dobrého či špatného ve vztahu k jejím soukromým dosažitelným možnostem a žádá si naše schválení nebo odmítnutí. Spravedlivé je tehdy, když nenarušuje svobody někoho jiného; nespravedlivé tehdy, pokud tyto svobody narušuje.*

Tato definice předpokládá, že ‚spravedlivé‘ je chápáno ve vztahu k formální spravedlnosti. Protože moderní teorie přerozdělování vyjadřují pochybnosti, zda je logický soulad ekonomického jednání s principy formální spravedlnosti postačující podmínkou pro to, aby se dané jednání mohlo označit za morálně spravedlivé, bylo nutné vypořádat se s těmito pochybami a důvody, které je způsobily. Jejich přezkoumání odhalilo jejich neudržitelnost. ‚Sociální spravedlnost‘, přinejmenším ve vztahu k prozkoumaným teoriím, není *ani nutným komplementem* formální spravedlnosti, *ani jejím nutným omezením*. Proto nemáme žádný důvod ustupovat od naší výše uvedené definice spravedlivého morálního ekonomického jednání. Takto vybaveni můžeme postoupit do 4. kapitoly, kde bude řeč o hlavních tématech hospodářské etiky ukážeme, co způsobilo úvodní údiv autora této knihy a co bylo myšleno ‚nezdůvodněnými opomenutími na jedné straně a intenzivními diskusemi na straně druhé‘, které lze pozorovat na poli hospodářské etiky.

4. Hospodářská etika

4.1. Koncepty, otázky a témata hospodářské etiky

Předchozí kapitoly odrážely pokus odpovědět hned na tři otázky, a to: co je morální jednání, co morální ekonomické jednání a co morálně správné ekonomické jednání? S výše uvedenou definicí bychom měli být schopni posoudit, do jaké míry jsou známé koncepty a teorie v hospodářské etice schopné si poradit s morálně správným ekonomickým jednáním. Tato definice by měla také sloužit k ilustraci toho, co je důvodem úžasu autora v souvislosti s nezdůvodněnými opomenutími na straně jedné a intenzivními diskusemi na straně druhé.²²⁸ Seznam konceptů a témat je poměrně dlouhý, přes devizové podvody, diskriminaci, globální (mezinárodní) spravedlnost, hodnotu pro akcionáře, hodnotu pro účastníky, korupci, krádež, kreativní účetnictví, mezigenerační spravedlnost, obchod s orgány, odpovědnost, ochranu soukromých údajů, podplácení, porušení povinností při správě cizího majetku, potraty, protekcionismus, průmyslovou špionáž, sociální spravedlnost, solidaritu, společenskou odpovědnost firem, správu podniku, spravedlnost jako takovou, svobodu, udržitelnost, vlastnictví, vykořisťování, znečištění životního prostředí, zneužití informací v obchodním styku, až po zpronevěru, i když seznam není úplný ani systematicky uspořádán, krom toho, že je seřazen podle abecedy. Některé z těchto konceptů a témat hrají roli v hospodářské etice, jiné odrážejí principy nebo normy politických filosofí, zatímco ty ostatní jsou příkladem morálního ekonomického jednání jako takového.

Jak bude explicitně v následujících částech objasněno, autorův údiv je částečně způsoben tím, že (někteří) odborníci na hospodářskou etiku se zabývají činy, které nesplňují podmínky předmětu zkoumání, protože nezahrnují použití ekonomických statků tak, jak je definoval Carl Menger. Tudíž na ně nelze nahlížet jako na *ekonomická* jednání.²²⁹ V důsledku toho nemohou být ani označovány jako morální ekonomická jednání. Například vcelku známé koncepty hospodářské etiky, jako ‚hodnota pro účastníky‘ nebo ‚udržitelnost‘ jsou založeny na užití volných statků, ale nikoliv užití a obchodu s ekonomickými statky. Tváří v tvář této skutečnosti nemohou mít otázky

²²⁸ Úžas nad určitým vývojem, zejména některých opomenutí a naopak intenzivních diskuzí na poli hospodářské etiky, není pocit, který by měl pouze autor této knihy. V literatuře se poukazuje na to, že hospodářská etika se týká hlavně veřejně obchodovaných společností a na menší firmy se zaměřuje jen zřídkka; viz Andrew Stark, ‚What’s Wrong with Business Ethics?‘, *Harvard Business Review* 71(3), 1993, s. 38–48. Bylo rovněž pozorováno, že normativní důsledky jednotlivých politických filozofií nahrazují morální filozofické argumenty a zkoumání různých výkladů; viz Nicholas Capaldi, ‚What Philosophy can and cannot Contribute to Business Ethics‘, *Journal of Private Enterprise* 22(2), 2006, s. 68–86. Poznámka: ‚Výkladem‘ Capaldi rozumí to, že se norma stane výslovnou, explicitní. Jak čtenář možná zaznamenal, termín ‚výklad‘, používaný v části 1.1.3.3, má jiný význam kvůli své metodologické konotaci.

²²⁹ Viz část 2.1.1.

po logické slučitelnosti principu účastníků či udržitelnosti s morální ekonomickou spravedlností (nebo nespravedlností) valný smysl. (Morální spravedlnost domnělého ekonomického jednání lze zpochybnit jedině tehdy, pokud příslušné jednání nebude ekonomickým jednáním jen domněle, ale bude ekonomickým jednáním skutečně.)

V následujících částech budeme zkoumat morální ekonomický obsah některých z výše uvedených konceptů (a hospodářsko-etických témat, na která ukazují). ‚Majetek‘, ‚svoboda‘, ‚spravedlnost‘ a ‚sociální spravedlnost‘: hlavní úvahy o těchto konceptech hospodářské etiky nejsou nutné, jelikož byly dlouze rozpracovány v předchozích kapitolách. Zabývat se nebudeme ani úvahami nad tématy, která v sobě obvykle zahrnují jednoznačná narušení svobody, majetku a smluvních vztahů (jako jsou bránění přístupu na trh, krádež, loupež, podvody atd.). Klasifikace těchto jednání, pokud jde o jejich slučitelnost s formální spravedlností, nepotřebuje zjevně dalšího vysvětlení.

Navíc, otázky po tom, zda normy mohou (nebo by mohly) mít či nemít vliv na rozhodování týkající se porušování svobody, majetku, a smluvních vztahů, jsou nadbytečné s ohledem na závěry uvedené v části 3.9. Mělo by být jednoznačné, s odkazem na příslušné odstavce v uvedené kapitole, že normy nemohou mít vliv na rozhodnutí o takovém porušení, jednoduše proto, že jde o pouhé postuláty. Nicméně jedna zjevná poznámka se tohoto bodu týká. Posuzování morální ekonomické kvality smluv, uzavřených v souladu s formální spravedlností, musí být konfrontováno s možnými dopady norem, i pokud smluvní strany tyto normy přijaly v minulosti. V takových případech si musíme poradit se smlouvami o smlouvách budoucích, které musí být logicky kompatibilní s navazujícími smlouvami a souviset s nimi. Například členové náboženské komunity, která zakazuje půjčování peněz, mezi sebou nemohou uzavírat smlouvy o půjčkách. Pokud je uzavřou, jsou takové kontrakty morálně vadné.

Po zmínění těchto témat, jež nebudeme dále zkoumat, se nyní podíváme na některá jiná více zblízka. Začneme zkoumáním dvojice konceptů, jmenovitě ‚hodnotou pro akcionáře‘ a ‚hodnotou pro účastníky‘; jednak proto, že výstižně objasňují obecný problém určitých konceptů v hospodářské etice, a sice zejména těch týkajících se určitých jevů, které nepatří do hospodářské etiky vzhledem k tomu, že nejsou v souladu s podstatnými znaky ekonomického a morálního ekonomického jednání; a za další proto, že pro mnoho odborníků na hospodářskou etiku je teorie účastníků podnikání (*stakeholder theory*), v souvislosti s hodnotou pro účastníky, nejvýznamnějším tématem hospodářské etiky.³⁰

³⁰ Viz Alexei Marcoux (Alexei Marcoux, ‚Business Ethics‘, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, online, dostupné z <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>, s. 4/16). Jak říká, ‚teorie účastníků podnikání je

4.1.1. *Hodnota pro akcionáře vs. hodnota pro účastníky*

V části 3.2.3. jsme označili za morálně správná ekonomická jednání taková, která bezdůvodně nebrání jiným ve využívání jejich svobod. Nabytí majetku, které proběhlo bez střetu s principem neupřednostnění, a zvětšení vlastnictví, k němuž došlo v souladu se způsobem vzniku, představuje morálně správné ekonomické jednání. Tudíž je na vlastníkově investovat svůj majetek do ekonomických aktivit. Dokud se drží odpovídajícího způsobu zvyšování svého vlastnictví, jsou jeho ekonomická jednání v rámci naší definice spravedlivá. Akcionáři, kupující či prodávající své akcie, a manažeři, kteří využívají své svobody a uzavírají smlouvy s veřejně obchodovanými společnostmi, které jsou odsouhlasené všemi smluvními stranami, dělají přesně totéž. Kdyby z jakéhokoliv důvodu majitelé a manažer podepsali smlouvu, která by v rozporu s obvyklým postupem stanovila, že cílem manažera by mělo být minimalizovat zisky namísto jejich maximalizace, jejich čin by i tak byl spravedlivý a každé opačné jednání manažera by bylo nespravedlivé.

Nicméně, takové smlouvy by měly být spíše výjimkou potvrzující pravidlo. V normálním případě je manažer najímán proto, aby maximalizoval zisky. Je nicméně těžké zjistit, zda jeho aktivity k tomu opravdu vedou, protože nejsou samy o sobě dostatečné k dosažení původně zamýšleného výsledku.³¹ Je na hospodářské etice jako empirické disciplíně vyvinout vhodné testovací metody a zjistit, zda aktivity manažerů jsou morálně správné s ohledem na sjednané dohody. I přesto však můžeme již nyní jmenovat kritéria, pomocí kterých lze posoudit, zda takové ekonomické jednání je správné či nesprávné: každé ekonomické jednání odpovídající smlouvě, které zahrnuje nekreativní upřednostnění a je logicky kompatibilní se způsobem vzniku, je morálně spravedlivé, zatímco ekonomické jednání porušující alespoň jeden z těchto principů (soulad se smlouvou, nekreativní upřednostnění, soulad implikací) je morálně nespravedlivé.

Je-li *hodnotou pro akcionáře* rozuměna hodnota akcií určité společnosti, a dohoda, vedoucí ke spravedlivému ekonomickému jednání, která je sjednána mezi vlastníkem (vlastníky)

obecně považována mezi akademickými odborníky na hospodářskou etiku jako nejvýznamnější teoretický základ jejich disciplíny. Základem této teorie je kniha R. Edwarda Freemana „Strategic Management: A Stakeholder Approach“, Boston: Pitman, 1984.) Marcoux pokračuje zmínkou, že se teorii akcionářů, která by se dala vnímat jako hlavní teoretický protějšek teorie účastníků, dostává mnohem méně pozornosti. Poukazuje na to, že v jedné z předních encyklopedií zabývajících se hospodářskou etikou, t.j. v *Blackwell Encyclopedic Dictionary of Business Ethics*, editovaném Patricií Werhane a R. Edwardem Freemanem (Malden, MA: Blackwell, 1997), nemá „hodnota pro akcionáře“, na rozdíl od „hodnoty pro účastníky“, své vlastní heslo.

³¹ Viz část 1.1.9

a manažerem (manažery), pak stojíme před klasickým případem, který kdysi výmluvně a přesně popsal Milton Friedman: ‚Sociální odpovědnost podniků je zvyšovat své zisky.‘³³²

Tudíž, ekonomické jednání zaměřené na zvýšení hodnoty pro akcionáře je podle naší definice morálně správné. Věci se změňí, když dojde na zvyšování hodnoty pro ostatní zúčastněné strany (*stakeholders*). Abychom to mohli ukázat, je nejdříve nutné si ujasnit, co je míněno hodnotou pro ostatní zúčastněné strany. Mezi odborníky na hospodářskou etiku lze pozorovat souhlas na tom, že jednotlivci a skupiny, ne nutně totožné s majiteli akcií, patřící k ostatním zúčastněným stranám, ale zároveň mezi nimi panuje nesouhlas, pokud se ptáme na to, *kteří* jednotlivci a skupiny, mimo majitelů akcií, *mají* patřit mezi tyto ostatní zúčastněné. Měly by to být jen ty skupiny (či jednotlivci), kteří jsou v *přímém* vztahu k podniku (vedle majitelů, zaměstnanců, klientů, dodavatelů, atd.), nebo to mohou i jiní, který jsou k němu v *nepřímém* vztahu (stát, zájmové skupiny, média, veřejnost)? Necháme tuto otázku prozatím nezodpovězenou – jednoduše proto, že nemáme stanovená zatím žádná kritéria, abychom o tom rozhodli. Nejprve se vypořádáme s jinou otázkou. Do jaké míry, pokud vůbec, mohou nároky a očekávání, pokud jde o morálně spravedlivá jednání, směřovat vůči podniku, nehledě na oprávněné nároky akcionářů? Nároky na podnik vycházející ze smluv mezi jednou smluvní stranou a podnikem (například zaměstnanecká smlouva, dodavatelská smlouva) jsou dle našich úvah spravedlivými nároky a vyžadují od každé smluvní strany splnit svou povinnost na základě žádosti držitele práva. Věci se ale mají jinak, pokud dojde k překročení tohoto nároku. Nutným omezením, které již vyplývá z našich předchozích úvah, je, že překročení nároku zahrnující porušení jednoho z výše uvedených kritérií (soulad se smlouvou, nekreativní upřednostnění, soulad implikací) by znamenalo morálně nespravedlivé ekonomické jednání.

Například pokud je pracovní smlouva uzavřena tak, že neobsahuje vůbec žádné specifikace týkající se jejího ukončení (důvod ukončení, výpovědní lhůta atd.), pak vymáhání nároků, jako například ukončení smlouvy pouze v případě závažných důvodů, by patřilo mezi nespravedlivá omezení individuální svobody. V takovém případě by ani zaměstnavateli, ani zaměstnanci by nemělo být dovoleno, aby využili své svobody ukončení smlouvy kdykoli si to přejí. Požadovat prosazování těchto nároků pochopitelně znamená žádat morálně nespravedlivé jednání z důvodu porušení souladu se smlouvou, stejně tak jako zásady nekreativní upřednostnění a souladu implikací.³³³

³³² Viz Milton Friedman ‚The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits‘, *New York Times Magazine*, 13. září 1970, s. 122-5.

³³³ Takové případy hrají důležitou roli v pracovních právních předpisech i jejich uplatňování v USA, stejně jako v americké literatuře o hospodářské etice. Předmětem diskuse je, zda by ‚libovolné pracovní podmínky‘ měly

Poněkud jiné je to tehdy, je-li řeč o žádostech od skupin, které mají pouze nepřímý vztah k podniku, například pokud soused továrny požádá tuto továrnu o snížení emisí. Tyto požadavky nejsou v rozporu se smlouvami mezi těmito dvěma stranami, pokud takové smlouvy neexistují. Je tedy na onom sousedovi, aby svůj požadavek odůvodnil.²³⁴ Pokud se mu nepodaří uvést pro něj dostatečné důvody, je jeho požadavek neoprávněný a jeho prosazování morálně nespravedlivé.

Nicméně požadavky ostatních zúčastněných stran nemusí být nutně limitovány jen na neodůvodněná omezení ekonomických svobod. Lze si představit i taková omezení nárokováná ostatními zúčastněnými, která budou odůvodněná. Budeme-li se držet předchozího příkladu, pokud by továrna využila sousedova pozemku k dočasnému uložení svého odpadu bez předchozího souhlasu souseda, pak by toto jednání bylo v rozporu pravidlem souladu implikací.²³⁵ Prokáže-li soused neoprávněné užití svého pozemku, střet je zjevný, ekonomické jednání morálně nespravedlivé a žádost o odškodnění oprávněná. Pokud to neprokáže, status quo nevyžaduje žádnou změnu.

Zajímavé jsou takové požadavky ostatních zúčastněných, které nespočívají v narušení vlastnictví soukromých statků, ale uchylují se k využití volných statků. Pozměňme náš příklad. Zmíněná továrna používá horkovzdušné balóny k propagačním účelům nad svými pozemky. Toto konání neporušuje žádné ze tří výše uvedených kritérií, ačkoliv zahrnuje využití volného statku, protože předpokládáme, že prostor nad pozemky není nikým vlastněn, a je tedy volným statkem. Nicméně soused může vnímat horkovzdušný balón jako něco, co ho obtěžuje. Může poukázat na to, že továrna využívá volný statek (přičemž dává nevyužitým prostorům nad pozemky společnosti estetickou hodnotu sporné kvality). Může pokračovat dále a říkat, že horkovzdušný balón je ošklivý, a tudíž snižuje hodnotu jeho domu, který stojí nedaleko od něj. Z toho důvodu může tvrdit, že požadované odstranění horkovzdušného balónu je oprávněné (za účelem toho, aby vrátil svému domu tu hodnotu, kterou měl před umístěním balónu).

Otázkou, na kterou se zaměřujeme, není, zda negativní externalita může zmenšit hodnotu ekonomického statku. Může. Co chceme vědět je, zda má A oprávněný nárok na to, aby zabránil

být povoleny, nebo nahrazeny ‚spravedlivými pracovními podmínkami‘. Všimněte si, že druhý koncept, tedy ‚spravedlivé pracovní podmínky‘ s využitím běžného jazyka termínu ‚spravedlivý‘ již obsahuje sklon interpretovat pojem ‚spravedlivý‘ jako by byl v rozporu s formální spravedlností, čímž je naznačeno, že ‚libovolné pracovní podmínky‘ v sobě obsahují nějakou nespravedlnost. Srov. též Alexei Marcoux (Alexei Marcoux, ‚Business Ethics‘, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, online, dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>, s. 7 a násl./16.

²³⁴ Viz také části 2.2.5 a 2.2.5.1.

²³⁵ Viz část 2.2.2.1.

nebo zvrátil ekonomické jednání B, které mu způsobuje negativní externality. V první řadě, v tomto případě ani jedna z možností: porušení smlouvy nebo poškození soukromého majetku. Jediné východisko pro A by bylo ukázat, že jeho užitkové preference vůči volnému statku (prostoru umístěnému nad pozemky společnosti) má oprávněnou prioritu před preferencemi B. Ale co by mohlo ospravedlnit tuto přednost? V pravém slova smyslu není žádný důvod upřednostňovat preference A, ale je jeden důvod k upřednostnění preference B, protože právě jeho užití volného statku není nic jiného než příklad prvotního přivlastnění. Umístěním horkovzdušného balónu nad prostory továrny ustavil B status quo, který mělo právo vytvořit. Druhý příchozí (stejně tak jako každý další příchozí) nemá žádný způsob, jak tento status quo přebít; nemá důvod, proč by jeho preference měly mít přednost před prvním příchozím. Když bude A chtít změnu z morálních důvodů, může se pokusit doložit, že status quo je, navzdory přímým důkazům, morálně nespravedlivý. Pokud to nedoloží a bude stále chtít změnit situaci, zbývají mu pouze dvě možnosti. Buď se může snažit řešit problém nenásilně, a tedy v souladu s morální spravedlností, nebo prostřednictvím konfliktu, a tedy v rozporu s morální spravedlností.

Ve prospěch paralely k prvotnímu přivlastnění také hovoří skutečnost, že umístění horkovzdušného balónu do vzduchu továrna přisuzuje atribut vzácnosti místu, které bylo předtím volným statkem. Argument, že formálně volný statek zůstane volným statkem bez ohledu na jeho využívání, by znamenalo, že podle definice volných statků zde žádná vzácnost není. Protože pouze vzácné statky mohou být ekonomickými statky (dle Mengerovy definice popsané v části 2.1.1) a pouze jednání využívající ekonomických statků jsou ekonomická jednání, musíme dojít k závěru, že umístění balónu do vzduchu nebylo ekonomickým jednáním, a tedy ani morálním ekonomickým jednáním. Jinými slovy, ostatní zúčastněné strany, které žádají od podniků, aby se zdržely využívání volných statků, nebo je využívaly s opatrností a kompenzovaly těmto zúčastněným stranám případné ztráty, by nemohlo být vůbec předmětem zkoumání hospodářské etiky.

Ať je to jak chce, zájmy ostatních zúčastněných stran, odvolávající se na externality hospodářského jednání zahrnující pouze využití volných statků, nejsou důvodem k morálním nárokům, které by podniky musely plnit. Jinak řečeno: Ekonomická jednání, která mají v úmyslu vyhovět takovým nárokům, a tedy vstoupit do konfliktu s uzavřenými smlouvami, principem nekreativního upřednostnění, nebo pravidlem souladu implikací, jsou morálně nesprávná. Pro ilustraci praktických důsledků těchto závěrů lze poukázat na to, že manažer, který by podlehl požadavku souseda, by tedy jednal morálně nespravedlivě. To samé platí i pro soudce, který by nutil továrnu platit kompenzace svému sousedovi za horkovzdušný balón či ho zcela odstranit. Jeho jednání by bylo také morálně nespravedlivé.

Navzdory tomu si lze představit, že požadavky ostatních zúčastněných stran mají východisko v tezi, že podniky využívají volné statky, které jsou ale ve skutečnosti statky veřejnými. Na základě této úvahy by pak zájmy ostatních zúčastněných stran měly odrážet oprávněnou poptávku po poplatku za využívání veřejných statků. Ve vztahu k tomuto argumentu jsme v části 3.8.2 o „zásobě statků a placených statcích ukázali, jak ho je možné kritizovat. Za prvé, volné statky a veřejné statky představují dvě různé skupiny statků, které se nepřekrývají. Veřejné statky patří všem, zatímco volné statky nepatří nikomu. Za další, jestliže bychom v zájmu diskuse předpokládali, že obě kategorie jsou totožné, zúčastněné strany by mohly žádat podniky o poplatek za užívání těchto statků, a podniky by také mohly žádat ostatní zúčastněné strany o poplatek za jejich užívání, a to za použití stejné argumentace.³³⁶

4.1.2. CC, CG a CSR

Připouštíme, že užívat zkratky je zlovyk, bez ohledu na to, jak dobře jsou známé. Pokud jde o zkratky zkrášlující nadpis této části, jsou však oprávněné. Značí témata, která jsou v hospodářské etice stále velmi významná. Vyjadřují kromě toho i zájem o veřejně obchodovatelné společnosti jako předmětu zkoumání hospodářské etiky.³³⁷ Dále také vyjadřují nahrazení morálně-filosofických argumentů koncepty a úvahami politické filosofie. „Občanství“ (*citizenship*), „správa“ (*governance*) a „sociální odpovědnost“ (*social responsibility*) jsou koncepty, které jsou běžně používané v politických vědách, politické ekonomii a politické filosofii. Vedle toho byly také převzaty odborníky na hospodářskou etiku a pomáhají jim formulovat analogie mezi správou státu a správou podniku.³³⁸ Nejenže posilují tendenci k vytváření analogií, ale také podporují názor, že podniky potřebují dodatečný „přísun“ morální spravedlnosti, protože ji samy nejsou schopny vytvářet (přinejmenším ne dostatečně). Proti tomuto pohledu lze uvést, že ekonomické jednání samo o sobě podporuje morálně správné jednání (například dodržováním smluv a respektováním soukromého vlastnictví atd.).³³⁹

³³⁶ Čtenář může být ušetřen podrobné analýzy symetrie obou nároků. Taková analýza by totiž beztak skončila parafrázováním a vytvářením analogií toho, co jsme už ukázali v části 3.8.2. Laskavý čtenář se tak může vrátit k těmto odstavcům, uzná-li to za vhodné.

³³⁷ Srov. s Andrew Stark „What’s Wrong with Business Ethics?“, *Harvard Business Review* 71(3), 1993, s. 38–48.

³³⁸ K tomu viz. R. Edward Freeman a William M. Evan, „Corporate Governance: A Stakeholder Interpretation“, *Journal of Behavioral Economics* 19(4), 1990, s. 337–59; Christopher McMahon, *Authority and Democracy: A General Theory of Government and Management*, Princeton: Princeton University Press, 1994; Jeffrey Moriarty, „On the Relevance of Political Philosophy to Business Ethics“, *Business Ethics Quarterly* 15(3), 2005, s. 453–71.

³³⁹ Viz Guido Hülsmann, „The Production of Business Ethics“, *Journal of Markets and Morality*, 11(2), 2008, s. 275–99. Hülsmann proti sobě staví spontánně se vyvíjející hospodářskou morálku proti té zavedené státem.

Svým způsobem představují *firemní občanství* (Corporate Citizenship, CC), *správa podniku* (Corporate Governance, CG) a *sociální odpovědnost firem* (Corporate Social Responsibility, CSR) pokročilou verzi myšlenky ‚ostatních zúčastněných stran‘, stejně tak jako předpokládají, že podniky musí splnit povinnosti, které nevyplývají z žádné dobrovolné dohody, ale spíše ze zvláštnosti postavení, které zauímají podniky vůči ostatním částem společnosti. Ačkoliv odlišnost mezi CC, CG a CSR je vše, jen ne snadno definovatelná, a tyto pojmy jsou používány odlišně v různých zemích²⁴⁰, lze *cum grano salis* říci, co tyto tři pojmy spojuje, a co je odlišuje. *Firemní občanství* se obvykle skládá z takových pravidel, která může podnik formulovat za účelem hraní role dobrého občana (v metaforickém slova smyslu). Ovšem to, které činy udělají z ‚firemního občana‘ ‚dobrého firemního občana‘, je předmětem sporu. Ačkoli panuje shoda na tom, že *korporátní dárcovství*, *firemní nadace* a *sociálně motivované zadávání zakázek* jsou významnými součástmi *firemního občanství*, je naopak jen malá shoda v tom, jak posoudit tyto tři aktivity z perspektivy hospodářské etiky. Pro naše potřeby je důležité zjistit, zda tyto jsou tyto aktivity morálně spravedlivým ekonomickým jednáním, či nikoli.

Na tuto otázku bude jednodušší najít odpověď na pozadí toho, co jsme nastínili v předchozí kapitole. Pokud manažer ekonomicky jedná podle pravidel CC, ale bez podpory vlastníků dané společnosti, pak jedná morálně nespravedlivě; morálně spravedlivě jedná naopak tehdy, když se takového jednání zdrží nebo ho vykoná s podporou vlastníků. Obdobně můžeme argumentovat, dojde-li na CG a CSR. Abychom tyto koncepty odlišili od *firemního občanství*, můžeme říci, že *správa podniku* zahrnuje všechny hodnoty a způsoby vystupování firmy, které slouží k regulaci vztahů mezi společnostmi, jejími členy a ostatními stranami, které jsou s ní v přímém vztahu. *Společenská odpovědnost firmy* zase zahrnuje všechny zájmy společnosti, které může mít nebo má, či slovy Evropská komise: ‚koncepce, podle které podniky začleňují společenské a environmentální zájmy na bázi dobrovolnosti do svých obchodních operací a do vztahů s ostatními zúčastněnými subjekty‘.²⁴¹ Společenské zájmy a environmentální zájmy mohou být zahrnuty v hospodářských aktivitách způsobem, který může být opět morálně spravedlivý, nebo morálně nespravedlivý.

Později si pro toto vyhrazuje název ‚nuceně zavedená etika‘ (*fiat ethics*), která se odkazuje k analogii s ‚penězi s nuceným oběhem‘ (*fiat money*).

²⁴⁰ Viz například R. V. Aguilera, C. Williams, J. Conley a D. Rupp, ‚Corporate Governance and Corporate Social Responsibility. A Comparative Analysis of the UK and the US Corporate Governance‘, *An International Review* 14(3), 2006, s. 147-57.

²⁴¹ Viz Komise Evropských společenství, Communication from the Commission and Social Committee – Implementing the Partnership for Growth and Jobs: Making Europe a Pole of Excellence on Corporate Social Responsibility, COM(2006)136/FINAL, Brusel, 22. března 2006, s. 2.

Z literatury k tomuto tématu získá čtenář pocit, že morální ekonomické otázky týkající se souladu mezi cíly vlastníků podniku a kroky manažerů jsou méně důležité, a existence a rozsah tohoto souladu nestojí ani za žádné empirické studie.²⁴² Tento dojem je vyvolán mimo jiné z toho důvodu, že jsou preferovány studie morálního ekonomického dopadu hospodářských aktivit na společnost a životní prostředí. Aby se předešlo případným nedorozuměním, je třeba poznamenat, že zkoumání druhého jmenovaného případu opravdu patří do sféry hospodářské etiky. Stejně tak je ovšem třeba poznamenat i to, že zkoumání tohoto aspektu morálního ekonomického jednání čelí dvěma vážným problémům, které budou probrány na tomto místě.

První z těchto dvou problémů vyplývá z pozadí *metodologicko-individualistické etiky*. Jak bylo zmíněno v části 1.1.6, metodologicko-individualistická etika zahrnuje všechny jevy, kterým lze přisoudit morální rozměr, a které musí být možné zredukovat na jednání jednotlivců. Jak je uvedeno právě v této kapitole, pokládáme tento přístup na plodnější než ty, které předpokládají další jednající entity (skupiny, kolektivy apod.). Odborníci na hospodářskou etiku spolu nesouhlasí, když dojde na otázku, zda firmy jsou morálně jednajícím subjektem *sui generis* nebo pouze průvodním jevem (epifenomémem) individuálního morálního jednání.²⁴³ Tvrzení, že podniky mohou být samy aktéry, a omezení obecných otázek hospodářské etiky jen na morální rozměr, který lze jednání takového aktéra přisoudit, vylučuje ty otázky hospodářské etiky, které se týkají jednajících jednotlivců (a jejich zájmů) uvnitř a okolo podniku (vlastníci, manažeři, zaměstnanci, klienti, dodavatelé a spol.).

Není například účelné porovnat různé individuální hráče v podniku a jejich možnosti, aby nedošlo k porušení *triády morálního jednání*? Proč je to jednoduché pro určitou skupinu, a pro druhou už méně? Které faktory to zjednodušují, a které tomu brání? Existují kulturní a věkové rozdíly nebo rozdíly mezi pohlavími? Mezigenerační, náboženské nebo institucionální rozdíly? Milý čtenář by si mohl připomenout některé z problémů související s neúplnou trojicí těchto zásad, které byly diskutovány v části 1.1.9.1. Jak je v ní uvedeno, záměr, jednání a důsledek činnosti tvoří trojici. Pokud tento trojí svazek ukazuje trhliny, stane se obtížným přisoudit konkrétnímu jednání morální

²⁴² Nicméně, někteří odborníci na hospodářskou etiku si myslí, že studium těchto otázek stojí za námahu na to vynaloženou; viz například Alexei Marcoux, 'A Fiduciary Argument against Stakeholder Theory', *Business Ethics Quarterly* 13(1), 2003, s. 1-24.

²⁴³ Pro obhajobu tvrzení, že společnosti jsou morálně jednajícím subjektem *sui generis*, viz Peter French, 'The Corporation as a Moral Person', *American Philosophical Quarterly* 16, 1979, s. 207-15. Proti tomuto tvrzení argumentuje Manuel Velasquez, 'Why Corporations are Not Morally Responsible for Anything They Do', *Business and Professional Ethics Journal* 2, 1983, s. 1-18.

rozměr. Stručně řečeno: Je jednoduché mluvit o etice jednání (a jednání obecně), je-li svazek neporušený, ale obtížné, pokud tomu tak není.

V tomto kontextu čelí morální záměry manažera řídícího firmu podle pravidel CSR tomu samému problému rozpoznání jednání, stejně jako u lékaře, policisty či kněze. Zástupci těchto profesí nemusí nutně vykonávat tuto činnost z morálních pohnutek, i když by mohli. Na prvním místě dělají to, co dělají, protože to je jejich práce, nebo ne? Za použití příkladu z jiného soudku, můžeme argumentovat, že morální úmysly nájemného vraha mohou být identické s „obyčejnými“ vrahy, ale obvykle nejsou. Podobně manažer nemá žádný morální záměr týkající se příslušných jednání, které má plnit, aby dostal požadavků CSR. V tomto případě je tak složitější mluvit o *morálním jednání*, než když je u něj morální úmysl jednoznačně přítomen. Nicméně podobné problémy s identifikací jsou spojeny nejen s manažery a dalšími zaměstnanci společnosti. Vyskytují se i tehdy, když se podíváme na ekonomická jednání zákazníků.

Bez ohledu na tyto otázky koření druhý ze dvou problémů v dalším předpokladu, který mnoho hospodářských etiků zřejmě sdílí přinejmenším mlčky, a to v tom, že jednání, která slouží environmentálním a sociálním zájmům, mají morální status sama o sobě. Morální ekonomická jednání definovaná v předchozích kapitolách ovšem k takovým závěrům nevedou. V části 2.2.1, jsme došli k závěru, že ekonomické jednání je morální jednání, pokud dostatečně způsobuje někomu dobro či zlo, které se vztahuje k jejich soukromým uskutečnitelným volbám a vyžaduje náš souhlas či nesouhlas. Jednání, která slouží (nebo alespoň by měla sloužit) cílům v oblasti životního prostředí nebo sociálním cílům však nemusí dostatečně způsobovat někomu dobro či zlo, které se vztahuje k těmto jejich soukromým uskutečnitelným volbám. Ani „životní prostředí“ ani „společnost“ není někdo, kdo by měl své soukromé uskutečnitelné volby. Pouze pokud je ten, na koho se vztahuje environmentální či sociální zájem, jednotlivec, a pouze pokud dané jednání dostatečně způsobuje tomuto jednotlivci dobro či zlo, jen pak bude toto jednání morálním ekonomickým jednáním. Tyto závěry zvyšují požadavky na jednání, usilující o vyjádření „společenské odpovědnosti firem“. Podle naší definice by tak například dar usilující o zachování počtu stromů v soukromém vlastnictví překonal alespoň jednu z těchto překážek na své cestě k tomu, aby mohl být označen za morální ekonomické jednání (konkrétně: šlo by o dostatečné způsobení dobra, které ovlivňuje soukromé uskutečnitelné volby příjemce daru). Ovšem vydávání peněz na zachování volných statků (velryb v moři, divokých zvířat v přírodě atp.) tyto překážky nepřekonává. (Je samozřejmé, že dar, který nelze označit za morální, nemůže být ani morálně spravedlivý, ani nespravedlivý.) Obecným závěrem z toho, co bylo řečeno, je, že poukázání na zamýšlený sociální nebo ekologický důsledek nestačí k prokázání toho, že jednání má morální ekonomický rozměr.

4.1.3. Udržitelnost a ekologická etika

Diskusí o koncepci udržitelného rozvoje se dostáváme na křižovatku, jmenovitě na křižovatku hospodářské etiky a ekologické etiky, a tedy i k otázkám, které jsme již řešili v předchozí části. Toto rozdělení pramení ze skutečnosti, že ekonomická jednání se mají vazbu na přírodní zdroje a zároveň využívání těchto zdrojů má dopad na podmínky našeho životního prostředí. V mnoha případech v sobě užití termínu ‚udržitelnost‘ implicitně obsahuje normativní předpoklad, například umožnit využívání přírodních zdrojů jen do té míry, aby se zlepšily, udržely nebo alespoň podstatně nezhoršily přírodní životní podmínky na Zemi (pro současné a/nebo budoucí generace).²⁴⁴ To, že testovatelnost a souměřitelnost opatření ve jménu ‚udržitelného rozvoje‘ obsahuje mnoho problémů, je zřejmé jak zastáncům, tak i pochybujícím o konceptu ‚udržitelnosti‘. Závažnost těchto problémů je však momentálně na okraji našeho zájmu. Pokud jde o otázku morálního ekonomického jednání, ostatní aspekty jsou podstatnější. Například je nutné zmínit, stejně jako v předchozí části, že opatření ve jménu ‚udržitelného rozvoje‘ *nemají* morální rozměr sám o sobě, ale pouze tehdy, pokud toto opatření dostatečně způsobuje někomu dobro či zlo ve vztahu k jeho soukromým uskutečnitelným volbám.

Je také třeba zdůraznit, že ‚udržitelná‘ opatření čelí zmíněným problémům, pokud dojde k porušení triády morálního jednání. S ohledem na to je morální záměr jakéhokoli manažera, který řídí nebo vykonává nějaká jednání ve jménu udržitelnosti, konfrontován se stejnými problémy, jako morálního záměr při výkonu povolání policisty, lékaře nebo kněze.

Jak je uvedeno v předchozí části, diskuse o udržitelnosti a ekologické etice dává příležitost i pro ilustraci zmíněných problémů týkajících se identifikace morální ekonomické kvality jednání zákazníků. Teze, kterou sdílí někteří odborníci na hospodářskou etiku, totiž že zákazník by mohl sledovat ekologické cíle, a obohatit tak svůj nákup o morální rozměr pomocí odpovídajícího kupního chování, je typický příklad. Příklad, který je často používán, je nákup ‚fair trade kávy‘. Předpokládejme, v zájmu diskuse, že bychom mohli rozlišovat ‚fair trade kávu‘ od běžně obchodované kávy pomocí nadprůměrného podílu příjmů, který jsou schopni zaměstnanci a pracovníci v dlouhém řetězci produkce kávy dosáhnout, ve srovnání se svými kolegy v obvyklých výrobních řetězích, a že výše tohoto nadprůměrného podílu by mohla být určena pomocí nějakého z nařízených standardů ‚spravedlnosti‘. Za takto stanovených podmínek se musíme ptát, zda to znamená, že zákazníci nakupující ‚fair trade kávu‘ podle nařízených standardů, jednají morálně tím, že vyjadřují tímto nákupem své preference. Takový závěr je předčasný přinejmenším

²⁴⁴ K tomuto tématu viz například *Justice in Time. Responding to Historical Injustice*, Lukas H. Meyer (ed.), Baden-Baden: Nomos, 2004.

ze dvou zřejmých důvodů: (a) to, zda zákazník má, či nemá, morální ekonomické cíle nelze říci jen na základě jeho kupního chování, protože kupním chováním lze sledovat i cíle; (b) i za předpokladu, že zákazník sleduje morální ekonomické cíle, bychom nemohli rozhodnout, které morální ekonomické cíle to jsou. Totéž platí samozřejmě i v případě, že zákazník koupí ‚ne-fair trade kávu‘. I přesto se však mezi hospodářskými etiky (a zejména těmi neakademickými) lze setkat s předčasnými závěry na toto téma. Například Tanja Busseová píše následující:

Spotřebitelé v průmyslových zemích vědí, že produkce spotřebních statků není vždy zcela v souladu s právem, a že věci jsou občas brány bezstarostně i ve vztahu k morálním zásadám. Často se neberou v úvahu sociální a ekologické standardy. Důsledky jsou známy většině z nich: spotřeba paliva, globální klima, levný textil, vykořisťování lidí v zemích s nízkými mzdami, konzumace masa a těžba dřeva v deštných pralesích za účelem vytváření polí se sójou a pro chov skotu. I přes to všechno své chování zásadně nezmění.²⁴⁵

Tyto výroky obsahují několik hypotéz, které vyžadují objasnění.²⁴⁶ Tato objasnění nemohou být poskytnuta zde. Pro naše zájmy to ani není nezbytné.

Co je předmětem našeho zájmu, je jiný problém, k němuž postoj Tanjy Busseové poskytuje odrazový můstek. Tento problém vychází z toho, že morální ekonomické požadavky mohou být uplatněny pro dosažení různých cílů. Tento jev je velmi dobře známý ve společenských vědách a je označován jako ‚jemné pobídky‘ (*soft incentives*).²⁴⁷ Pokusíme-li se načrtnout sociologické

²⁴⁵ Die Verbraucher in den Industrieländern wissen, dass es bei der Herstellung von Konsumgütern nicht immer rechtens und gelegentlich auch moralisch sorglos zugeht. Oft werden soziale und ökologische Standards leichtfertig missachtet. Die Zusammenhänge sind den meisten bekannt: Benzinverbrauch und Weltklima, billige Textilien und Ausbeutung von Menschen in Billiglohnländern, Fleischkonsum und Abholzung von Regenwaldflächen für Sojafelder oder Rinderfarmen. Doch ihr Verhalten beeinflusst das kaum. (Busse, 2007, s. 32; překlad autor)

O co autorka opírá svůj předpoklad, neříká.

²⁴⁶ Vypadá to, že Busseová přisuzuje ‚nepolitickému‘ spotřebiteli morálně pochybné kupní chování. To, zda údajné znalosti spotřebitele odrážejí skutečný stav jeho informací, není jasné, stejně jako není jasný vliv stavu jeho informací na jeho kupní chování. Možná, že zákazníci nepředpokládají, že produkce spotřebních statků není vždy zcela v souladu s právem, a že věci jsou občas brány bezstarostně i ve vztahu k morálním zásadám. Možná, že mají jiné ekologické a sociální standardy než ty, které navrhuje Busseová. Možná, že nevidí ty, které jsou často přehlíženy. A možná má stav informací vliv na jejich kupní chování. Pro podrobnější zkoumání Busseové viz můj text ‚Marktmechanismen als Politikersatz?‘, *Orientierungen* 113(3), 2007, s. 37-41.

²⁴⁷ Viz Karl-Dieter Opp, ‚Soft Incentives and Collective Action: Participation in the Anti-Nuclear Movement‘, *British Journal of Political Science* 16, 1986, s. 87-112. Jak naznačuje název díla, Opp odkazuje na empirické studie, které zkoumají racionalitu účasti na politických protestních shromážděních.

vysvětlení, pak bychom se snažili vysvětlit kupní chování pomocí výhod, které mohou plynout z určitého morálního ekonomického postoje, například ze začlenění se do určitých preferovaných ideologických společenství. Zjednodušeně řečeno, kupování vajec z volného chovu místo vajec z klecového chovu, ‚fair trade kávy‘ místo normální kávy, nemusí nutně vyjadřovat morální ekonomické preference. Stejně dobře to může vyjadřovat motiv stát se členem určitého okruhu osob nebo ukázat, kterému ‚světonázoru‘ dává člověk přednost či ho uznává, nebo obojí. (Analogicky lze koupi červeného Ferrari vysvětlovat i jako snahu kupujícího patřit k exkluzivnímu klubu ‚ferraristů‘).

Tři problémy, které jsme právě diskutovali, jsou ozvukem triády morálního jednání. Je-li záměr jednání nejasný, měli bychom brát jeho zařazení pod hlavičku morálního ekonomického jednání s rezervou. Dojde-li na kupní chování jednotlivce, objeví se ještě jedna dodatečná podmínka. Při nákupu hromadně vyráběných statků (káva, vejce, textil apod.) není nákup jednotlivce postačující podmínkou pro zamýšlený výsledek. Vrátime-li se k našemu příkladu, musíme uvést, že trojice morálního jednání má dvě praskliny, jednu mezi záměrem a jednáním a druhou mezi jednáním a důsledkem. Krom toho může mít tato trojice i další trhliny. Například téměř jistý bod zlomu je výsledkem skutečnosti, že jednání sledující ‚ekologicky spravedlivý‘ cíl může vést k opaku.

Pro ilustraci vzniku nezamýšleného důsledku uveďme akce spojené s bojkotem určitého zboží. Bojkotování výrobků ze zemí ‚třetího světa‘ motivované přáním zrušit určité výrobní standardy (často označované jako ‚dětská práce‘, ‚kruté pracovní podmínky‘ atd.) a podporované předpokladem, že bojkot dříve nebo později přinutí země třetího světa přijmout ‚politicky korektní‘ spotřebitelské preference týkající se výrobních standardů, může také způsobit pravý opak. Mnoho kritiků upozorňuje, že očekávaný efekt se nedostaví, protože bojkot způsobí snížení cen daného zboží, což naopak povede k dalšímu zhoršení výrobních podmínek.²⁴⁸ Pokud je tato kritika správná, musíme předpokládat, že bojkotováním se dosáhne opaku toho, co bylo zamýšleno. Proto snaha přisoudit bojkotu morální rozměr by čelila dodatečnému problému v souvislosti se vztahem mezi záměrem, jednáním a důsledkem.

4.1.4. Vykořisťování a diskriminace

Výhrady vůči výrobkům ze zemí třetího světa často souvisejí s předpoklady týkajícími se ‚vykořisťování‘. Nicméně, to není ten hlavní důvod, proč se tématem ‚vykořisťování‘ v této knize zabýváme. Ten je poněkud odlišný. Koncept vykořisťování působivým způsobem ukazuje na problémy, které vznikají pro empirické nebo normativní účely, není-li příslušný klíčový pojem

²⁴⁸ K tomuto tématu viz Jagdish N. Bhagwati, *In Defense of Globalization*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

definován dostatečně přesně a jednoznačně. V případě ‚vykořisťování‘ můžeme též pozorovat, jaké důsledky se objevují, je-li příslušný pojem definován způsobem nepoužitelným pro empirické testování. Za možnost tyto důsledky ukázat vděčíme Karlu Marxovi a jeho definici vykořisťování.

Výchozím bodem Marxovy definice vykořisťování je otázka povahy zisků. Podle Marxe nemůže zisk vzniknout z prodeje produktů za cenu vyšší než je jejich hodnota. Argumentuje absurdními důsledky, které by vznikly kvůli tomu, že každý spotřebitel je ve stejný čas zároveň výrobcem. Když osoba A vyrábí statky spotřebované osobou B a zároveň konzumuje statky vyrobené osobou B, ani jedna strana by nic nezískala tím, že by zvýšila cenu nad své výrobní náklady.²⁴⁹ Když však zisk nepochází z této marže, co ho tedy vytváří? Marx dává odpověď prostřednictvím analogie dělníka a stroje. Zaměstnavatel (v Marxově terminologii ‚kapitalista‘) může využít stroj více či méně intenzivně a vždy náklady zůstávají (téměř) stejné.²⁵⁰ Podobně to platí i pro využití pracovní síly, poskytované pracovníkem či dělníkem. Také pracovní síla může být využita více či méně intenzivně. Podle Marxe je hodnota pracovní síly stanovena stejně jako hodnota jiného zboží, a to především množstvím práce nutné pro jeho výrobu. Proto se musíme ptát, co je nutné k tomu, aby mohla být pracovní síla poskytována. Marx dochází k závěru, že *hodnota pracovní síly* je určena *hodnotou věcí nutných* pro vznik, rozvoj, udržení a obnovení pracovní síly.²⁵¹ Marx pak pokračuje a ptá se, co se stane s přadlákem (který údajně potřebuje pracovat šest hodin denně pro vznik, rozvoj, udržení a obnovení své pracovní síly), který musí prodat svou pracovní sílu kapitalistovi. Jak Marx říká:

Vezměte si příklad z našeho přadláka. Viděli jsme, že pro denní reprodukci své pracovní síly musí vytvořit hodnotu tří šilinků, které si vydělá za šest hodin práce. To samozřejmě neznamená, že by nemohl pracovat i deset, dvanáct nebo více hodin denně. Ale zaplacením denní či týdenní *hodnoty* pracovní síly přadláka získal kapitalista právo užívat tuto pracovní sílu po *celý den či týden*. Proto

²⁴⁹ Viz Karl Marx, *Value, Price and Profit (1865)*, New York: International Co., Inc, 1969:

Absurdita této představy se stává zjevnou v případě zobecnění. Co by člověk neustále získával jako prodejce, ztrácel by jako kupující. Nestačí pouze říci, že existují lidé, kteří jsou kupující a zároveň nejsou prodávající, či spotřebitelé, kteří nejsou zároveň výrobci. Co tito lidé zaplatí výrobcům, musí nejprve od nich dostat, a to za nic. Když člověk nejprve získá vaše peníze a poté za ně nakoupí vaše zboží, nikdy se příliš neobohatíte tím, že budete tomuto člověku prodávat vašeho zboží příliš drahé. Tento druh transakce by mohl snížit ztrátu, ale určitě nikdy nepovede k dosažení zisku.

(citováno z www.marxists.org/archive/marx/works/1865/value-price-profit/cho2.htm#c6)

²⁵⁰ V přesném slova smyslu, intenzivnějším využívání strojů vznikají dodatečné náklady, které ale v Marxově době mohly být zanedbatelné. Ať je to jak chce, tyto dodatečné náklady mohou být opomenuty, protože nemají žádný vliv na zde diskutovaný problém.

²⁵¹ Karl Marx, *Value, Price and Profit (1865)*, New York: International Co., Inc, 1969; on-line dostupné na: www.marxists.org/archive/marx/works/1865/value-price-profit/cho2.htm#c6.

ho bude nutit pracovat denně, řekněme, *dvanáct hodin*. Nad šest hodin nutných k dosažení mzdy, či hodnoty pracovní síly, bude muset pracovat dalších *šest hodin navíc*, které nazvu *nadpráce*. Tato nadpráce se projeví ve výrobě *nadhodnoty* a *nadprodukce*. Kdyby náš přadlák například svou denní šestihodinovou práci přidal bavlně hodnotu tří šilinků, tedy hodnotu představující právě výši jeho mzdy, přidal by za dvanáct hodin šest šilinků a vytvořil by tak *odpovídající nadbytek příze*. Protože však prodal svou pracovní sílu kapitalistovi, celá hodnota jím vytvořené produkce patří kapitalistovi, *dočasněmu* vlastníkovi jeho pracovní síly. Zaplacením tří šilinků tak kapitalista získá hodnotu šesti šilinků, protože poskytnutím hodnoty, ve které je obsaženo šest hodin práce, na oplátku získá hodnotu, v níž je obsaženo dvanáct hodin práce.²⁵²

Zanedlouho pak Marx definuje zisk takto: *„Nadhodnotu, nebo ta část celkové hodnoty zboží, v níž je zhmotněna nadpráce nebo neplacená práce, nazývám ziskem“*.²⁵³ Podle Marxe se tedy zisk rovná nadhodnotě získané kapitalistou za neplacenou práci dělníka. Čím více neplacené práce, tím vyšší zisk kapitalisty. Marx používá termín ‚míra zisku‘ jako ukazatele objemu nadhodnoty. Jak říká: ‚Prvním způsobem vyjádření míry zisku je tím jediným, který ukazuje skutečný podíl placené a neplacené práce, reálnou míru *exploatace* (dovolte mi toto francouzské slovo) čili *vykořisťování práce*‘.²⁵⁴

V tomto bodě Marxova definice vykořisťování končí. Podle něj je tedy vykořisťování synonymem pro zisk a míra zisku odpovídá míře vykořisťování. Takže otázka, zda a za jakých podmínek k vykořisťování dochází, není pro Marxe empirickou, ale spíše analytickou otázkou. To samé platí i pro míru vykořisťování. Čím vyšší je míra zisku, tím vyšší je i míra vykořisťování.²⁵⁵

Marx věděl, že vlastník továrny, kapitalista, musel ze zisku platit splátky, úroky a nájemné poskytovatelům kapitálu a vlastníkům pozemků, kde byla továrna zbudována. Také věděl, že kapitalista by nemohl existovat bez zisku. Přesto ho odsuzoval, protože by to znamenalo využívání neplacené práce, a pokládal za nespravedlivé, jestliže míry zisku rostly.²⁵⁶ Podle této Marxovy definice vykořisťování se máme rozhodnout čistě analyticky ohledně morálního rozměru ekonomického jednání. Na základě tohoto vymezení však majitel továrny (kapitalista) jako

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Tamtéž.

²⁵⁵ Samozřejmě se nahrazením pojmu synonymem nezíská příliš, vyjma stylistické rozmanitosti.

²⁵⁶ Tamtéž: ‚Je to zaměstnávající kapitalista, kdo okamžitě získává tuto nadhodnotu od dělníka, bez ohledu na to, jak velkou její část nakonec pro sebe získá.‘

ekonomický subjekt jedná z definice morálně nespravedlivě. Jediné, o čem může rozhodnout, je, jak vysoká tato míra ‚nespravedlností‘ bude.

Je zřejmé, že Marxova definice vykořisťování je v rozporu s našimi úvahami, a to nejen proto, že jsme dospěli k závěru, že svobodně odsouhlasené a schválené dohody mezi ekonomickými subjekty jsou morálně spravedlivými ekonomickými jednáními (např. pracovní smlouvy mezi dělníkem a kapitalistou), a nikoli nespravedlivým jednáním jak tvrdil Marx, ale také proto, že u Marxe se podstatný znak ekonomického jednání stává zároveň také podstatným znakem morálního ekonomického jednání.

Pro společenské vědce a zejména pro odborníky zabývající se hospodářskou etikou, kteří chtějí zjistit, za jakých podmínek může v rámci ekonomického jednání dojít k vykořisťování, a kteří chtějí empiricky zkoumat, zda vykořisťování probíhá či neprobíhá za určitých podmínek, je Marxova definice vykořisťování nepoužitelná. Definice je také nepoužitelná v případě, kdy chceme určit další formy vykořisťování (například vykořisťování vlastníka továrny dělníkem), nebo v případě ověřování hypotéz vážícím se k těmto variantám vykořisťování. Z těchto důvodů je Marxova definice více než problematická. Jeden konkrétní a dobře známý problém představuje využití analytického konceptu pro vědecké účely, pokud je tento analytický koncept zároveň normativní. Zejména pro ty sociální vědce, kteří pracují empiricky a cítí se být zavázáni Weberově zásadě ‚hodnotově neutrální analýzy‘ (Weberova ‚Werturteilsfreiheit‘) při vytváření a ověřování hypotéz, je obtížné (nebo nemožné) přijmout pro vědecké účely toto normativní pojetí.²⁵⁷

Ačkoliv definovat vykořisťování není vůbec jednoduché (i po odhlédnutí od marxistických problémů), může stát za to se o to pokusit. Člověk by se mohl pokusit o hrubou definici, která není normativně zatížená, nýbrž je výhradně popisná bez toho, aby se odvolávala na nějaké hodnoty. Mohl by navrhnout se nejprve podívat na vykořisťování v pracovních vztazích a definovat takovou formu vykořisťování zpočátku jako měřítko pro využití práce poskytované zaměstnancem zaměstnavateli. V tomto smyslu by tak tento výraz mohl být použit v empirických teoriích a otázkách, řekněme například k porovnání měř vykořisťování v různých obdobích (předpokládejme, že jsou tato období porovnatelná). Pro provedení takového porovnání jsou důležité parametry, na základě kterých lze změřit stupeň vykořisťování. Vytvoření těchto parametrů však vyžaduje tvůrčí činnost. Vědec buď může spoléhat na svou vynalézavost, nebo se může inspirovat již existujícími empirickými studiemi. Například pokud chce zjistit, jestli míra

²⁵⁷ Viz Max Weber, ‘“Objectivity” in Social Science and Social Policy’, *The Methodology of the Social Sciences*, Edward A. Shils a Henry A. Finch (eds.), New York: The Free Press, 1949, s. 49-112. Viz také *Werturteilsfreiheit*, Hans Albert a Ernst Topitsch (eds.), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971.

vykořisťování vzrostla během tzv. ‚manchesterského kapitalismu‘, může před či po zkoumání empirických dat přemýšlet o užitečných kritériích, aby určil, co mění ekonomické jednání v pracovních vztazích na vykořisťování. Následující příklad by měl ilustrovat, jak lze získat užitečné parametry díky inspiraci z předchozích empirických studií. Pro tento účel se podíváme na studii Richarda Reichela o ‚německém manchesterském kapitalismu‘.²⁵⁸

Podle Reichela začíná ‚německý manchesterský kapitalismus‘ německou industrializací v roce 1840 a končí někdy kolem roku 1880 s příchodem Bismarckovy sociální politiky. Empirická data z tohoto období umožňují činit závěry o vývoji reálných mezd, denní pracovní doby a mírách nezaměstnanosti. Tyto závěry jsou zajímavé v té míře, v níž mohou být použity jako parametry a mohou sloužit k definování míry vykořisťování. Tu lze například popsat následovně: Pokud ve sledovaném období reálné mzdy klesají, zatímco pracovní doba a nezaměstnanost rostou, míra vykořisťování roste. Na druhou stranu, pokud ve sledovaném období reálné mzdy rostou a pracovní doba a nezaměstnanost klesají, míra vykořisťování také klesá.

Užitečnost těchto parametrů je jasně vidět. Ten, kdo pracuje déle a dostane zapláceno méně, je – *ceteris paribus* – vykořisťován více než ten, kdo – *ceteris paribus* – pracuje méně a dostane zapláceno více. Míra nezaměstnanosti může sloužit jako alternativní ukazatel k prvním parametrům, ačkoli její vypovídací schopnost je nižší. Změny či stagnace míry nezaměstnanosti umožňují pouze přibližné závěry, jejichž základem je myšlenka, že růst míry nezaměstnanosti ulehčuje možnost vykořisťování, protože pracovníci mají větší důvod se obávat ztráty zaměstnání.²⁵⁹

Pojem ‚diskriminace‘ je často spojován s tématem ‚vykořisťování‘. Jedním z důvodů pro toto spojení je teze, že mzdová diskriminace je prostředkem ke zvýšení míry zisku. Dle tohoto tvrzení zaměstnavatelé více vykořisťují hůře placenou pracovní sílu, než lépe placené pracovníky, pokud platí za stejnou práci různé mzdy (např. v závislosti na kvalifikaci, věku, pohlaví, původu atd.). Když se na toto tvrzení podíváme z empirického hlediska, nejdříve ze všeho musíme ověřit, zda jsou či nejsou pracovní výkony opravdu identické. Pokud jsou, tvrzení může být jednoduše

²⁵⁸ Richard Reichel, ‚Der deutsche Manchesterliberalismus – Mythos und Realität‘, *Liberal*, 38(2), 1996, s. 107–18. Reichel preferuje pojem ‚manchesterský liberalismus‘ před ‚manchesterským kapitalismem‘. Nicméně ve svém textu řeší jeden a tentýž historický fenomén a napadá tradiční pohled, že německý manchesterský liberalismus selhal při řešení ‚sociální otázky‘.

²⁵⁹ Pro čtenáře zajímavější se o Reichelovy závěry, jsou nejdůležitější z nich shrnuty zde: Reálné mzdy rostly nepřetržitě mezi lety 1840 a 1880 (mezi lety 1850 a 1880 o 22 procent), pracovní doba se zkrátila (z 85 hodin na 65 hodin týdně); viz tamtéž, s. 112 a násl. Nezaměstnanost klesla z 15–20 procent v roce 1830 na 8–2 procenta mezi lety 1840 a 1912 (soukromě sděleno autorovi). Tudíž míra vykořisťování v německém manchesterském kapitalismu spíše poklesla, než vzrostla, jak je stále všeobecně vnímáno.

vyvráceno či potvrzeno ověřením, zda jsou výplaty stejné, nebo různé. To je poměrně snadné, proto to nemá žádný vliv na naše morální téma. Teorie nám neříká nic o morální spravedlnosti nebo nespravedlnosti diskriminace. Zaměstnavatel může svobodně diskriminovat prostřednictvím mezd, jak se mu zlíbí. To samé ale platí také pro zaměstnance. Ten může totiž také svobodně diskriminovat mezi zaměstnavateli prostřednictvím ceny své nabízené práce. Milý čtenář si vzpomene, že jediné důležité z morálního hlediska v případě uzavřených smluv je neporušení tří pravidel: dostát závazkům plynoucím ze smlouvy, nekreativní upřednostnění a soulad implikací.²⁶⁰

„Diskriminace“ není jen zajímavým pojmem hospodářské etiky, protože podobně jako „vykořisťování“ je doprovázena nevyslovenými normativními předpoklady a v důsledku toho s sebou vládí i těžkou normativní zátěž. „Diskriminace“ je také výmluvná v tom, že, opět podobně jako „vykořisťování“, popisuje ekonomické jednání, kterému se ale při uzavírání smluv nelze zcela vyhnout. Jestliže si máte vybrat mezi stejnými či stejně kvalifikovanými uchazeči, chtět nechtět musíte diskriminovat. Z tohoto pohledu je situace stejná také při výběru mezi různými a různě kvalifikovanými uchazeči. Když si máte vybrat mezi stejně dobrými restauracemi, chtět nechtět musíte diskriminovat. A opět, nic se nezmění ani v případě, když si máte vybrat mezi restauracemi s různou kvalitou. Stručně řečeno, diskriminace je nevyhnutelnou součástí ekonomického jednání.

4.1.5. Obchod s lidskými orgány a interrupce

Dříve diskutované pojmy hospodářské etiky mají společné to, že popisují obchodní transakce mezi ekonomickými subjekty, které směřují *získané* ekonomické statky. Bavíme-li se o „obchodu s orgány“, situace je odlišná, protože ekonomické statky je možné v tomto případě označit za *vrozené*. Procházíme-li relevantní literaturu, všimneme si na jedné straně poměrně široké shody na tom, že názor člověka, kterému orgán patří, by měl brán při rozhodování o budoucím využití jeho orgánu v potaz, navzdory všem důvodům proti argumentu vlastnictví sebe sama, které autoři zmiňují. Na druhé straně panuje výrazná neshoda, pokud jde o důvody omezení vlastnictví sebe sama. Vlastnictví sebe sama, ať už omezené či neomezené, je tedy podle všeho univerzálním normativním předpokladem.

Jak je uvedeno v části 2.2.5, na vlastnictví sebe sama může být nahlíženo jako na podkategorii prvotního přivlastnění. Podle této zásady by pro vlastnění sebe sama platilo to samé, co pro

²⁶⁰ Proti tomu však vyvstává několik zajímavých otázek etiky podnikání, například: Jaké kritérium testování a jaké metody jsou vhodné k posouzení pracovních vztahů s ohledem na morální ekonomickou spravedlnost či nespravedlnost vlastního vykořisťování? Které podmínky podporují spravedlnost a které nespravedlivé vykořisťování? Podobné otázky by mohly být položeny také u následujících témat obchodu s lidskými orgány a interrupcí.

všechny ostatní ekonomické statky, jež se stanou majetkem, tedy že obhajoba jakékoli změny je na tom, kdo tuto změnu navrhuje. Vlastnictví sebe sama a nakládání se sebou samým nevyžaduje ospravedlnění. Na tomto pozadí je obchod s orgány transakce s ekonomickým statkem – lépe řečeno s vrozeným ekonomickým statkem. Z toho důvodu je v tomto případě, stejně jako v případě všech podobných směn, na místě otázka, zda taková směna má či nemá morální rozměr. Není žádný zřejmý důvod, proč by pro její zodpovězení měla být použita jiná kritéria. Jestli někdo namítá, že by tomu tak být mělo, bylo by žádoucí, aby uvedl, co ho právě v případě obchodu s orgány nutí požadovat ‚zvláštní zacházení‘.

‚Obchod s orgány‘ je zajímavou oblastí aplikace hospodářské etiky,²⁶¹ protože právě zde se zdá být volání po ‚zvláštním zacházení‘ silnější než v jiných oblastech, a přehlazuje hlasy těch, kdo naopak požadují běžný přístup. Zřejmě proto se objasňováním, zda tento obchod má či nemá morální rozměr, zabývá jen několik málo autorů. Pouze pokud tento rozměr má, lze se ptát, zda je obchod s orgány spravedlivý či nikoli.

V případě, že je problematika morální ekonomické spravedlnosti obchodu s orgány zmíněna, například v kontextu svobody uzavírat smlouvy, je však brzy následována tím, co je pravděpodobně pokládáno za podstatnější, tedy přehledem, jak je toto téma vnímáno konkrétní školou (utilitarismus, etika ctnosti, etika smluv atd.). Pro příklad uveďme článek Christiana Aumanna a Wulfa Gaertnera zabývající se ‚obchodem s orgány‘.²⁶² Aumann a Gaertner začínají tvrzením, že hodljají obhajovat tržní řešení obchodu s orgány, která je následována diskusí především konsekvencionalistických argumentů a výsledků dotazníkového šetření. V prostřední části prezentují svůj vlastní model kontrolovaného a regulovaného obchodu. To, zda je uvedené ‚tržní‘ řešení výsledkem morálních filosofických argumentů zmíněných dříve, nechávají zcela na představivosti čtenáře. Samotní autoři o této věci mlčí. Avšak některé hodnotové soudy, uvedené v textu, dávají vzniknout dojmů, že pro upřednostnění tohoto modelu byly důležitější jiné motivy. Například se dozvídáme, že navrhované řešení by bylo až druhé nejlepší, zatímco za ideální řešení považují dostatečné množství darovaných orgánů.²⁶³ Navíc autoři upozorňují čtenáře, že jejich řešení nabízí alternativu ‚k morálně zcela nepřijatelnému černému trhu‘.²⁶⁴ Není nutné říkat, že řada čtenářů může sdílet názor autorů na ideální řešení obchodu s orgány (zatímco jiní nikoli) a také že mnoho čtenářů může souhlasit s diskreditací černého trhu s orgány (zatímco jiní opět

²⁶¹ Podobné věci můžou být řečeny s ohledem na ostatní příklady vlastnictví sebe sama

²⁶² Viz Christian Aumann a Wulf Gaertner, ‚Das Organ-Dilemma. Ein Plädoyer für eine Marktlösung‘, *Wirtschaftsethische Perspektiven VII*, Volker Arnold (ed.), Berlin: Duncker & Humblot, 2005, s. 205-24.

²⁶³ Tamtéž, s. 216.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 215.

nikoli). Nicméně ani jeden z těchto dvou hodnotových soudů není samozřejmý. Dodržování hodnotové neutrality analýzy je zřejmě velmi obtížné, zvláště v tomto případě společensky citlivého tématu. Přesto, morální soudy jsou předmětem každé etiky, hospodářskou etiku nevyjímaje, a nikoli však součástí její metody. Proto by člověk spíše očekával, že ve studiích zabývajících se hospodářskou etikou nebudou hodnotové soudy, které jsou hnací silou za vytvářením příslušných modelů rozhodování, jen tak vyhlášovány, ale také podrobeny řádné vědecké diskusi.

Abychom se vyhnuli případným nedorozuměním, bude na tomto místě užitečná tato předběžná poznámka: Diskuse obchodu s orgány ze všech možných úhlů pohledu, vycházející z širokého spektra etických škol, nepředstavuje nic, co by nebylo možné konat nebo co by vyžadovalo zvláštní ospravedlnění. Je právem každého vědce vybrat si takový předmět svého bádání, jaký uzná za vhodný. Přesto je poněkud zarážející, jak málo pozornosti je věnováno otázkám souvisejícím s tématem morální ekonomické spravedlnosti či nespravedlnosti obchodu s orgány. Určitě by bylo zajímavé zabývat se například případy, ve kterých uzavřené dohody o obchodu s orgány nejsou nakonec z nějakých morálních důvodů dodrženy a obhajovat výsledná morální napětí.

Interrupce, to je neobvyklé téma v oblasti hospodářské etiky, nejen z důvodu toho, že bychom ho mohli zahrnout spíše do sféry lékařské etiky či bioetiky (kde je také velmi intenzivně probíráno), ale též z toho důvodu, že neexistuje žádné zjevné přímé napojení na hospodářskou etiku. Na druhou stranu zde je mnoho možných nepřímých spojení, protože provádění potratů je nákladné a (za určitých podmínek) hrazené z pojištění, přičemž se mohou objevit i dodatečné náklady a případy morálního hazardu. Ačkoliv interrupce má nezpochybnitelné ekonomické důsledky (krom jiných důsledků) pro ženu, která ji podstoupí, obvyklý pohled je však spíše ten, že taková žena nesleduje přímo či primárně ekonomické cíle ve smyslu směny ekonomických statků. Pokud však jde o lékaře provádějícího interrupci, z jeho strany na to lze pohlížet jinak. Nicméně, přímé a také velmi významné propojení mezi interrupcí a hospodářskou etikou je zřejmé, uvažujeme-li plod, který je v průběhu interrupce zničen. Předpokládáme-li vlastnictví sebe sama, musí zárodek podstoupit nejvyšší možnou ekonomickou škodu.²⁶⁵

V tomto bodě se obvykle objeví námitka, že nelze diskutovat o potratu, dokud neexistuje shoda na tom, kdy vlastně začíná samotný lidský život. Autor nepředstírá, že má správnou odpověď na tuto otázku. Přesto však doufá, že následující úvahy budou užitečné k analýze tohoto tématu. Jedna z těchto úvah vychází z toho, co bylo řečeno o vlastnictví sebe sama v části 2.2.5. Tam jsme řekli, že samotné žití vychází z předpokladu přivlastnění si svého těla. Tudíž každá interrupce (nezáleží

²⁶⁵ Tento výrok není míněn cynicky, ale spíše jen jako výrok typu „Jestliže..., pak...“

na tom, kdy je provedena) chtě nechtě porušuje myšlenku nekreativního upřednostnění. Proto bychom měli vyžadovat po každé ženě chystající se podstoupit interrupci, aby sdělila své důvody, které ji vedly ke změně přednosti preferencí.

Někteří autoři zabývající se hospodářskou etikou vycházejí z toho, že každý člověk má za sebou své embryonální období, ale ne každé embryo je (už) člověkem. Tím je míněno, že život nezačíná v momentě početí, ale někdy později, mezi početím a narozením. Někteří zastávají názor, že lidský život začíná existovat v okamžiku gastrulace (splynutí vajíčka a spermie přibližně 16 dnů po početí).²⁶⁶ Nicméně pokud nedatujeme počátek lidského života k nejdřívějšímu možnému momentu, a to k početí, vyvoláváme tím otázku vlastnictví vajíčka a spermií. Logicky se nabízí nejprve uvažovat o matce, ale vzhledem k tomu, že těhotenství předchází početí, je opodstatněné považovat za částečného vlastníka také otce. Jestliže je za vlastníka považována (potenciální) matka, potrat není nic jiného, než využití její svobody. Proto datování počátku lidského života do doby po prvním možnému momentu (početí) nutně implikuje připuštění dočasného vlastnictví matky.

S ohledem na naše úvahy o některých základech hospodářské etiky, můžeme vyvodit i několik dalších závěrů týkajících se problematiky potratů. Pro ilustraci některých možných důsledků srovnáme následující fiktivní případ s těhotenstvím. Předpokládejme, že Stella a John žijí ve světě, kde vlastnictví sebe sama a nakládání se svým tělem nejsou zpochybňovány. Stella pozve Johna domů, aby spolu prožili romantický večer. Vymění si pár něžností, ovšem po chvíli Stella ztratí zájem a požádá Johna, aby odešel. John přestane a opustí její dům, protože respektuje její plnou suverenitu vztahující se k jejímu tělu a domu. Samozřejmě Stella mohla zvolit jiný způsob ukončení tohoto vztahu, ale neučinila tak. Mohla také vzít nůž a Johna zabít, nebo ho vyhodit z okna. Obě tato jednání by měla stejný efekt ve smyslu ukončení vztahu. Ona se však těmito možnostem vyhne, protože ví o Johnově respektu k soukromému vlastnictví a tento respekt s ním sdílí.

Předpokládejme však, že by John venku čelil vážnému ohrožení na životě a zdraví (divoké zvíře, bouře, sériový vrah, atd.). V takovém případě bychom stále připouštěli, že Stella má právo trvat na

²⁶⁶ Viz Ulrich Steinworth, ‚Forschung an Embryonen‘, *Wirtschaftsethische Perspektiven VII*, Volker Arnold (ed.), Berlin: Duncker & Humblot, 2005, s. 153. Steinworth se pravděpodobně mýlí v tvrzení, že mezi embryology a bioetiky neexistuje žádná neshoda ohledně teze, že lidský život začíná v momentě gastrulace. Viz Scott F. Gilbert, ‚When Does Human Life Begin‘, *Development Biology*, 8. vydání, Sunderland, MA: Sinauer, 2006, kapitola 2.1.

tom, aby John přestal se svými něžnostmi, zároveň bychom však očekávali, že poskytne Johnovi útočiště do té doby, než hrozba pomine, za současného respektování jejího přání.

Srovnáme-li tento scénář s dobrovolně započatým těhotenstvím, můžeme najít několik poučných paralel. Ze stejné úvahy v případě dobrovolného těhotenství vyplývá, že by matka měla mít právo podstoupit potrat, pokud by plod ohrožoval její život. Podobnou úvahou bychom měli dojít k tomu, že ukončení těhotenství by bylo neproblematické jen tehdy, pokud by to neohrozilo život „hosta“, tedy život dítěte. Jakmile by ukončení těhotenství neohrožovalo život dítěte, potrat by byla bezproblémový a jakákoli snaha mu zabránit by měla být vnímána jako zásah do vlastnictví sebe sama u matky. Z toho tedy plyne, že v případech dobrovolných těhotenství bychom měli očekávat spíše pozdní ukončení těhotenství (ne dříve, než je dítě schopno přežít mimo svou matku), nebo úplné donošení dítěte, zejména pokud neexistují žádné překážky pro adopci.

Výše uvedené se týkalo dobrovolného těhotenství. Nedobrovolné těhotenství způsobené znásilněním představuje zcela odlišnou kategorii. Z hlediska hospodářské etiky se jedná o neoprávněné zasahování do ženina vlastnictví sebe sama a vyžaduje úplné odškodnění za způsobené ekonomické důsledky.

Jakkoliv mohou výsledky našich úvah týkající se potratů inspirovat čtenáře k zamyšlení se nad počátkem lidského života, nedávají nám však odpověď na tuto otázku samotnou.

4.1.6. Zneužití informací v obchodním styku a ochrana dat

Jestliže si čtenář vybaví Kapitulu 2, určitě si vzpomene na problémy, které jsme měli, když jsme chtěli do našich úvah zahrnout duševní vlastnictví. Máme tedy dobrý důvod se obávat, že ani tato část kapitoly nebude zcela bez problémů, protože informace představují spíše duševní vlastnictví než hmotný majetek. Nicméně takové úvahy jsou neopodstatněné, pokud se budeme zabývat pouze výměnou informací a ne jejich ontologickým charakterem. Ve vztahu k dohodnutým transakcím je tím, na čem záleží, rozložení práv a povinností, které z dohody vyplývají. Jestliže strana A, uzavírající smlouvu se stranou B, souhlasí s tím, že nebude neposkytovat určité statky třetí straně, není z hlediska morální ekonomické spravedlnosti důležité, jestli tyto statky mají hmotnou či nehmotnou povahu (jako například informace), dokud jsou jednoznačně identifikovatelné. *Je to smlouva samotná, která zavazuje, nikoli její obsah.* Tudíž „zneužití informací“ a „špionáž“ nejsou specifickými případy morální ekonomické spravedlnosti, ale spíše, ve vztahu k části 4.1.1, porušením smlouvy o mlčenlivosti platící pro určitá témata a myšlenky. Obsah smlouvy není důležitý, pokud by však samozřejmě nevedl k porušení některého z výše uvedených pravidel (dodržení smlouvy, nekreativní upřednostnění a soulad implikací). Proto statek, který jsem prodal jednou, již nemůžu prodat znovu právě proto, že by to porušovalo kritérium souladu implikací. Proto není podstatné, zda se jedná o statek hmotný či nehmotný.

Na tomto místě by autor měl očekávat námitku, že informace může být prodána více než jednou. (Není tato kniha, kterou právě čtete, statkem, který je prodán mnohokrát, pokud má autor štěstí?) Nicméně, tato námitka, pokud by vůbec byla vznesena, by postrádala smysl. Předmětem kupní smlouvy je totiž jen určitý výtisk knihy. Naproti tomu je však dost dobře možné prodat informaci exkluzivně. Jestliže má kupující poté pochybnosti ohledně naplnění smlouvy, může se pokusit prokázat její domnělé porušení s pomocí této smlouvy a důkazu, na základě kterého ony pochybnosti vznikly. V kostce řečeno, směna ekonomických statků, včetně duševní vlastnictví, nevytváří zvláštní podmínky ve vztahu k morálnímu rozměru, který tato jednání mají.

Zvláštním případem duševního vlastnictví jsou osobní údaje. Obvykle toto téma spadá pod *ochranu dat*, což předpokládá, že lidé, k nimž se tato data vztahují, na ně mají nárok, respektive že mají nárok na to, aby bylo s těmito daty zacházeno diskrétně. Podle tohoto argumentu jsou tak tato data součástí jejich soukromí, svým způsobem součástí jejich vlastnictví sebe sama.²⁶⁷ Je pozoruhodné, že tato úvaha nerozlišuje, jestli data byla shromážděna osobou, k níž se vztahují (D), nebo někým dalším (C). Jestliže údaje byly nashromážděny jinou osobou (C), je těžké si představit, jak by se tyto údaje mohly stát vlastnictvím někoho jiného (včetně D) bez souhlasu jejich sběratele (C). Pokud data shromážděná osobou C nevyvolají žádné porušení smluv, nekreativní upřednostnění a souladu implikací, sběr dat a jejich využití jako ekonomických statků lze považovat za spravedlivé morální ekonomické jednání. Na druhou stranu předpoklad, že někdo má vlastnické právo k datům shromážděným jinou osobou, by zavádělo vlastnická práva, která nemohou být logicky odvozena z vlastnictví sebe sama. Stručně řečeno, sběr osobních údajů lze považovat za spravedlivé morální ekonomické jednání, jestliže jsou splněna příslušná kritéria morální ekonomické spravedlnosti. To samé platí i pro obchodování s těmito údaji. Na druhou stranu bránění sběru dat a obchodování s nimi by bylo považováno za nespravedlivé morální ekonomické jednání.

4.1.7. Úplatky a korupce

Touto částí uzavíráme naše kazuistické zkoumání klíčových pojmů hospodářské etiky. Smyslem našeho uvažování nebylo rychle projít všechna její témata a ‚odmítnout‘ je nebo je analyzovat s pomocí našich kritérií morální ekonomické spravedlnosti, ale spíše ukázat některé překvapivé závěry hospodářské etiky, přičemž není překvapivé, že uspořádání témat z velké části odpovídalo Kapitole 2. Cílem tohoto cvičení bylo mimo jiné ukázat význam našich úvah *o ekonomii pro etiku ekonomie*. Bohužel až do teď jsme však neuvedli žádný příklad, který by ilustroval, co se stane, když

²⁶⁷ Viz například, Peter Schaar, *Das Ende der Privatsphäre – Der Weg in die Überwachungsgesellschaft*, 2. vydání, Mnichov: Bertelsmann, 2007.

do ekonomického jednání zasáhne jednání politické. Co nám chybí, je v jistém smyslu protipól k části o penězích v Kapitole 2.

„Úplatky“ a „korupce“ (výrazy, které budeme nadále používat jako synonyma) nám tuto mezeru vhodně vyplní, protože se s nimi setkáváme jak v soukromém sektoru, tak i na politické scéně. Ať už je to politika či podnikání, v obou případech mají úplatky a korupce za cíl zlepšení postavení dvou stran na úkor strany třetí: A zařídí výhodu pro B, aby B na oplátku obstaral něco pro A, zatímco C platí náklady (které obvykle kompenzují A náklady na jeho úplatek). Ve srovnání s většinou ostatních ekonomických jednání, které jsme doposud probírali, je zúčastněných více než dvě, přičemž třetí strana není zpravidla o skutečném stavu věci informována.

Pokud jde o morální ekonomický rozměr korupce, není důležité, zda se jedná o dodavatele, který podplatí manažera nákupu nějaké společnosti, nebo zda jde o podnikatele, který se uchází o veřejnou zakázku a podplatí ředitele oddělení příslušného úřadu. Manažer nákupu nebo ředitel oddělení v případě úspěšné korupce oba získají ekonomickou výhodu za službu, která musí být zaplácena buď vlastníkem společnosti, nebo daňovým poplatníkem.

Nicméně v souvislosti s morální ekonomickou spravedlností stojí za zmínku, že tyto dvě osoby provádějící korupční jednání musí být posuzovány odlišně. Přísně vzato, osoba A nabízející úplatek nejedná z morálního ekonomického pohledu nesprávně, protože pouze využívá své svobody dát nabídku osobě B, zatímco osoba B může svobodně tuto nabídku odmítnout. Samotná nabídka úplatku osobou A není dostatečná k tomu, aby způsobila osobě C nějakou újmu. Navíc tato nabídka není nutnou podmínkou pro vznik újmy osoby C v tom smyslu, že osoba B může poškodit osobu C i jinak (např. přijetím alternativního úplatku od osoby X, Y nebo Z).²⁶⁸ Tím chceme říci, že osoba nabízející úplatek není spolupachatelem toho, kdo úplatky přijímá. Za spolupachatele lze považovat takového jednajícího, který svým jednáním také způsobí důsledek společné akce, kterou není schopen způsobit jen on sám. Osoba A je tak pouze podstatnou součástí možnosti, že B způsobí újmu C přijetím úplatku od A. (Podobně jako osoba C je podstatnou součástí možnosti, že B způsobí újmu C). Ve vztahu k podstatným podmínkám jednání není úplatek od A odlišný od toho, když majitel obchodu prodá baseballovou pálku člověku, který ji použije k vraždě. Tím, co ve skutečnosti odlišuje poskytovatele úplatku od majitele obchodu je jeho úmysl. Osoba nabízející úplatek jedná s úmyslem, že příjemce úplatku bude jednat nespravedlivě. Naproti tomu majitel obchodu o nespravedlivých úmyslech svého zákazníka vůbec vědět nemusí. Musíme však rozlišovat mezi úmyslem jednat nespravedlivě a úmyslem, aby někdo jiný jednal nespravedlivě. Stručně řečeno, s ohledem na triádu morálního jednání existuje jen malý prostor

²⁶⁸ Srov. část 1.1.4.

připsat jednání člověka nabízejícího úplatek nějaký morální rozměr. Mnohem jednodušší pro toto posouzení je jednání příjemce úplatku. Jeho jednání je z hlediska morálního ekonomického jednání jasně nespravedlivé, jelikož jde o dostačující příčinu vedoucí k poškození C.

Přesto je korupce výmluvným případem pro hospodářskou etiku, protože může ukázat, jak se morální ekonomické jednání, které je samo o sobě nespravedlivé, může stát spravedlivým (nebo může obsahovat spravedlivé prvky), dojde-li k narušení řetězce akumulace.²⁶⁹ Co to znamená? Předpokládejme, že úplatná je nejen osoba B, ale i osoba C. Dále předpokládejme, že osoba A má konkurenci v osobě D. Osoba D uplácí osobu C, aby uvěznila osobu A, aby mu nemohla konkurovat. Pokud však osoba A uplatí osobu B, aby se dostala ven z vězení, a osoba B úplatek přijme, máme zde další podmínky, které neodpovídají případu uplácení diskutovanému výše. Tyto podmínky mají vliv na morální posouzení přijetí úplatku ze strany osoby B. Na jedné straně B jedná z morální ekonomické perspektivy nespravedlivě vzhledem k C. Na straně druhé tímto jednáním pomáhá osobě A snížit škodu, způsobenou nespravedlivým jednáním osoby C, a tím obnovuje status quo, který byl morálně-ekonomicky neutrální. Případy, jako je tento, mohou být ve zkorumpovaných režimech na denním pořádku.²⁷⁰

5. Závěrečné poznámky

Stěží existuje nějaký vědec, který se čas od času nepodivuje nad svojí vlastní disciplínou. Vývoj vědeckých oborů často nabírá jiný směr, než jaký by jejich představitelé očekávali. Jaké faktory ovlivňují vývoj vědy a jak se vztahují k sobě navzájem, je téma, o kterém rádi přemýšlejí a diskutují metodologové. Toto pojednání není metodologická studie, přestože příležitostně se o metodologii letmo otře. Je spíše výsledkem souvisejících úvah nad jevy, které se nacházejí v průsečíku etiky, ekonomie a politické filosofie a zpravidla spadají pod hlavičku *hospodářské etiky*. Vzniklo na základě otázky, proč (tolik) odborníků na hospodářskou etiku vidí určité otázky jako svoje vlastní, přičemž jiné ignorují; proč některé předpoklady přijímají nekriticky, zatímco jiné vnímají jako pochybné. Autor si celkem brzy uvědomil, že by nebyl připraven vyrovnat se s tímto problémem dostatečně systematickým způsobem, natož aby na otázky dostatečně systematicky odpověděl.

²⁶⁹ O narušení řetězce akumulace a jejich důsledcích více v části 2.2.6.

²⁷⁰ O ekonomických důsledcích politické korupce více v pravidelně aktualizovaném *Indexu ekonomické svobody*, vydávaném Heritage Foundation, on-line dostupné na: www.heritage.org/Index/; *Wall Street Journal*; a Transparency International, *Global Corruption Report 2009: Corruption and Private Sector*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Tato kniha slouží jinému účelu. Odhaluje důvody, náhledy a úvahy, které potvrzují autorovu víru, že mnoho témat v hospodářské etice se diskutuje buď s přehnanou intenzitou, nevyváženě, nebo jen zřídka, poměřováno s tím, co by měla hospodářská etika jako věda poskytnout. Kritéria pro to, co by hospodářská etika jako disciplína měla dokázat, jsou samozřejmě s kontroverzí diskutována. Tato kniha by měla k debatě svojí špetkou přispět. Činí tak, když nabízí odpověď na jednu z (podle autorova názoru) nejdůležitějších otázek v hospodářské etice, totiž otázku spravedlnosti v morálním ekonomickém jednání. Jádrem odpovědi je definice morální ekonomické spravedlnosti. Je vytvořena v průběhu tří kapitol a následně použita jako měřítko, na jehož základě jsme ve 4. kapitole odvodili, která z významných témat v hospodářské etice se těší nadměrnému, nevyváženému, nebo jen zřídka zájmu.

Ať už přinesou teze této knihy jakoukoli odezvu: pokud toto pojednání poskytne impuls pro hlubší úvahy nad základy hospodářské etiky, dosáhlo toho, v co autor doufá, a mnohem víc, než očekává.

Bibliografie

Aguilera, R. V., Williams, C., Conley, J., Rupp, D., ‚Corporate Governance and Corporate Social Responsibility: A Comparative Analysis of the UK and the US Corporate Governance’, *An International Review*, 14.3, 2006, s. 147–57.

Albert, Hans, *Traktat über kritische Vernunft*, 5. vyd., Tübingen: Mohr, 1991.

Albert, Hans, *Treatise on Critical Reason*, Princeton: Princeton University Press, 1985.

Albert, Hans a Topitsch, Ernst (eds.), *Werturteilsstreit*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971.

Andersson, Gunnar, *Criticism and the History of Science*, Leyden: Brill, 1994.

Andersson, Gunnar, ‚Kritischer Rationalismus und Wissenschaftsgeschichte’, *Wissenschaftstheorie*

und Wissenschaften. Festschrift für Gerard Radnitzky aus Anlaß seines 70. Geburtstages, Hardy Bouillon a Gunnar Andersson (eds.), Berlin: Duncker&Humblot, 1991, s. 1–30.

Andersson, Gunnar, ‚Wahr und falsch; Wahrheit’ *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 369–75.

Aristotle, *The Ethics of Aristotle. The Nicomachean Ethics*, E. D. S. Thomson (překl.), Londýn: Penguin Classics, revidovaná edice, 1976. Česky: Aristotelés, *Etika Nikomachova*, Praha: P. Rezek, 1996.

Aumann, Christian a Gaertner, Wulf, ‚Das Organ-Dilemma. Ein Plädoyer für eine Marktlösung’, *Wirtschaftsethische Perspektiven VII*, Arnold Volker (ed.), Berlin: Duncker & Humblot, 2005, s. 205–24.

Austin, John Langshaw, *How to Do Things with Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962. Česky: Austin, John Langshaw, *Jak udělat něco slovy*, Praha: Filosofia, 2000.

Bhagwati, Jagdish N., *In Defense of Globalization*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

Bayertz, Kurt, *Warum überhaupt moralisch sein?*, Mnichov: Beck, 2004.

Birnbacher, Dieter, *Analytische Einführung in die Ethik*, 2. vyd., Berlin: Walter de Gruyter, 2007.

- Blankart, Charles, *Öffentliche Finanzen in der Demokratie. Eine Einführung in die Finanzwissenschaft*, Mnichov: Vahlen, 1991.
- Boatright, John, *Ethics in Finance*, Oxford: Blackwell, 1999.
- Bouillon, Hardy, ‚Gut zu wissen‘. [Online] URL: <www.hayek-institut.at/index.php?popup=o&id=0&item=news&news=41>.
- Bouillon, Hardy, ‚Hayek’s Theory of Cultural Evolution in the Light of Lorenzian Ethological Epistemology‘, *Evolution and Cognition* 1, 1992, s. 131–45.
- Bouillon, Hardy, ‚Libertärer Anarchismus – eine kritische Würdigung‘, *Aufklärung und Kritik. Sondernummer*, 1998, s. 28–40.
- Bouillon, Hardy, ‚Marktmechanismen als Politikersatz?‘, *Orientierungen*, 113.3, 2007, s. 37–41.
- Bouillon, Hardy, ‚Rights, Liberties, and Obligations‘, *Ordered Anarchy: Jasay and his Surroundings*, Hardy Bouillon a Hartmut Kliemt (eds.), Aldershot: Ashgate, 2007, s. 7–12.
- Bouillon, Hardy, *Freiheit, Liberalismus und Wohlfahrtsstaat*, Baden-Baden: Nomos, 1997.
- Bouillon, Hardy, *John Locke: Denker der Freiheit I*, editoval Liberal Institute of the Friedrich-Naumann-Foundation, Sankt Augustin: Academia Verlag, 1997.
- Bouillon, Hardy, *Ordnung, Evolution und Erkenntnis*, Tübingen: Mohr, 1991.
- Bowie, Norman E., *Business Ethics. A Kantian Perspective*, Oxford: Blackwell, 1999.
- Bowie, Norman E., *The Blackwell Guide to Business Ethics*, Oxford: Blackwell, 2001.
- Buchanan, James and Lomasky, Loren, ‚The Matrix of Contractarian Justice‘, *Social Philosophy and Policy* 2, 1984, s. 12–32.
- Busse, Tanja, ‚Die Entwicklung der Konsumentensouveränität‘, *Orientierungen* 111.1, 2007, s. 32–6.
- Capaldi, Nicholas, ‚What Philosophy can and cannot Contribute to Business Ethics‘, *Journal of Private Enterprise* 22.2, 2006, s. 68–86.
- Cohen, Gerald A., *Freedom and Equality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee –

Implementing the Partnership for Growth and Jobs: Making Europe a Pole of Excellence on Corporate Social Responsibility, COM(2006)136/FINAL, Brusel, 22. března 2006.

Crespo, Ricardo, ‚Freedom and Coordination in Economics’, *Journal of Markets and Morality* 7.1, 2004, s. 47–62.

Delius, Harald, ‚Ethik’, *Fischer Lexikon Philosophie*, Alwin Diemer a Ivo Frenzel (eds.), Frankfurt nad Mohanem: Fischer, 1974, s. 43–64.

Duska, Ronald, *Contemporary Reflections on Business Ethics*, Boston: Springer, 2007.

Feinberg, Joel, *Harm to Others*, Oxford: Oxford University Press, 1984.

Flew, Antony, ‚Social Democracy and the Myth of Social Justice’, *Libertarians and Liberalism*, Hardy Bouillon (ed.), Aldershot: Avebury, 1996, s. 170–83.

Freeman, R. Edward, *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Boston: Pitman, 1984.

Freeman, R. Edward and Evan, William M., ‚Corporate Governance: A Stakeholder Interpretation’, *Journal of Behavioral Economics* 19.4, 1990, s. 337–59.

Frederic, Robert, *A Companion To Business Ethics*, Oxford: Blackwell, 2002.

French, Peter, ‚The Corporation as a Moral Person’, *American Philosophical Quarterly* 16, 1979, s. 207–15.

Friedman, Milton, ‚The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits’, *New York Times Magazine*, 13. září 1970, s. 122–5.

Fuest, Clemens, Sind unsere sozialen Systeme generationengerecht? Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik 07/3, editoval Walter Eucken Institute, Freiburg, 2007.

George, Richard de, *Business Ethics*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1999.

Gilbert, Scott F., *Development Biology*, 8. vyd., Sunderland, MA: Sinauer, 2006.

Griffin, James, *Well-Being, Its Meaning, Measurement and Moral Importance*, Oxford: The Clarendon Press, 1986.

Hartman, Laura, *Perspectives in Business Ethics*, Burr Ridge: McGraw-Hill, 2004.

Hayek, Friedrich A., *Law, Legislation and Liberty, Vol. II: The Mirage of Social Justice*, Chicago: University Press, 1976. Česky: Hayek, F. A., *Právo, zákonodárství a svoboda: nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*, 2. vyd., Praha: Academia, 1994.

Hayek, Friedrich A., *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Londýn: Routledge a Kegan Paul, 1978.

Hayek, Friedrich A., *The Constitution of Liberty*, Chicago: University Press, 1960.

Hayek, Friedrich A., *The Sensory Order*, Chicago: University Press, 1952.

Heritage Foundation a Wall Street Journal (eds.), *Index of Economic Freedom*. [Online], URL: <www.heritage.org/Index>.

Heller, Joseph, *Catch-22* (1961), London: Vintage, 1994. Česky: Heller, Joseph, *Hlava XXII*, 8. vyd., Praha: BB/art, 2011.

Hinsch, Wilfried, ‚Rawls’ Differenzprinzip und seine sozialpolitischen Implikationen’, *Sozialpolitik und Gerechtigkeit*, Siegfried Blasche a Dieter Döring (eds.), Frankfurt nad Mohanem, New York: Campus, 1998, s. 17–74.

Hoerster, Norbert, *Was ist Moral?*, Stuttgart: Reclam, 2008.

Höffe, Otfried, ‚Gerechtigkeit’, *Lexikon der Ethik*, Otfried Höffe (ed.), 6. vyd., Mnichov: Beck, 2002, s. 80–4.

Hösle, Vittorio, *Moral und Politik. Grundlagen einer politischen Ethik für das 21. Jahrhundert*, Mnichov: Beck, 1997.

Hoppe, Hans-Hermann, *A Theory of Socialism and Capitalism*, Boston: Kluwer, 1989.

Hülsmann, Jörg Guido, *Die Ethik der Geldproduktion*, Leipzig: Manuscriptum, 2007.

Hülsmann, Jörg Guido, ‚The Production of Business Ethics’, *Journal of Markets and Morality* 11.2, 2008, s. 275–99.

Jasay, Anthony de, *Choice, Contract, Consent: A Restatement of Liberalism*, (Hobart Paperback 30), Londýn: Institute of Economic Affairs, 1991.

- Jasay, Anthony de, ‚Über Umverteilung‘, *Wider die Wohlfahrtsdiktatur*, Roland Baader (ed.), Gräffeling: Resch, 1995, s. 19–56, přetištěno v: Anthony de Jasay, *Liberale Vernunft, soziale Verwirrung. Gesammelte Essays*, Colombo: Meridiana Publishers, 2008, s. 54–99.
- Jasay, Anthony de, ‚Justice as Something Else‘, *Cato Journal* 16.2, 1996, s. 161–73.
- Jasay, Anthony de, ‚Freedoms, „Rights“ and Rights‘, *Il Politico* LXVI.3, 2001, s. 369–97.
- Jasay, Anthony de, ‚Your Dog Owns your House‘. [Online], URL: <www.econlib.org/library/Columns/Jasaydog.html>.
- Jasay, Anthony de, ‚Property and its Enemies‘, *Philosophy* 79, (Royal Institute of Philosophy) 2004, s. 57–66.
- Jasay, Anthony de, ‚Justice, Luck, Liberty‘, *Liberty and Justice*, Tibor Machan (ed.), Stanford: Hoover Institution Press, 2006, s. 1–40.
- Jasay, Anthony de, *Liberale Vernunft, soziale Verwirrung*, Colombo: Meridiana, 2008.
- Jones, Campbell, Martin Parker, René Ten Bos, *For Business Ethics: A Critical Text*, Londýn: Routledge, 2005.
- Kambartel, Friedrich, ‚Analytisch‘, *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie*, Jürgen Mittelstraß (ed.), Mannheim/Vídeň/Zurich: B.I.-Wissenschaftsverlag 1980, vol. 1, s. 105–6.
- Kant, Immanuel, *Die Metaphysik der Sitten* (1797), Akademieausgabe VI.
- Kinsella, Stephan, ‚Against Intellectual Property‘, *Journal of Libertarian Studies* 15.2, Spring 2001, s. 1–53.
- Kliemt, Hartmut, *Sozialphilosophie*, nepublikovaný rukopis.
- Kliemt, Hartmut and Lahno, Bernd, *Modelle der Moralwissenschaften*, nepublikovaný rukopis.
- Lichtenberg, Hans-Georg, ‚Logik‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (ed.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 189–99.
- Locke, John, *Two Treatises of Government*, editace, předmluva a poznámky Peter Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, 1960. Česky: Locke, John, *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda, 1992.

- Locke, John, *Essay Concerning Human Understanding* (1690). Český: Locke, John, *Esej o lidském rozumu*, Praha: Svoboda, 1984.
- Machan, Tibor, *The Morality of Business: A Profession for Human Wealthcare*. Boston: Springer, 2007.
- Marcoux, Alexei, 'A Fiduciary Argument against Stakeholder Theory', *Business Ethics Quarterly* 13.1, 2003, s. 1–24.
- Marcoux, Alexei, 'Business Ethics', *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [Online], URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>>.
- Marcoux, Alexei, 'Business-Focused Business Ethics', *Normative Theory and Business Ethics*, Jeffery Smith (ed.), New York: Rowman & Littlefield, 2008, s. 17–34.
- Marx, Karl, *Value, Price and Profit*, New York: International Co., Inc, 1969.
- McMahon, Christopher, *Authority and Democracy: A General Theory of Government and Management*, Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Menger, Carl, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Viedeň: Braumüller, 1871.
- Menger, Carl, *Principles of Economics*, Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2007 [1871].
- Meyer, Lukas H. (ed.), *Justice in Time: Responding to Historical Injustice*, Baden-Baden: Nomos, 2004.
- Mises, Ludwig von, *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*, Mnichov and Leipzig: Duncker & Humblot, 1912.
- Mises, Ludwig von. *The Theory of Money and Credit*, New Haven: Yale University Press, 1953.
- Moriarty, Jeffrey, 'On the Relevance of Political Philosophy to Business Ethics', *Business Ethics Quarterly* 15.3, 2005, s. 453–71.
- Müller-Armack, Alfred, *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*, Hamburg: Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik, 1946.
- Müller-Armack, Alfred, 'Soziale Irenik', *Weltwirtschaftliches Archiv* 64, 1950, s. 181–203.
- Müller-Armack, Alfred, 'Die fünf großen Themen der künftigen Wirtschaftspolitik', *Wirtschaftspolitische Chronik* 27.1, 1978, s. 9–34.

Murphy, Liam a Nagel, Thomas, *The Myth of Ownership*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

Opp, Karl-Dieter, ‚Soft Incentives and Collective Action: Participation in the Anti-Nuclear Movement‘, *British Journal of Political Science* 16, 1986, s. 87–112.

Plato, *Republic* (Kniha II, 366 a násl.), citováno podle *The Dialogues of Plato*, do angličtiny přeložil s analýzami a předmluvou B. Jowett, M.A. v 5 svazcích, 3. vyd. revidované a opravené, Oxford: Oxford University Press, 1892. Česky: Platon, *Ústava*, 4. vyd., Praha: OIKOYMENH, 2005.

Popper, Karl, *Objective Knowledge*, Oxford: Clarendon Press, 1972.

Popper, Karl, ‚Falsifizierbarkeit, zwei Bedeutungen von‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, edited by Helmut Seiffert and Gerard Radnitzky, Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 82–5.

Radnitzky, Gerard, ‚Die ungeplante Gesellschaft. Friedrich von Hayeks Theorie der spontanen Ordnungen und selbstorganisierenden Systeme‘, *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialpolitik* 29, 1984, s. 9–33.

Radnitzky, Gerard, ‚In Defense of Self-Applicable Critical Rationalism‘, *Evolutionary Epistemology, Theory of Rationality, and the Sociology of Knowledge*, Gerard Radnitzky a William Warren (eds.) Bartley, LaSalle, IL: Open Court, 1987, s. 279–312.

Radnitzky, Gerard, ‚Definition‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 27–33.

Radnitzky, Gerard, ‚Explikation‘, *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, Helmut Seiffert a Gerard Radnitzky (eds.), Mnichov: Ehrenwirth, 1989, s. 73–80.

Radnitzky, Gerard, ‚Argument in Favor of Liberty, Property, and Innocence. Pre-summary‘, *Rights, Risk and Regulation*, Brusel: Centre for the New Europe, 2000, s. 85–7.

Radnitzky, Gerard, ‚Die Wissenschaftstheorie des kritischen Rationalismus und das Argument zugunsten der Freiheit‘, *Realismus – Disziplin – Interdisziplinarität*, Dariusz Aleksandrowicz a Hans Günther Ruß (eds.), Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 2001, s. 260–75.

Radnitzky, Gerard, *Das verdammte 20. Jahrhundert. Erinnerungen und Reflexionen eines politisch Unkorrekten*, Hildesheim: Olms, 2006.

Rawls, John, ‚Distributive Justice‘, *Philosophy, Politics and Society. Third Series*, Peter Laslett a Walter G. Runciman (eds.), Oxford: Basil Blackwell, 1967, s. 58–82.

Reichel, Richard, ‚Der deutsche Manchesterliberalismus – Mythos und Realität‘, *liberal* 38.2, 1996, s. 107–18.

Rey, Georges, ‚The Analytic/Synthetic Distinction‘, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [Online], URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/analytic-synthetic/>> (první publikace 14. srpna, 2003; podstatná revize 15. srpna, 2008, cit. 14. června, 2010).

Rothbard, Murray, *For a New Liberty, the Libertarian Manifesto*, New York: Collier Macmillan, 1973.

Salinger, Lawrence (ed.), *Encyclopedia of White Collar Corporate Crime*, California: Sage, 2005.

Sayre-McCord, Geoff, ‚Metaethics‘, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [Online], URL: <<http://plato.stanford.edu/entries/metaethics/>> (cit. 14. června, 2010).

Scanlon, Thomas, ‚Contractualism and Utilitarianism‘, *Utilitarianism and Beyond*, Amartya Sen a Bernard Williams (eds.), Cambridge: University Press 1999, s. 103–28.

Schaar, Peter, *Das Ende der Privatsphäre – Der Weg in die Überwachungsgesellschaft*, 2. vyd., Mnichov: Bertelsmann, 2007.

Skinner, Andrew, ‚An Economic Interpretation of History‘, *Essays on Adam Smith*, Andrew Skinner a Thomas Wilson (eds.), Oxford: Oxford University Press, 1976.

Smith, Jeffery (ed.), *Normative Theory and Business Ethics*, New York: Rowman & Littlefield, 2008.

Stark, Andrew, ‚What’s Wrong with Business Ethics?‘, *Harvard Business Review* 71(3), 1993, s. 38–48.

Steinvorth, Ulrich, ‚Forschung an Embryonen‘, *Wirtschaftsethische Perspektiven VII*, Volker Arnold (ed.), Berlín: Duncker & Humblot 2005, s. 153–68.

Transparency International, *Global Corruption Report 2009: Corruption and Private Sector*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Ulrich, Peter, *Integrative Economic Ethics: Foundations of a Civilized Market Economy*, Cambridge: University Press, 2008.

Unger, Peter, *Living High and Letting Die: Our Illusion of Innocence*, Oxford: University Press, 1996.

US Department of Commerce, International Trade Administration (Good Governance Program) (ed.), *Business Ethics: A Manual for Managing a Responsible Business Enterprise in Emerging Market Economies*, Washington, DC: US Department of Commerce, 2004.

Velasquez, Manuel, 'Why Corporations are Not Morally Responsible for Anything they Do', *Business and Professional Ethics Journal* 2, 1983, s. 1–18.

Vossenkuhl, Wilhelm, 'Wirtschaftsethik', *Lexikon der Ethik*, Otfried Höffe (ed.), 6. vyd., Mnichov: Beck, 2002, s. 295–7.

Watrin, Christian, 'Alfred Müller-Armack (1901 bis 1978)', *Kölner Volkswirte und Sozialwissenschaftler*, Friedrich-Wilhelm Henning (ed.), Kolín nad Rýnem, 1988, s. 39–68.

Watrin, Christian, 'Marktwirtschaft', *Handwörterbuch der Volkswirtschaftslehre*, Wiesbaden, 1978, s. 806–26.

Weber, Max, '„Objectivity“ in Social Science and Social Policy', *The Methodology of the Social Sciences*, Edward A. Shils a Henry A. Finch (eds.), New York: The Free Press, 1949, s. 49–112.

Česky: Weber, Max, '„Objektivita“ sociálněvědního a sociálněpolitického poznání' in: *Metodologie, sociologie a politika*, Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 7–63.

Werhane, Patricia a Freeman, R. Edward, *Blackwell Encyclopedic Dictionary of Business Ethics*, Malden, MA: Blackwell, 1997.